

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ, ΘΑΝ.
ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ ΘΩΜΑΣ, ΚΩΣΤΑΣ
ΠΡΟΥΣΗΣ, ΚΙΜΩΝ ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΙΡΟΠΟΥΛΟΣ,
ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΠΑΥΛΕΑΣ, ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΝΤΗΣ, ΧΑΡΗΣ ΣΑΚΕ-
ΛΑΡΙΟΥ, ΔΗΜ. ΣΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΚΟΥΡΟΥ-
ΧΡΟΝΗ, ΑΝΔΡΕΑ ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ,
ΚΥΡ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, ΑΘΑΝ. ΓΚΟΤΟΒΟΣ.

ΣΤΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟ ΒΡΕΤΤΑΚΟ
ΤΩΝ ΕΥΓΕΝΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΑΘΛΗΤΗ
ΣΕ ΧΑΙΡΕΤΟΥΝ ΟΙ ΚΥΠΡΙΟΙ
ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

349-352

ISSN 0554 - 3363

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

Υπεύθυνος έκδοτης: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Ανδροκλέους 2, Λευκωσία, Τηλ. 465900

Για τούς Συνδρομητές Ελλάδας:
Παρακαλώ να πληρώνεται ή συνδρομή στην ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΕΛΛΑΔΟΣ
Πίστωση Λογαριασμού 080/51260530
στό όνομα: Παναγιώτης Κ. Χρυσάνθης
αίτιολογία: Συνδρομή περιοδικού «Πνευματική Κύπρος» έτος ...
και να μās στέλλεται ή απόδειξη για τὰ βιβλία μας.

Έτήσια συνδρομή	Κε4.00
Έτήσια συνδρομή διά βιβλιοθήκες, σχολεία, οργανισμούς	Κε5.00
Έτήσια συνδρομή Ελλάδος	\$20 (δολάρια)
Έτήσια συνδρομή έξωτερικού	\$20 (δολάρια)
Τιμή τεύχους	Κε1.00

Τὰ χειρόγραφα δέν επιστρέφονται. Κλισέ και φωτογραφίες επιστρέφονται.
Ανάτυπα πληρώνονται στον τυπογράφο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

*ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ: Βιβλιογραφικό δελτίο	2
ΝΙΚΗΦ. ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ: Έντεκα χειρόγραφα ποιήματα	4
ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ: Δυό ποιήματα για τόν Νικ. Βρεττάκο	9
ΘΑΝ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ: Η τολμηρή απόφαση	9
ΑΝΔΡΕΑΣ ΘΩΜΑΣ: Γράμμα στον ποιητή Νικ. Βρεττάκο	10
ΚΩΣΤΑΣ ΠΡΟΥΣΗΣ: Δυό πεζά του Νικ. Βρεττάκου	12
Κ. ΚΑΡΑΝΙΚΑΣ: Αρχαίο φρούριον	19
Κ. ΤΣΙΡΟΠΟΥΛΟΣ: Σχεδιάσμα κάτοψης στην ποίηση του Νικ. Βρεττάκου	20
ΣΑΡ. ΠΑΥΛΕΑΣ: Ποιήματα	24
ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΝΤΗΣ: Πέντε έντιπλες «στιγμές»	26
ΧΑΡΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ: Ο επικλητικός Βρεττάκος	27
ΣΑΡ. ΠΑΥΛΕΑΣ: Η γνωριμία μου με τόν Νικ. Βρεττάκο	35
ΔΗΜ. ΣΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ: Βρεττάκος, ό ποιητής του κοινωνικού λόγου,	36
ΑΝΔΡ. ΘΩΜΑΣ: Ο ήλιος και τó φώς στην ποίηση του Νικ. Βρεττάκου	39
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΚΟΥΡΟΥ-ΧΡΟΝΗ: Νικ. Βρεττάκου «Χορωδία»	65
* Ο Μπύες στην Ελλάδα	69
ΑΝΔΡ. ΧΑΤΖΗΘΩΜΑ: Νικ. Βρεττάκου: «Στίχοι για τήν Κύπρο»	71
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ: Νικ. Βρεττάκος: Όαση στην έρημο	74
ΚΥΡ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ: Αγαπητέ μου φίλε Άτμάν	80
ΑΘΑΝ. Ν. ΓΚΟΤΟΒΟΣ: Αφηγηματικές δομές τής ποίησης του Νικ. Βρεττάκου	95
ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ — ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ — Κ. Χρυσάνθη «Τό ελληνικό πρόσωπο των φιλόλογων μας — ΣΧΟΛΙΟ — Κ. Χρυσάνθη «Οί εκθέσεις βιβλίου» — ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ — Κ. Χρυσάνθη «Πέντε βιβλία του Νικ. Βρεττάκου, Χρ. Άρτεμίδη «Παύση», Δαυλός «Η έτήσια άνθολογία των Έκατό 1989», Ρ. Παπαγγέλου «Λουριάν», Βέρας Κορίδη «Αρχιτεκτονική», Τάκη Νικολαΐδη «Επιλογές», Νίκου Κρανιδιώτη «Η μεγάλη άνοιξη», Γερ. Ρηγάτος «Τό άρρωστο και κακοποιημένο παιδί στη λογοτεχνία» — ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ	

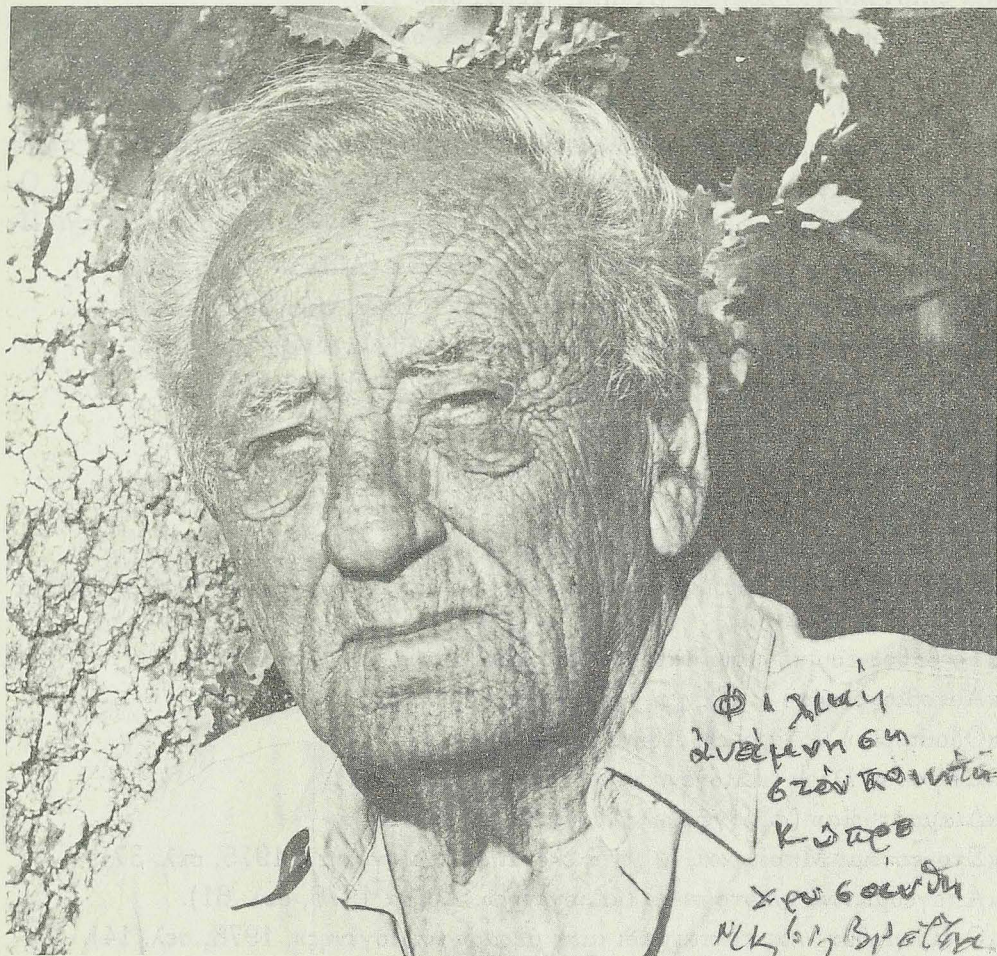
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΙΜΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
Υπεύθυνος: ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ Α΄

ΓΕΝΑΡΗΣ - ΑΠΡΙΛΗΣ 1990

ΑΡ. 349-352

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

Ποιητικά Έργα

- «Κάτω από σκιές και φώτα» («Τέχνη» - 1929, σελ. 47).
 «Κατεβαίνοντας στη σιγή των αιώνων», («Μαυριδής» - 1933, σελ. 68).
 «Οι γκριμάτσες του ανθρώπου» («Ματαράγκας» - 1935, σελ. 93).
 «Ο πόλεμος» («Ματαράγκας» - 1935, σελ. 30).
 «Η επιστολή του κύκνου» (Αθήνα - 1937, σελ. 19).
 «Το ταξίδι του αρχάγγελου» (Αθήνα - 1938, σελ. 23).
 «Μαργαρίτα - Εικόνες απ' το ηλιοβασίλεμα» («Αντωνόπουλος» - 1939, σελ. 20).
 «Το μεσουράνημα της φωτιάς» («Αντωνόπουλος» - 1940, σελ. 40).
 «Ηρωική συμφωνία» («Φιλολογικά Χρονικά» - 1944, σελ. 12).
 «33 ημέρες» («Ματαράγκας» - 1945, σελ. 19).
 «Λόγος ενός ληστή στη διάσκεψη του Πότσδαμ» (Αθήνα - 1945, σελ. 16).
 «Η παραμυθένια πολιτεία» («Ματαράγκας» - 1947, σελ. 29).
 «Το βιβλίο της Μαργαρίτας» («Ανδρομέδα», Αθήνα 1949, σελ. 46).
 «Ο Ταΰγετος και η σιωπή» («Πειραιικά Χρονικά, 1951, σελ. 19).
 «Έξοδος με το άλογο» (Αθήνα - 1952, σελ. 58).
 «Στο Ρόμπερτ Οπενχάιμερ» («Ημέρα», Αθήνα 1954, σελ. 30).
 «Ο χρόνος και το ποτάμι» («Δίφρος» - Αθήνα 1957, σελ. 11).
 «Η μητέρα μου στην εκκλησία» («Δίφρος», Αθήνα 1957, σελ. 19).
 «Βασιλική δρυς» (Συμπλήρωμα στο «Χρόνο και το ποτάμι» («Δίφρος», Αθήνα 1959, σελ. 24).
 «Το βάθος του κόσμου» («Ματαράγκας», Αθήνα 1961, σελ. 327).
 «Αυτοβιογραφία» («Φέξης», Αθήνα 1961, σελ. 32).
 «Οδοιπορία» («Δίφρος», Αθήνα 1972, σελ. 144).
 «Ωδή στον ήλιο» («Διογένης», Αθήνα 1974, σελ. 31).
 «Διαμαρτυρία» («Διογένης», Αθήνα 1974, σελ. 63).
 «Στο ποτάμι Μπυές και τα εφτά ελεγεία» («Διογένης», 1975, σελ. 37).
 «Απογευματινό ηλιοτρόπιο» («Διογένης», Αθήνα 1976, σελ. 61).
 «Ο Προμηθέας και το παιχνίδι μιας μέρας» («Διογένης», 1978, σελ. 14).
 «Λειτουργία κάτω απ' την Ακρόπολη» («Τρία Φύλλα», Αθήνα 1981, σελίδες 47).
 «Ο διακεκριμένος πλανήτης» («Τρία Φύλλα», Αθήνα 1983, σελ. 74).
 «Ηλιακός λύχνος» («Τρία Φύλλα», Αθήνα 1985, σελ. 88).

«Εκκρεμής δωρεά» («Τρία Φύλλα», Αθήνα 1986, σελ. 88).

«Χορωδία («Τρία Φύλλα», Αθήνα, 1988).

«Φιλοσοφία των λουλουδιών» («Τρία Φύλλα», Αθήνα 1988).

Πεζά του έργα

«Το γυμνό παιδί» (Αθήνα, 1939).

«Το αγρίμι και η καταιγίδα» (Αθήνα 1945).

«Δύο άνθρωποι μιλούν για την ειρήνη του κόσμου» («Πειραϊκά Χρονικά», Αθήνα 1949).

«Ο ένας από τους δυο κόσμους» (Αθήνα 1958).

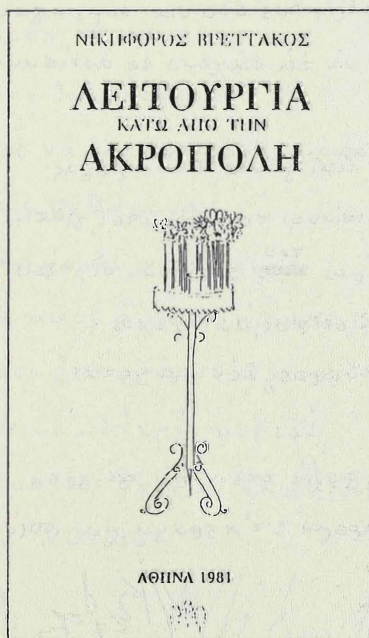
«Οδύνη» (Νέα Υόρκη, 1969).

«Μπροστά στο ίδιο ποτάμι» («Διογένης», Αθήνα 1972).

«Μαρτυρίες μιας κρίσιμης εποχής» («Κάκτος», Αθήνα 1979).

«Ο λόγος στο Μεσολόγγι» («Φιλιππότης», Αθήνα 1989).

«Ποιητικός λόγος και εθνική αλήθεια» («Φιλιππότης», Αθήνα 1989).

ΚΥΠΡΟΣ . II

Ταξινομήσας τις φωνές που πέρασαν στην καρδιά σου,
λίγο - ποσό και άστραίες που έβγαξαν αίμα
μέσα τους, ξεχωρίσα τις δυνάεις σου.

Φωνές

χουαϊνών, νηπιών, χέρων των. κι άκούμη;
δύο χιλιάδες φωνές που έρχόντουσαν από κάπου
μακριά, κάποιο κώρο άμαθόφοιστο,
φωνές καρδιάς που άνυβήσαν σαν μέσ
από ένα μαύρο πυθαρί. κι άκούμη φωνές
άσφαμάτων κανάρχαιών και φωνές
από ζερυάτες, και φωνές από κάμποδες
χιλιάδες μαριές που έχματέλειφαν τή άουνίσματα
και πριζαν στους έρμούς σου να συμαζέχουν
τά θρέψη τους να τή βόλχου σε άουτίθουνα.

Φωνές και φωνές και φωνές, που όμεις
κόνος τους ταπεινώνει, τους ιουιτέ, γιατί
κάτω απ' τή βάρος ~~του~~ ^{του} λυγίζουν οι ρέξαι,
θροματιζουνα οι οίχοι, και τέρως
τς ποιημα "Κύπρος, δέν χράζεται.

Ταξινομήσας τις φωνές ταξινομή τή χρεν
που δ' άση σε ευμερή. τ' άτρεχά τω κοίχημα.

ΜΚ 27/83 Βρεττικί

ΤΟ ΑΝΤΙΣΚΗΝΟ ΠΟΥ ΚΑΤΟΙΚΩΣ...

Τὸ ἀντίσκηνο πού κατοικῶ, εἶναι εὐρύχωρο,
 ζυγῶ μὲ στοίβαδες ἀπὸ ἀτακτά ριχμένους σωρούς
 μαρτύρων, ἐυτελεσμένων. Ἄλλο κῶρο δὲν ἔχω.
 Ξαπλώνομαι πάλω σὲ δόξα πού ἐπιμένους
 ἀσὸμα νὰ χυρεύου τὴ βάρια τους.
 Τὸ μαξιλάρι μου ζεύχει, βαλεῖ τὸ στῆθος μου,
 προσπαθώντας νὰ συνωδύει, νὰ ζυγάξει τὸν ἦχο,
 κἀνοῦται ἀπὸ τὸ ῥέμα μου, ἔμενα, πού εἶμαι
 τὸ πῆλο ἀδύνατο πλάσμα τοῦ ὑδρού -

βαχιάζω, βαχιάζω, βαχιάζω
 οἰοῦ πόνοσ τὴν ἀπε -
 πέρασιν ἀθεού

ἔτσι πού ἴσως δὲν θὰ παρῶσαι
 οὔτε σὶ δ θεός νὰ μὲ βρεῖ οὔταν σάπασε
 θ' ἀναστῶσαι τὸς πεθαρμένους.

χαμένος, χαμένος, χαμένος
 σάδου εἰας ὑδρούσ ἀμρου ἢ ἔνα
 μῦρο ἢ χιου, δὲν ἔπαρκοῦνε τῶσαι
 δέσμεσ δαδῶν σαι, δέσμεσ σερῶν,
 οὔτε τῶσαι στρατίες ἀγγέλω νὰ ψάξου
 ὄχι τὴν ἀθεού.

Nikolaos Broukias

ΤΟ ΟΣΤΡΑΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΡΤΑΡΙΤΑΡΙ

Τὸ οὖραν ὁ λόγιος εἶναι ἓνα θεῖον
ὅπου ἐκπορεύεται τὸ λατρεῖον
μαρτυρία τοῦ ὁ ἀνθρώπου.

ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Τὸν κόσμον πᾶν ἀναιρέσημα δὲν εὐδαιμονία
νὰ τὸν δῶ. καὶ ποῦ καὶ κόσμος
καὶ μὲ πόνους, ἰσχυρῶς, χωρίς νὰ καὶ ὑπάρξει
κάποιος ἔβαλε μία φωτογραφία τοῦ μέγα μας.

ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ

ἔταν ταχίζονται ὁ λόγος, οἱ λέξεις
παύσει νὰ ὑπάρχουν. γίνονται ἓνα
συνχόμενα φῶς.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ἔργα μία ἐπαναστάση, μέγα
ὅ καὶ ἐπανάσταση ὑπερ
τῶν ἀμαρτιῶν πού δὲν
προβλεπεί τὴ συνέπεια τους
καρμὶα ἐπαναστάση.

ΟΙ ΔΕΚΑ ΕΝΤΟΛΕΣ

Βλασηνῶ τὰν ὁδὸν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ πρέπει
 νὰ κῆ χειρονῶ πῶς δουλήθῃ
 ἡ ἑρέας τῆς ὀρυφίας καὶ ὀφείλω
 νὰ χιτουρῶ τὸν ἄδερφός σου, νὰ κῆ
 δραγὶ τὸν ἄχτινο βουχία του.

Πρῶτη

καὶ ὁμοῦ ἐντολῆ
 τῆς ὀρυφίας: ἀχάτη.

Ο ΑΧΧΟΣ ΣΤΡΑΤΙΣΤΗΣ

Ἐὰν παλαίω νὰ μένω ὑπὸ πῶτος πῶτος
 τοῦ ἀπῆνῶ ἄδερφου ὡς τὸ τέλος. Ἐὰν μένω
 ὡς τὸ τέλος στρατιῆς τοῦ ἑυφῆαντος
 ἐν ἐντολῇ ἀχάτης καὶ πῶτης. Ἐὰν χιτουρῶ
 πῶτος ἄδερφου, τὸν ἄχτινο, ὡς τὸ τέλος.

Η ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Κάθε πρόσωπο εἶναι μὴ ἐνδραγῆ
 εἶμαι ἡ ἐχῶ, ὡς ἡ ἐχῶ,
 μὴ πῶτος ἄδερφου
 τοῦ καὶ τοῦ ἑυφῆαντος

ΑΝΤΙΔΙΚΙΑ

Αντιδιώμω με τὰ εἴδη
 ποῦ ἀπόχτυσαν λόγῳ
 ἢ ἐπιδέχουσι νὰ κἀν σοὶ
 τοὺς ποιητὲς νὰ βιωπύθουσι.

Ἀλλὰ ἐστὶ τὸ γνωρίζω.
 οἱ κεραινοὶ ποῦ ὑπέρχουσι
 μὲς εἰς φωνὴν καὶ
 ἢ ἀκουσθῶσι ἀρχύτερα.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

Κάλλιστε φίλε, εὖ χεῖρα ἀπὸ τῶν
 πολιτείᾶ τῆς ἀδωάτουτας, ἐν ἡμέρᾳ, πύστε
 τοῦ Ἀδριανῆ. Περὶ ἀλανήθυνα, ζῶσεφα
 τὸ εἶσα σοὶ νὰ τὴν ἐρῶ. Ὁσῶου τέλει
 ἐπέστρεφα ἐὼς, ἀπ' ὅπου ζε κίνησα.

(Κ' ἡ χοχραγὴ τῆ βιωπύ, νὰ κτυρέθουσι
 ἢ ἀκουσθῶσι τῶν οὐρανοῦ χλωβῶ
 αὐτοὶ ποῦ ποτε εἶναι τὴν ἀκουσθῶσι.

Νικη¹οι⁷ Βρετ⁷η⁷κου

ΔΥΟ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΣΤΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟ ΒΡΕΤΤΑΚΟ

*Τῆς ποίησης στρατευμένη κι' ὁδοιπόρε
τῶν λέξεων καὶ τῶν ἤχων καὶ ἱερέα
τῶν ἄγριων λουλουδιῶν ψηλὰ στὸν Τα·ύγετο
τοῦ ἥλιου συνελλανόδικε στὰ ἔργα ἀγάπης σοῦ ταχυδρομοῦμε
ἐπιστολὲς φιλίας. «Χαῖρε».*

ΣΤΟΝ ΝΙΚΗΦΟΡΟ ΒΡΕΤΤΑΚΟ

*Σε συλλογίζομαι ψηλὰ στὸν Τα·ύγετο
βράχος ἀπίστευτος γερὸς νὰ στέκεις μεσοχείμωνα
μ' ἓνα ἥλιο ελληνικὸ στὸ στήθος σου νὰ δέχεσαι
τὴ δόξα τῶν ἀνέμων, Νικηφόρε.
Εγὼ θὰ περπατῶ με βῆμα φορτωμένο ἀρχαῖες ἡμέρες,
πλήρης λευκῶν κροτάφων,
κρατώντας στὴν παλάμη μια φωτογραφία τῆς πικραμένης Κύπρου
νὰ τὴν ἀναζητῶ στα σταυροδρόμια τῶν ἐθνῶν.*

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

 Η ΤΟΛΜΗΡΗ ΑΠΟΦΑΣΗ

Στὸ Νικηφόρο Βρεττάκο

*Δὲν μποροῦσε νὰ μὴ γεννηθεῖ ἡ καρδιά σου·
γι' αὐτὸ καὶ τὸ φῶς ἀκύρωσε ὀριστικά
τὸν ἴσκιο τοῦ θανάτου σου.*

*Μιλῶ γιὰ τὸ φῶς ποὺ φωτίζει τὸ φῶς, καθὼς εἶπες,
καὶ ποὺ οἱ ἄνθρωποι μὴ γνωρίζοντας
τὴν ἀπόκρυφη καταγωγή του, ὀνόμασαν Ἐγάπη.*

*Ὅμως τὸ ἄλλο φῶς τῆς καθημερινῆς τριβῆς μας
κάθε στιγμή πεθαίνει μὲς στὶς σήραγγες τῶν γεγονότων
δίχως ἐλπίδα ἀνάστασης ἢ ἐξαγορᾶς του.*

Κι' ὁ ἄλλος χρόνος, καθὼς ξέρεις, εἶναι δύσκολος
κι ἐσύ δὲν εἶσαι μόνο τὸ λουλούδι τοῦ Θεοῦ στὴν ἔρημο
μὰ καὶ ἡ ἔρημος στὴν καρδιά τοῦ συνανθρώπου σου.

Κι ὁμως ἐπιμένεις, κάνοντας νὰ ρέουν
στὶς φλέβες σου βιβλία στίχων καὶ ὁμορφα ὀράματα,
πεταλούδες ἐνθουσιασμῶν κι ἄσματα ἀναβάσεων.

Ἐπιμένεις μέσα σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ξενιτιά
καὶ τὸ ἀτραγοῦδηστο πένθος μας, νὰ γίνεις
ὁ σκεπτόμενος ἥλιος τοῦ καιροῦ.

Πάνω ἀπὸ τὸν Ταύγετο τοῦ Σύμπαντος.
Ἕνα φλεγόμενο ποίημα σὲ τροχιά
γύρω ἀπὸ τὸν ὑποψιασμένων ἐαυτὸ σου.

Ἀθήνα 24.6.1984

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΟΝ ΠΟΙΗΤΗ ΝΙΚΗΦΟΡΟ ΒΡΕΤΤΑΚΟ

Ἀδερφέ ποιητὴ Νικηφόρε
σε χαιρετῶ με τὸ 'να χέρι που μου 'μεινε·
τ' ἄλλο ἐμεινε στο Βαρῶσι.
Τι νὰ κάνω ποιητὴ Νικηφόρε τα ποιήματα
για χρώματα, ἤχους, ἀγάπη, τὸ σύμπαν
ὅταν μου μοίρασαν τὴν Κύπρο μου στα δυο
κι εἶναι ὅλα τα χρώματα, οἱ ἤχοι, ἡ ἀγάπη, τὸ σύμπαν
μοιρασμένα
ὅταν ἡ μπότα του Ἀττίλα πατεῖ
τὸ στήθος καὶ τὸ κομμένο χέρι μου
ὅταν κι ὁ ἥλιος μου εἶναι
μοιρασμένος στα δυο
καὶ πατημένος
πὼς ἀδερφέ ποιητὴ Νικηφόρε
νὰ τον μοιράσω ἀντίδωρο
στον κόσμο;
Ἀδερφέ ποιητὴ Νικηφόρε
πὼς μπορούμε νὰ υπάρξουμε
χωρὶς τις ἐστίες μας
με τις γωνιές τους καὶ τις καθημερινές στιγμές μας
χωρὶς τὸ βουνὸ που συνηθίσαμε
καὶ μας συνήθισε;

Δεν μιλώ για τον Ταΰγετο Νικηφόρε
αλλά για τον Πενταδάκτυλο
με τα κάστρα του, τα βράχια, τις πηγές
και τα κυκλάμινα.
Πολύ τον έψαλες τον Ταΰγετο Νικηφόρε
και την Πλούμιτσα
καιρός να 'ρθεις μαζί μου ν' ανηφορίσουμε
τον Πενταδάκτυλο
να σου δείξω την Κυθρέα, την Κερύνια
ακόμη του Μόρφου, τον Απόστολο Ανδρέα
και το Βαρώσι μου.
Είναι καιρός Νικηφόρε όλοι οι ποιητές
να βγούμε πια απ' το καβούκι μας
και για την Κύπρο.
Παντού στον κόσμο γίνονται αδικίες Νικηφόρε
πολλοί σκοτώνονται κι αδικούνται
κι εμείς τους συμπαραστεκόμαστε όσο μπορούμε
μα η Κύπρος είναι το σπίτι μας
είναι το σπίτι της Παναγίας των δεκατεσσάρων χρόνων
που σε κέρασε στο δίστρατο γλυκό και καφέ
και τη βίασαν την άλλη μέρα στα 1974
οι καλοί γείτονες της Ανατολίας
είναι εδώ που ζύμωσε το μαύρο της ψωμί
η μάνα σου
είναι εδώ που πλέκουν τον πέπλο
για την όρθια Παναγιά την Υπερμάχω
οι γυναίκες.
Έτσι Νικηφόρε γράφουμε εμείς οι ποιητές
για την Κύπρο
και στερεύει το αίμα της καρδιάς μας
όσο έμεινε
γιατί τέτοια ποιήματα είναι με αίμα
γραμμένα
και ξαγρυπνούμε και γράφουμε.
Εμείς είμαστε ο ήλιος του κόσμου αδερφέ μου
κι αν σβύσουμε
θα σβύσει η συνείδηση του κόσμου
κι η Κύπρος των αδικημένων.

Αδερφέ ποιητή Νικηφόρε
σε χαιρετώ με το 'να χέρι που μου 'μεινε
κι αναμένω.

ΔΥΟ ΠΕΖΑ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ

Από τους ποιητές της Γενιάς του Τριάντα στο πρώτο τους ξεκίνημα, εκείνος που ιδιαίτερα διαβαζόταν τότε από τους νέους ήταν ο Νικηφόρος Βρεττάκος. Μέσα στους φιλολογικούς-λογοτεχνικούς φοιτητικούς κύκλους των πρώτων ετών της δεκαετίας του '30 ο Βρεττάκος ήταν μια πολύ αγαπητή φωνή και για το ανθρωπιστικό περιεχόμενο των ποιημάτων του και για την απλή αλλά συγχρονισμένη μορφή τους. Οι αναγνώστες του ένιωθαν πως πάντα κάτι ουσιαστικό είχε να τους πει, — και το έλεγε με τον καλύτερο τρόπο: χωρίς στολίδια παρατραβηγμένα, δίχως εξωφρενισμούς στην έκφραση και στο στίχο, με πνεύμα προοδευτικό και διάθεση καλόκαρδη. Ήταν μια ποίηση ανθρώπινη, θερμή και αυθόρμητη.

Όμως εδώ δεν θα μιλήσω για την ποίηση του Βρεττάκου, αλλά για δυο πεζά έργα του, που μολονότι τα χωρίζουν περισσότερο από εικοσιτέσσερα χρόνια, όμως παρουσιάζουν τα ίδια βασικά χαρακτηριστικά στην ουσία τους, — όπως άλλωστε και η ποίηση κι όλη του η ζωή παντού και πάντοτε. Από την πρώτη του εμφάνιση ο Βρεττάκος ως σήμερα πιστεύει στην έμφυτη καλοσύνη του ανθρώπου, αν και συχνά αμφιβάλλει δυνατά, και απογοητευμένος, με διαψευσμένες τις προσδοκίες του, καταγγέλλει την ασύγκριτη κι ασυγκράτητη αγριότητα του ανθρώπου, την ασυγχώρητη βαρβαρότητα που ο άνθρωπος δείχνει στον άνθρωπο, και μάλιστα σήμερα στον «πολιτισμένο» εικοστό αιώνα. Αλλά βρίσκει ο Βρεττάκος πως ο άνθρωπος στην προσέγγισή του με τη φύση αλλάζει, διαχέεται μέσα σ' αυτή και γίνεται ένα με τα γύρω του, και σχεδόν ημερεύει. Γι αυτό εκδηλώνεται ελεύθερα και απροσποίητα ο άνθρωπος, με τις καλές του ιδιότητες έντονα παρουσιασμένες να δουλεύουν κανονικά και αρμονικά με το περιβάλλον του, αποφεύγοντας ή τουλάχιστο μειώνοντας τις κακές, τις ενστικτικές διαθέσεις του. Γι αυτό ο Βρεττάκος σάμπως να λειτουργεί μέσα στο ναό της φύσης, κι αναπέμπει ύμνους στην ομορφιά και στη δύναμη της δημιουργίας, ύμνους που αποτελούνται από λόγια απλά, αληθινά όμως και πρόσφορα για την κατάσταση, και σχεδόν σαν να επιτελεί πράξεις τελετουργικές που εκπορεύονται από την καλοσύνη της καρδιάς του και στοχεύουν προς την πραγμάτωση και ολοκλήρωση ενός ανώτερου σκοπού, μυστικού σκοπού της δημιουργίας.

Γι αυτό και η αγάπη του για την ειρήνη και η προσπάθειά του για την πραγμάτωση και ολοκλήρωσή της πάνω στη γη ανάμεσα σ' όλο το ανθρώπινο γένος, γίνεται αγώνας ασταμάτητος, αιώνιος και πανανθρώπινος. Για την ειρήνη μάχεται με όλες του τις δυνάμεις, την ειρήνη ζητάει σ' όλη του τη ζωή, για την ειρήνη γράφει και τραγουδά και «ζει και ζώνεται», που λέει ο λαϊκός λόγος.

Η ευγένεια της καρδιάς του καθρεφτίζεται στην ευγένεια και την απαλότητα του λόγου του, — που ωστόσο όταν χρειαστεί, όταν δίκαιη η οργή τον ανάβει, γίνεται τραχύς και φλογερός για να τσακίσει την κακία και να κάψει την αδικία και την αγριότητα, που ορθώνονται απειλητικές και ολέθριες για τον άνθρωπο. Γιατί πιστεύει πως υπάρχουν το Πνεύμα του Καλού και το

Πνεῦμα του Κακού που συνεχῶς αντιμάχονται σ' ὅλα τα πεδία της ανθρωπίνης ζωῆς, σ' ὅλες τις εκδηλώσεις της. Είναι ἕνας αγώνας σκληρός και πυρωμένος, ἀψῆς και επικίνδυνος, ἀνελέητος και χωρὶς τέρμα. Ἀλλὰ και ἀπὸ τη φύση και μέσα στη φύση δε λείπει ο φοβερός αὐτός αγώνας. Κι ἀκριβῶς γι αὐτὸ ο ἄνθρωπος δεν μπορεῖ να τον ἀποφύγει. Ὅμως, πιστεῦει ο Βρεττάκος πως, ἐπειδὴ ο ἄνθρωπος ἔτυχε να πλουτιστεῖ με το λογικὸ μυαλὸ, εἶναι οδυνηρότερη ἡ συναίσθηση που προβάλλει μέσα του και ἔξω του γιὰ την ἀθλιότητα της διαμάχης αὐτῆς. Ἐτσι, εἶναι πιο δυστυχισμένος ο ἄνθρωπος παρά ὅταν υποφέρει μόνον ἐξωτερικὰ δεινὰ που του προκαλοῦν εἴτε οἱ ἄνθρωποι εἴτε βιοτικὲς δυσχέρειες και ἀσθένειες του σώματος και της ψυχῆς. Ἡ συναίσθηση πως ο συνάνθρωπός σου σε ἀδικεῖ και σε κακοποιεῖ, σε πληγώνει πολὺ περισσότερο παρά αὐτὴ καθαυτὴ ἡ ἀδικία και ἡ κακοποίηση.

Αὐτὰ κι ἄλλα ἀνάλογα θέματα βασανίζουν το Βρεττάκο στα δυο πεζὰ ἔργα του, που εἶναι πιο πολὺ αυτοβιογραφίες παρά ἀνεξάρτητα κείμενα.

* * *

Το πρῶτο, *Το Αγρίμι* (1945), ἀναφέρεται στην ἐλληνικὴ Ἀντίσταση κατὰ τον τελευταῖο πόλεμο και την τριπλὴ Κατοχὴ της Ελλάδας. Εἶναι μια οδυνηρὴ, λεπτὴ ἀλλὰ και τολμηρὴ ἀφήγηση, καθαρὰ προσωπικὴ του συγγραφέα. Εἶναι αυτοβιογραφία του Νικηφόρου Βρεττάκου, που στον καιρὸ της Κατοχῆς ἀγωνίστηκε τίμια και τολμηρὰ μαζί με ὅλο το λαὸ γιὰ την ἀποτίναξη του ζυγοῦ της σκλαβιάς. Ἀλλὰ το προσωπικὸ του δράμα πλαταίνει, γίνεται πανανθρώπινο, ἀγγίζει τις ἀγωνίες που βασάνισαν ὅλους τους ἀνθρώπους, ἰδιαιτέρως τους διανοούμενους, στα μαύρα ἐκεῖνα χρόνια. Οἱ ἀγωνίες αὐτὲς γενιοῦνταν προπάντων ἀπὸ το πρόβλημα του Ἀνθρώπου γιὰ τη στάση του ἀπέναντι στα ἰδανικὰ που αἰῶνες τώρα τὰ θέρμαινε, τὰ καλλιεργούσε και τὰ πίστευε, και που τὰ βλέπει τώρα να γκρεμίζονται ἀπὸ τη λαίλαπα του πολέμου, ἀπὸ την ἀγριότητα του ἴδιου του ἀνθρώπου. Γιατί, ἀλήθεια, ὅπως ἦδη το ἔδειξε ο Βρεττάκος, ὅσο κι αν εἶναι σκληροὶ και φριχτοὶ οἱ πόνοι του κορμιοῦ, της ψυχῆς οἱ πόνοι εἶναι φριχτότεροι και σκληρότεροι, γιὰτί ξεθεμελιώνουν ἀπὸ τη ρίζα της την ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἡ ἀμφιβολία γιὰ τη στοιχειακὴ ἀξία του ἀνθρώπου, ἡ ἐκπλήξη που προξενεῖ το καταπάτημα κάθε ἠθικοῦ νόμου, ἡ οδύνη γιὰ τις δυναμικότητες και γιὰ τη συμμετοχὴ του ἀνθρώπινου μυαλοῦ στη συνολικὴ καταστροφὴ υλικῶν, πνευματικῶν και ἠθικῶν ἀξιών, εἶναι δράματα πολὺ τραγικότερα ἀπὸ τους σωματικοὺς πόνους.

Αὐτὸ το δράμα το προσωπικὸ, που εἶναι ὅμως και καθολικὸ, το ζωγραφίζει ἐντονα και σταθερὰ ο Βρεττάκος στο *Αγρίμι* του. Μέσα στη ζούγκλα που κατάντησε ἡ ζωὴ ἀπὸ τον πόλεμο, γίνηκε κι αὐτὸς ἕνα «αγρίμι», ἀλλὰ «λογικὸ» αγρίμι, γιὰτί, ἐκτὸς που ενεργεῖ ἐνστικτικὰ, ἐξακολουθεῖ πάντα να ἔχει το δαίμονα — και ἄγγελο — του πνεύματος, που τον καταστρέφει και τον σώζει την πάσα ὥρα. Τὰ γεγονότα πέφτουν σε δεῦτερη μοῖρα, και ἐκεῖνο που προπάντων τον ενδιαφέρει εἶναι ἡ θερμὴ και στυγνὴ αυτοἀνάλυση. Κρατᾷ το νυστέρι με χεῖρι ἄτρεμο ο συγγραφέας και το βυθίζει ἀνελέητα μες ἔξω στην ψυχὴ

του, που ανεμοδέρνεται από το μαύρο σίφουνα της πολεμικής γενικά και της γερμανικής ειδικά βαρβαρότητας. Την κομματιάζει την ψυχή του και την ανασυνθέτει, και πολεμάει να τη στηρίξει κάπου, για να μην τη χάσει ανεπανόρθωτα. Και γι αυτό ξαναγουρίζει στα προαιώνια και αγέραστα ιδανικά της Αγάπης, της Αδερφοσύνης, της Λευτεριάς, — με ένα λόγο της Ανθρωπιάς, που όσο κι αν διώχτηκε από αδυσώπητους βάρβαρους, κάποτε, αργά ή γρήγορα, θα ξαναγουρίσει δυναμική, ή καλύτερα, θα την ξαναστήσουνε στέρια στο βάθρο της οι δυναστευόμενοι άνθρωποι ενωμένοι, αγαπημένοι και πανίσχυροι.

Το *Αγρίμι* είναι μια στριγγιά φωνή πόνου, θερμή όμως κι ανθρώπινη, που αναταράζει τη συνείδηση αλλά και την ειρηνεύει δείχνοντάς της τον καθοδηγητικό δρόμο της λύτρωσης.

* * *

Αυτά έγγραφα πριν πολλά χρόνια για *Το Αγρίμι* του Νικηφόρου Βρεττάκου (στα *Κυπριακά Γράμματα*, τόμ. 10, Γενάρης-Φλεβάρης 1946, σελ. 229-230). Πόσο γελάστηκε στις προσδοκίες του ο συγγραφέας του έργου, και μαζί του όλοι όσοι δεχτήκαμε ενθουσιαστικά τον ωραίο οραματισμό του! Γιατί το τραγικό δράμα της θλιβερής ζωής του ανθρώπου, το δράμα του πολέμου και της αδικίας, συνεχίστηκε και συνεχίζεται το ίδιο ζοφερό και αδυσώπητο. Το ένιωσε και το έζησε κι ο ίδιος ο Βρεττάκος, που ξαναγουρίζει δριμύτερος στην *Οδύνη* του (1969) και σ' άλλα έργα του έπειτα από την πολύχρονη πείρα του στον άγριο αγώνα της ζωής. Η *Οδύνη* είναι καθαρή αυτοβιογραφία, ασυμπλήρωτη βέβαια και τμηματική. Αρχίζει από τη γέννηση του Βρεττάκου (1 Γενάρη 1912), προχωρεί μέσα από τα παιδικά και νεανικά του χρόνια, αφηγείται μερικά σημαντικά γεγονότα της ανδρικής του ηλικίας και καταλήγει περίπου στην εποχή που εκδίδει το βιβλίο (1969). Και εδώ, όπως και στο *Αγρίμι*, δεν καταγράφονται τα συνηθισμένα γεγονότα της ζωής όλα με τη σειρά τους, αλλά απλώς υποδηλώνονται μερικά, τα καίρια και τα κύρια. Κυρίως είναι ο εσωτερικός διάλογος και η ακτινοβολία και η αλληλεπίδραση του εσωτερικού του κόσμου μέσα στο ανθρώπινο και στο φυσικό του περιβάλλον που απασχολούν το συγγραφέα. Παντού ομιλεί με ειλικρίνεια, με αφέλεια σχεδόν και απλοϊκότητα, χωρίς περιστροφές. Οι απλοί άνθρωποι του χωριού είναι από καλή πάστα, όμως ήδη αρχίζει να διαφαίνεται επικίνδυνη η διαφοροποίηση: κάτι σαν διάκριση ανάμεσα σε Καλό και σε Κακό, σε φως και σε σκοτάδι. Σιγά σιγά όσο προχωράει η ζωή μέσα στο χωριό, κ' έπειτα μέσα σε μεγαλύτερους χώρους, μέσα στην πόλη και στον ευρύτερο κόσμο, και με τις πολυπληθέστερες γνώσεις και τις εμπειρίες που αποχτά ο συγγραφέας, η διαφοροποίηση οριστικοποιείται, διαβαθμίζεται, γίνεται πιο έντονη και επικίνδυνη, και υποσκάπτει τα θεμέλια της ανθρώπινης «τελειότητας» που οραματίστηκε ο ποιητής.

Γιατί είναι και μένει βαθιά και ουσιαστικά ποιητής ο Βρεττάκος, από το πρώτο του ξεκίνημα μέσα στην απλή, φυσική ζωή του χωριού του, ως μέσα στο σκληρό πανηγύρι της πλατιάς ζωής στην πολυπρόσωπη πολιτεία, στους ανθρώπινους συναγερμούς και στις πολυώνυμες και ανώνυμες ομάδες. Είναι

ποιητής, γιατί βλέπει τη φύση γύρω του να του μιλάει αδιάκοπα με τις ομορφιές και τις καλοσύνες της· γιατί πάντα βλέπει την καλή όψη του ανθρώπου που θέλει τη χαρά και την ειρήνη στον κόσμο του· είναι ποιητής γιατί οι στοχασμοί του είναι φωτεινοί και ανυψωτικοί, κι όταν ακόμη ο κόσμος βυθίζεται μέσα στο σκοτάδι και στην αγωνία. Όπως ο ίδιος το λέει σ' ένα του ποίημα:

«γιατί η ποίηση είναι
το λουλουδι που ξαφνικά γιομίζει το τίποτα,
διαβρώνει από μέσα, φθείρει το θάνατο.
Γιατί η ποίηση είναι η ψυχή,
η ουσία του νερού που εξατμίζεται,
του φύλλου που φθείρεται, της πέτρας που αλλάζει».

Γι αυτό λέγει: «Αν δε μουΐδινες την ποίηση, Κύριε,
δε θάχα τίποτα για να ζήσω».

Και σ' άλλα του έργα, αλλά και στην *Οδύνη*, κάτι σαν πανθειστικό άπλωμα διαφαίνεται που μυστικά κι ανεξήγητα τον ενώνει με τη φύση, τον διαλύει μέσα στη φύση, όπως ήδη είπαμε. Η ένωσή του με τη φύση τον κάνει να βλέπει βαθιά μέσα σ' αυτή, ή καλύτερα: επειδή βλέπει βαθιά μέσα στη φύση, είναι σαν να ενώνεται μ' αυτή, — με το ποτάμι, με τα φύλλα, με τ' αστέρια, με τη βροχή, με το δάσος. Είναι μια μυστική ένωση που τον ξαλαφρώνει και τον δυναμώνει στον αγώνα του για τον άνθρωπο. Και το λυρικό αυτό αίσθημα, που ιδιαίτερα ξεχειλίζει στην καθαυτό ποίησή του, διαπιστώνεται επίσης έντονα και στα πεζά του. Και πιο πέρα ακόμη. Γιατί δέχεται το Θεό σαν Αγάπη που σκεπάζει τον άνθρωπο και τη φύση, όμως συχνά στέκεται ενεός απέναντί του κι αναλογίζεται τη μοίρα του ανθρώπου που δεν αποφεύγει να μεταχειρίζεται το μίσος και να δημιουργεί απέχθεια και καταστροφή τριγύρω του. Γι αυτό ο άνθρωπος μένει μακριά από τον Θεό και περπατάει μόνος του δρόμους δύσκολους, επικίνδυνους και ολέθριους.

Όπως γίνεται συχνά στις αυτοβιογραφίες και στα προσωπικά ημερολόγια, έτσι και στο αυτοβιογραφικό αυτό βιβλίο του ο Βρεττάκος «φιλοσοφεί» πάνω στ' ανθρώπινα, αντιδρά με τη σκέψη και με το λόγο στις επιδράσεις και στις επεμβάσεις της γύρω ζωής. Κάποτε είναι απλή θυμοσοφία η πνευματική αυτή εκδήλωσή του, κάτι σαν λαϊκός λόγος που καταξιώνει τον άνθρωπο και τη ζωή, — άλλοτε όμως είναι παρατηρήσεις βαθιές και οδυνηρές, που οδηγούν σε συμπεράσματα εξ ίσου οδυνηρά. Είναι εδώ που ο νους αφήνεται στην κηδεμονία της ευγενικής καρδιάς του, και γι αυτό μιλάει με θέρμη και πειστικότητας για τα χαμένα όνειρα της ευτυχίας του ανθρώπου, για τους ωραίους οραματισμούς του για την ειρήνη και την καλοσύνη, για τη δικαιοσύνη και την ελευθερία, για την ομορφιά και την αγάπη, για την πραγματική ανθρωπιά. Σε κάθε του βήμα στη ζωή, — στο χωριό με το μικρό σχολείο του και τους απλούς κατοίκους του, στην Αθήνα με τα πλήθη και τις μεγάλες αντινομίες της, στο στρατό και στο πολεμικό μέτωπο, στα μετόπισθεν και στην Αντίσταση, στις πολιτικές διακυμάνσεις και στις κυβερνητικές και κοινωνικές αδικίες, στους εμπαιγμούς της δικαιοσύνης και στην επιβολή της άγνοιας και της ποικίλης εκμετάλλευσης του ανθρώπου από τον άνθρωπο, — σ' όλα, παντού

και πάντοτε ο Βρεττάκος είναι έτοιμος να πει τολμηρά τον αληθινό λόγο του, να προβάλλει το Καλό, ν' αντισταθεί στο Κακό, να υψώσει το φως και την αλήθεια σαν τους μόνους οδηγούς και στόχους του ανθρώπου. Γι αυτό, μ' όλο που η ζωή κατά και μετά τον πόλεμο έγινε κόλαση, ο Βρεττάκος βρίσκει διέξοδο στη φύση και στην ποίηση, στην έμφυτη καλοσύνη του ανθρώπου, που όσο κι αν τη σκεπάζουν τα κακά, όμως συχνά εμφανίζεται θαλερή και πρόσχαρη. Τρυφερές σκέψεις, τρυφερά αισθήματα αναβρύζουν αυθόρμητα και βάζουν την πετρίτσα τους στο οικοδόμημα της ειρήνης και της καλοσύνης. Είναι αισιόδοξος ο Βρεττάκος κι ας περπατεί μέσα στο σκοτάδι ο κόσμος: επιμένει στη ζήτηση του Καλού κι ας βλέπει παντού γύρω του την απογοήτευση και την αποτυχία.

Στην πορεία του μέσα στους δρόμους της ζωής ξεκινά βέβαια από το μερικό, από την πρώτη εντύπωση που του παρέχει το άμεσο περιβάλλον. Όμως από το μερικό πάει στο γενικό, μέσα στο ειδικό βλέπει το γενικό, απλώνεται η σκέψη και ο λόγος του στο σύμπαν, σ' όλους τους τόπους και σ' όλη την ανθρωπότητα, κ' έτσι ο λόγος του γίνεται ακόμη πιο σοβαρός και ενδιαφέρων, ζωντανός και πέρα από το πρόσκαιρο. Γι αυτό και βγαίνει κάποτε ο λόγος του, αυθόρμητα και φυσικά, σαν επιγράμματα σκαλισμένα στην πέτρα. Και είναι επιγράμματα και για το ουσιαστικό περιεχόμενό τους και για το λυρικό τους στοχασμό: σύντομα, περιεχτικά και ωραία διατυπωμένα.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του είναι πως ο Βρεττάκος έχει στο λόγο του πολλή ειρωνεία, λεπτή συχνά κ' ευγενική, αλλά και σαν πυρούμενο σίδηρο πολλές φορές όταν το πνεύμα του τη χρειαστεί. Στις περιπτώσεις αυτές ο σαρκασμός του είναι εξυγιαντικός: αποτελεί ένα από τα κυριώτερα όπλα του για την αποκάλυψη και γελοιοποίηση του Κακού και για την εξυγίανση μιας θλιβερής κατάστασης.

Μερικά σύντομα αποσπάσματα από την *Οδύνη* θα βοηθήσουν για να γνωρίσει ένας το ύφος και τις σκέψεις του Βρεττάκου.

Τα παιδιά του σχολείου και αυτοί: «Τα παιδιά βρίσκανε ευχαρίστηση σε πολύ σκληρά πράγματα. Περνούσανε βελόνες στα μάτια των τζιτζικιών κι ύστερα τ' αφήνανε να πετάξουν. Όταν τελείωνε το σχολείο, χωριζόντουσαν σε ομάδες κι αρχίζανε μεταξύ τους πετροπόλεμο. Αλλά εγώ αλλοιώς τον είχα φανταστεί τον κόσμο: χωρίς βελόνες περασμένες στα μάτια των τζιτζικιών και χωρίς πετροπολέμους.» (σ. 20).

Όταν μικρός πρωτογνώρισε τα βιβλία: «Ήτανε σα μια μυστική πόρτα, που βρισκότανε στο πίσω μέρος του κόσμου, την άνοιγα όταν ήταν ανάγκη και έφευγα. Από τότε αγκάλιασα τα «γράμματα» όπως θ' αγκάλιαζα μιαν ανθισμένη αχλαδιά στο χτήμα μας. (...) Διαβάζοντας γνωρίζεις άλλους ανθρώπους, άλλους τόπους, κάνεις φίλους άλλα παιδιά.» (σ. 21).

Για την κοινωνική δικαιοσύνη: «Εφ' όσον υπάρχουν αδικημένοι, τους είπα, όλες οι κοινωνικές ιδεολογίες που γεννιούνται είναι δικαιολογημένες, όλες έχουν το νόμιμο περιεχόμενό τους. Τις ιδεολογίες αυτές, τότε πρέπει να τις αγνοεί ή να τις διώχνει κανείς, όταν η δικαιοσύνη θα έχει αποκατασταθεί στον κόσμο.» (σ. 58).

Λόγια στον ήλιο: «Κάνεις το νερό διάφανο, το κλαδάκι πράσινο, το στήθος του ανθρώπου ορίζοντα, για να μπορεί να χορεύει μέσα του το πουλί της καρδιάς.» (σ. 61).

Δυο σκέψεις του: «Καλύτερα τρικυμία και να ελπίζεις, παρά γαλήνη χωρίς να ελπίζεις.» (σ. 69). «Ο άνθρωπος που πιστεύει είναι από τη φύση του τραγικός.» (σ. 72).

Για την απόφασή του να φύγει από την ήρεμη ζωή του χωριού και να ριχτεί στο μεγάλο αγώνα μέσα στην πλατιά κοινωνία: «Όταν νιώθεις πως, ό,τι έχεις να κάνεις θα το κάνεις μέσα στον κόσμο, δεν μπορείς να μένεις σ' ένα βουνό, όσο κι αν αυτό σε συνδέει με την ειρήνη, με την ομορφιά και με τον ουρανό (...) Αυτό μπορεί να είναι και ευτυχία, αλλά εσύ δεν έχεις το δικαίωμα να διαλέξεις.» (σ. 79). Και γι αυτό απομακρύνθηκε από την ευτυχία του χωριού του και ρίχτηκε μέσα στην πολύκοσμη κοινωνία της πόλης, για να γνωρίσει καλύτερα τις κακίες του ανθρώπου, να γευτεί τους πόνους και τον κατατρεγμό της αλήθειας, να λάβει από πρώτο χέρι πείρα του Κακού που βασιλεύει ακόμη στον κόσμο. Κι ακολούθησε το δρόμο της καρδιάς αντί τα στενά μονοπάτια του άτεγκτου νου που μπορεί και να τον έφερνε σε μεγάλες κοσμικές επιτυχίες. Προτίμησε την άσκηση της οδύνης αντί το εύκολο κέρδος της λογικής νομοτέλειας.

Γράφει για το κέρφιο στην Αθήνα: «Τα παράθυρα ήταν καμουφλαρισμένα με μπλε χαρτί για να μη βγαίνει το φως και τα Ες Ες, όταν το χαρτί σκίζονταν από τον αέρα, πυροβολούσαν τις αχτίνες. Στόχος τους ήταν το φως. Η νύχτα έμοιαζε σαν να ήτανε καμωμένη από παράξενο υλικό: Από απελπισία κι από σκοτάδι μαζί.» (σ. 126).

Αλλού γράφει: «Κάτι θα μπορούσαν να αφήσουνε πίσω τους η ακρίδα και η φωτιά. Οι καταχτητές δεν άφηναν τίποτα. Τα μαγαζιά ήταν άδεια όπως οι σπηλιές. Μια σταγόνα γάλα για τα παιδιά, (...) δεν την έβρισκες πουθενά. Ούτε μια πατάτα για τους μεγάλους.» (σ. 127).

«Εκείνο που θα έπρεπε να κρατήσει κανείς, θα ήτανε η αλήθεια. Να την κάνει σαΐτες κανείς, να γίνει τοξότης και να τις μπήγει αδιάκοπα στην καρδιά του Κακού.» (σ. 128-129).

Και έπειτα η εισήγησή του «να φυτευτεί ένα δέντρο για τον καθένα από τις 535 χιλιάδες νεκρούς εξ αιτίας της Κατοχής» και να γίνει ένα άλσος-μνημείο κάπου στην Ελλάδα, είναι μια συγκινητική και ωραία ιδέα του Βρεττάκου (σ. 152-153), που όμως δεν έχει ακόμη πραγματοποιηθεί.

Μερικά άλλα: «Είχα τη γνώμη πως ο κύριος μοχλός με τον οποίο θα έπρεπε να επιχειρήσει κανείς το ξερίζωμα του Κακού, ήτανε η Παιδεία. Το μεγαλύτερο μάθημα το οποίο θα έπρεπε να διδάσκεται το παιδί που πάει να γίνει άνθρωπος, θα έπρεπε να είναι ο Ανθρωπισμός.» (σ. 112).

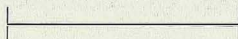
Ο Σικελιανός «είχε την πεποίθηση, πως, τελικά η ποίηση με την αλήθεια που κλείνει μέσα της, θα είναι ο νικητής σε όλες τις περιπτώσεις της ανθρωπίνης αφροσύνης και ματαιότητας.» (σ. 184).

Ιδιαίτερα όμως οι σελίδες 188-192, αποσπάσματα από το μικρό βιβλίο του Βρεττάκου «Δυο άνθρωποι μιλούν για την ειρήνη του κόσμου» πρέπει να διαβαστούν προσεχτικά, και να σκεφτεί πολύ σοβαρά ο αναγνώστης πάνω στις ιδέες που αναπτύσσει ο συγγραφέας. Είναι το ευαγγέλιο μιας νέας ανθρώπινης πίστης. Στην πραγματικότητα όμως όλο το βιβλίο *Οδύνη* είναι και σήμερα επίκαιρο και πρέπει να διαβαστεί με προσοχή και σοβαρότητα από όλους, ιδιαίτερα από εκείνους που υπόφεραν και υποφέρουν στη ζωή τους από την αδικία και την εκμετάλλευση (την όποια εκμετάλλευση), και που οραματίζονται ένα ισόνομο, δίκαιο, ελεύθερο μέλλον για όλη την ανθρωπότητα μέσα σε συνθήκες αγάπης, ειρήνης και δικαιοσύνης.

Θα τελειώσω με δυο ακόμη σύντομα αποσπάσματα, πολύ όμως χαρακτηριστικά, από τις τελευταίες σελίδες της *Οδύνης*. Ώριμος πια άντρας ξαναγυρίζει ο Βρεττάκος στο απόμερο χωριό του και σκέφτεται: «Αν δεν έφευγα από δω, θα άκουγα την καρδιά του ανθρώπου, την καρδιά του κόσμου ολόκληρου, την καρδιά αυτών των ανθρώπων εδώ; Και τί θα ήξερα τότε; Το πιθανότερο είναι πως μέσα σ' αυτή την Οδύνη, έκαμα τη μεγάλη σπουδή, που πουθενά αλλού δεν διδάσκεται.» (σ. 217). Πολύ σωστά. Μέσα στον ευρύ κόσμο χτυπήθηκε πολύτροπα, όμως πλούτισε το νου και την καρδιά του, ατσάλωσε τη θέλησή του, και δούλεψε και δουλεύει για τον υψηλό σκοπό του. Γιατί υπάρχει ακόμη πολύ Κακό στον κόσμο, πολύ Κακό στον άνθρωπο. Και χρειάζεται πολλή και συστηματική δουλιά για να λείψει το Κακό. Όταν ξανά έφευγε ο Βρεττάκος από το χωριό του και μια ομάδα καλοί φίλοι τον ξεπροβοδούσαν, κάθισαν, λέγει, «κάτω από μια βελανιδιά, σ' ένα στρώμα απ' αγριολούλουδα. Κανείς δεν μιλούσε. Και μόνο σε μια στιγμή η μια από τις τρεις κοπέλλες, με υγρά τα μαύρα μεγαλωμένα μάτια της, είπε κοιτάζοντάς τα: «Τα λουλούδια είναι τόσο ωραία. Γιατί εμείς οι άνθρωποι να είμαστε τόσο άσχημοι;» Κανείς δεν απάντησε. Ο λόγος της ήταν τόσο ωραίος, που έπρεπε να μείνει μόνος του.» (σ. 128).

Σεπτέμβρης 1989

ΚΩΣΤΑΣ Μ. ΠΡΟΥΣΗΣ

ΑΡΧΑΙΟ ΦΡΟΥΡΙΟ

Στό Νικηφόρο Βρεττάκο

*Καταφύγιο ιδεών**Ω, αρχαίο φρούριο δίχως τείχη**(εφάμιλλο του Πλαταμώνα)**υστερόγραφο σε θρίαμβο μυθικό**είδωλο ενυπνίων· για ακόμα ένα νεκρό καλοκαίρι**δαιμόνιο προφητικό ενός αλλόφρονος Τειρεσία**κάποιας («αλλιώς Ωραίας») Ελένης-οικτρή προδοσία**και εξορία μου μνημική, είναι:**η εποπτεία του φωτός στο επέκεινα**αλιεία θαυμαστή κι ατέρμονη - του αθέατου**μοναχικού βίου**στου λυκαυγούς τους αναστάσιμους ροδώνες**ευθυτενής ατενίζω**την έσχατη υπόσχεση.**Δικαίωση έκπληξη**ή**(μήπως) αυταπάτη, εκείνου του πεπρωμένου;**Ποιός θα το πει; Οι μέτριοι;**Ίσως, ούτε και ο Τειρεσίας απ' τις καλντέρες του μύθου**όσο η έρημος ενός ανίερου πολιτισμού μας δικάζει.**Η Σιωπή του Προσώπου: το βαρύτερο τίμημα**των απροσδοκιών μας.**Πρέπει να είσαι Προμηθέας (εγκάθειρκτος ολκής) - Δεσμώτης**για ν' αντέξεις.**(Διδακτικός αποκρυφισμός για πέταμα, θα μου πεις)**Ο κάθε ποιητής είναι ένας μικρός ή μεγάλος Προμηθέας**και τα ποιήματα; Προσπέλαση του μηδενός, στον ωκεανό των συμπτώσεων**σχεδίες διανοημάτων σπάνιας χλιδής, μια για πάντα, Δούρειοι Ίπποι**για το απόρθητα ά-τειχο φρούριο· της αιωνιότητας το μέλαθρο**Τα τείχη δεν παίζουν εν τέλει ρόλο πρωταγωνιστικό**μη προεξοφλώντας της παρακείμενης μάχης και περιπέτειας**την τελική πρόγνωση**Το παιχνίδι μετρά πάνω απ' όλα, κι αν θέλεις θα το πω κι αντίστροφα,**ο θρίαμβος της ήττας με απερινόητες εκλάμψεις**Καίσαρ θριαμβευτής, και Πομπήιος, όμως,**το ίδιο δεν κάνει...*

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΚΑΤΟΨΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ

Ένα παιδί εκεί, στις αρχές τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ τρομεροῦ αὐτοῦ αἰώνα, ξυπνᾷ σ' ἐτοῦτα τ' ἀρχαῖα χῶματα, τὰ εὐλογημένα, μὲ θεϊκὸ προίσιμα μιὰν ἀκέραιης ὁμορφιάς ποιητικὴ ψυχὴ γιὰ ν' ἀντικρύσει τὸν κόσμον. Κι ἐξίσταται. Οὐσίες ζωῆς ἑλληνικῆς, μνῆμες ἱστορίας ἑλληνικῆς ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὶς ἱερὲς του ρίζες καὶ μέσα στὴν ἀρχέγονη ἔκστασή του θρέφουν καὶ νοηματίζουν τὴν ὑπαρξή του. Ἀπὸ τοὺς πρώτους κιόλας στίχους ποὺ μᾶς ἀνακοινώνει μὲ τὴν ἀπροσχημάτιστη ἀπλότητά του αὐτὸς ὁ ποιητῆς-παιδί, ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος, καθορίζει τοὺς ἀμετακίνητους στόχους μιᾶς ποιητικῆς δημιουργίας ποὺ λειτουργεῖ, δεκαετίες τώρα μέσα στὰ Γράμματά μας καὶ μέσα στὸ λαό, ὡς δραματικὴ καὶ δοξαστικὴ μαζὶ προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς του.

Οἱ στόχοι αὐτοὶ εἶναι: ὁ ποιητῆς-ἐαυτὸς του ὡς βλέμμα, ὡς καρδιὰ καὶ ὡς συνείδηση, καὶ ὁ κόσμος ὡς φύση ὁρατὴ κι αἰσθητὴ, ὡς ἀνθρωπότητα καὶ ὡς ἱστορία. Μὲ τὸ βλέμμα ἀνακαλύπτει τὴ φύση, μὲ τὴν καρδιὰ τὸν ἄλλο ἄνθρωπο καὶ μὲ τὴ συνείδηση τὴν Ἱστορία, γιὰ νὰ ὀρθώσει καὶ νὰ μᾶς χαρίσει ἓνα ἔργο ἐπιβλητικὸ ποὺ ἀποκαλύπτεται, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὸν ἀφοριστικὸ λόγο τοῦ Παλαμᾶ, «σὰν ἓνα μεγάλο παράδειγμα ὁμορφιάς». Καὶ ἡ ὁμορφιά ἔχει λυτρωτικὴ ἀποστολὴ στὸν κόσμον, κατὰ τὸ Ντοστογιέβσκι. Αὐτὸ τὸ νόημα, φρονῶ, ἔχει τὸ δεύτερο μόλις ποίημα ποὺ βρίσκουμε στὸν Α' τόμον τῶν Ἀπάντων του, ὅπου γύρω ἀπὸ «τὰ ρόδα ποὺ πεθάνανε» ὁ νοῦς τοῦ Ποιητῆ ἀναμετρᾷ ἱστορίες ποὺ ἀνακλύπτουν «στὴ φύση ἀνάμεσα καὶ στὴν καρδιά».

Τὸ ἔργο τοῦ Βρεττάκου ξεκινᾷ ὡς μιὰ πραγματογνωσία, προχωρεῖ ὡς μιὰ ἀνθρωπογνωσία καὶ ἀπολήγει ὡς μιὰ πατριδογνωσία, γιὰ νὰ ὑψωθεῖ καὶ νὰ λάμψει ὡς μεγαλόπρεπος καθεδρικός ναός, μὲ νοητὸ τροῦλλον τὴ «Λειτουργία κάτω ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολην» ὅπου, μὲ τὴν ἀνυπέρβλητη τέχνη βυζαντινοῦ ψηφιδογράφου, ἱστορεῖ ὁ ποιητῆς τὴν πορεία τοῦ Γένους μας ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια ὡς τὰ σημερινά.

Ποιὲς εἶναι οἱ ἐξέχουσες συντεταγμένες τοῦ ἐπιβλητικοῦ καὶ βαθιὰ νοηματισμένου ἀπὸ τὸ ποιητικὸ πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ ἔργου, θὰ προσπαθήσω νὰ καθορίσω ἀμέσως, μὲ λόγο ποὺ ἡ ἀναγκαστικὴ του συνομία θὰ τὸν κάνει περισσότερο ὑπαινικτικὸ παρὰ ἀποδεικτικὸ.

Ἡ πρώτη συντεταγμένη εἶναι πὼς ἡ ποιητικὴ δημιουργία ἀποτελεῖ γιὰ τὸ Βρεττάκο λειτουργία αὐτόχρημα ὑπαρξιακὴ, συνιστᾷ τὸν λόγο τῆς ὑπαρξῆς του, τὴν ιδεώδη ἀπόδειξη τῆς ζωῆς του — καὶ μάλιστα, τί ἀπόδειξη; Μὲ προαίρεση ἀθανασίας. Ὁ αὐθεντικὸς ποιητῆς δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὴν ποίηση. Ζεῖ μὲ τὴν ποίηση καὶ γιὰ τὴν ποίηση, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ποίηση ὡς αὐτόνομη, ἐξουσιαστικὴ καὶ τραγικὴ μαζὶ πράξη τοῦ ὄντος ποὺ γραπώνεται μέσα στὴν γλώσσα, κἀνοντάς τὴν νὰ βλαστήσει, ν' ἀνθίσει, νὰ καρπίσει. «Ἦρθα στὸν κόσμον αὐτὸ νὰ φτιάξω περιβόλι» μᾶς λέγει. Αἰσθήσεις, συναισθήσεις, διαισθήσεις, ὅλα γιὰ τὸ Βρεττάκο συγκληρώνονται μέσα στὸ γεγονός τῆς ποίησης ποὺ ἐχαρακτήρισα τραγικὸ, γιὰ νὰ ὑποδηλώσω πὼς ὁ ποιητῆς, ἀναζωογονών-

τας με ένθεη ζέση από τις ρίζες της τήν γλώσσα, έχει θεική έξουσία, πράττει έργο άγιο, θεουργικό. «Αν δέν μούδινες τήν ποίηση, Κύριε / δέν θάχα τίποτα για νά ζήσω» σημειώνει, για νά ολοκληρώσει τήν έξομολόγηση μ' εκείνο τó άθάνατο «Έπίγραμμα» του: «Ή ψυχή μου αίωρείται, τó σώμα μου / έπίσης· ώς νά μήν είμαι παρά ποίηση μόνο. Δέ θά πεθάνω /, λοιπόν. Θά γραφώ». 'Ο άνθρωπος-ποιητής έγγράφεται, άποτυπώνεται με τρόπο άθάνατο. Με λέξεις χαράζει στό μάρμαρο τής γλώσσας τήν ψυχή του πλάθοντας ποιήματα. Αυτά είναι ó άληθινός έαυτός του. Αυτή ή γραφή συνιστά τήν ούσία του, τήν ψυχή του. Και για τούτη τήν περιφανή γραφή πού είναι ó Νικηφόρος Βρεττάκος-ποιητής, μιλούμε άπόψε.

'Η δεύτερη συντεταγμένη τής ποίησής του είναι ó κόσμος. 'Από τά πρώτα του ποιήματα, καθώς είπαμε, ώς τά πιό πρόσφατα, τών άνθών τά θαυμαστά τεχνουργήματα, ζει μέσα στόν κόσμο άτενίζοντάς τον, βιώνοντάς τον με γρηγορούσα άμεσότητα. 'Ο κόσμος αυτός ταυτολογεί τή φύση, και γίνεται κόσμος-κόσμημα, ταυτολογεί τούς άλλους ανθρώπους και τήν 'Ιστορία πού ζει μέσα στή μυστηριώδη λέμφο τής μνήμης. Σπάνια Έλληνας ποιητής αντίκρυσε, συναιστώνηκε, σημασιοδότησε με τόσο αυθόρμητο τρόπο όμορφιάς και σοφίας τόν κόσμο αυτό. «Τόν καιρό πού γεννήθηκα — / κείνα τά χρόνια, μούχε ó Θεός / φυλάζει τά δέντρα» γράφει. Μέσα στόν αίσθητό αυτό κόσμο, στή φύση αυτού τού τόπου όπου ζούμε όλοι μας άπόψε, ó Βρεττάκος έβρόηκε μ' έκσταση ψυχής, τά άρχέγονα σημάδια όμορφιάς και άρμονίας, παρώθησε τήν ψυχή του νά ίχνηλατήσει με λέξεις τά μυστήριά του και νά τά άποτυπώσει σέ ποιήματα — κάποτε τεράστιες τοιχογραφίες άγέραστου, άρχετυπικού κάλλους και ύψηλού ανθρώπινου νοήματος. 'Η φύση αυτή ή άκήρατη είναι όργανικά συναρθρωμένη με τούς ανθρώπους. Κι όταν τόν «έδιωχναν / άπ' τó φώς τής ημέρας / οί άνθρωποι», εκείνος επέστρεφε νά παρηγορηθεί και ν' αναβλέψει ή ψυχή του όμολογώντας: «Έβλεπα τόν ήλιο πού άνέβαινε / και δέ μούλειπε ή έλπίδα». Μιά σεμνή αίσιοδοξία έλπίδας διατρέχει ώς φωτεινό ρίγος όλη τήν ποίησή του. 'Η δραματική ούσία τής ποίησης αυτής συνίσταται στό γεγονός ότι οί άνθρωποι, σά νά προσπαθούν νά ώθήσουν τόν ποιητή έξω από τόν κόσμο, έξω από τή ζωή, κι αυτός νά επιμένει νά στέκεται ώς έρμηνευτής και ώς όραματιστής μέσα σ' αυτό τόν αίσθητό και νοητό μαζί κόσμο.

'Αλλά ó Βρεττάκος δέν είναι ποιητής-τοπιόγράφος. Τότε ή εύειδέστατη ποίησή του θά ήταν μονάχα λυρική. Μέσα στή φύση αυτός διδάχτηκε νά διακρίνει τά βαθυνόητα και φωτερά σύμβολα τού βίου, καθώς στήν Έλληνική παράδοση τής οικογένειάς του και τού λαού μας συνηθίζεται, κατόρθωσε νά διακριβώσει νοήματα, ιδέες έλληνικές και σύμβολα όδηγητικής σημασίας για τήν ανθρώπινη ύπαρξη. Ένα τέτοιο ιερό σύμβολο αναδείχεται ή μάνα του πού ή μορφή της, αυλακώνοντας με φώς τó έργο του όλόκληρο, άποτυπώνεται, σ' ένα άπό τά συγκλονιστικότερα βιβλία του, στή «Μάνα μου στήν έκκλησία». Άλλο σύμβολο αναδείχεται ó Ταύγετος («Έτσι μού στάθηκε ó Ταύγετος: όπως / ó κόρφος τής μητέρας μου») λέει) πού τόν προσωποποιεί και τόν τοποθετεί πλάι στήν Παναγιά και τόν Άη-Γιώργη. Τέτοια κι άλλα σύμβολα, καθώς ή Πλούμιτσα, γίνονται μέσα στό έργο του σηματορωί πνεύματος, δυναμάρια πού άνεβάζουν τήν ψυχή μας πρós τά ούράνια.

Μιά τρίτη συντεταγμένη τῆς ποίησης τοῦ Βρεττάκου εἶναι τὸ ἄπεφθο ἑλληνικὸ τῆς ἡθός. Τὸ ἡθός αὐτὸ ξεκινᾷ ἀπὸ μίᾳ βαθειᾷ εὐγένεια τῆς γλώσσας του, ἀπὸ τὶς εὐγενέστερες ποὺ μποροῦμε νὰ διαβάσουμε σ' ὀλόκληρη τὴ νεο-ελληνικὴ ποίηση καὶ προχωρεῖ στὴ σαφήνεια καὶ στὴ θαυμαστὴ συνείδηση ἁρμονίας ποὺ παρουσιάζει ἡ δομὴ τῶν στίχων καὶ τῶν ποιημάτων του. Μέσα στὴ δική του, ἀνεπιτήδευτη μαστοριὰ λειτουργεῖ ὁ ἀρχαῖος μας πρόγονος ἀρχιτέκτονας ναῶν καὶ ἀγαλματοποιός, δρᾷ ὁ βυζαντινὸς ἀγιογράφος. Καθὼς ἐκεῖνοι οἱ ἀθάνατοι, κι ὁ Βρεττάκος γνωρίζει ἀξιοθαύμαστα νὰ ἀλφαδιάζει μὲ ψυχὴ τὶς ποιητικὲς του συνθέσεις καὶ νὰ τὶς μετρᾷ πάντοτε μὲ τὰ ἀσφαλῆ ἑλληνικὰ μέτρα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ποιῆς ιδέες φωτίζουν αὐτὴ τὴν ποίηση! Οἱ ἀρχετυπικὲς ἑλληνικὲς ιδέες τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀξιοπρέπειας, τῆς ἀρετῆς, τῆς εἰρήνης.

Ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸς τὸ αἰνιγματικὸ πλάσμα, δὲν συνιστᾷ μόνο τὸ σταθερὸ μέτρο τῆς ποίησός του — μέτρο κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸ, — ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξέχον τῆς πρόβλημα, τὸ μέγα ἠθικὸ πρόβλημα τοῦ ἴδιου τοῦ Βρεττάκου. Γεννημένος μέσα σὲ ἀπάνθρωπο αἰῶνα συνανθρώπων ποὺ ἡ διαδικασία τῆς Ἱστορίας ἐξαγριώνει, ὁ ποιητὴς ἀντιμετωπίζει τὴν ἀπάνθρωπιᾶ αὐτῆ τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἀυθεντικὸς "Ἕλληνας ποὺ ἀφοῦ ἐβίωσε τὴν ἀδελφοσύνη τῆς κοινῆς γλώσσας στὴν ἀρχαία ἐποχὴ καὶ στὰ 400 χρόνια δουλείας τῆ χριστιανικῆς ἀγάπης, ἐπλαστούργησε μὲ ματωμένα δάκρυα τὴν ἔννοια τοῦ Γένους ποὺ ἐκφράζεται ὡς Ἀδελφοσύνη, ὡς Κοινότητα ψυχῶν καὶ ζωῆς. "Ἐτσι, ἡ πρότασι ποὺ διατυπώνει ἡ ποίησή του στὸν αἰῶνα μας καὶ στὸν ἀνθρώπο τοῦ καιροῦ μας, εἶναι, μ' ἐντυπωσιακὴ συνέπεια, πάντα: ἡ Ἀγάπη. «Καὶ γράφω στὰ τετράδιά μου / μόνον αὐτό: Ἀγάπη».

Ἡ πρότασι τῆς Ἀγάπης ὡς ἀπόκρισι στὴν ἠθικὴ προβληματικὴ τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀποτελεῖ μόνο μιᾷ πρότασι ἀυθεντικᾶ ἑλληνικῆ. Εἶναι καὶ μιᾷ πρότασι προσωπικῆς πνευματικῆς συνέπειας, παραδίδοντάς μας ὁ Βρεττάκος, ὡς κιβωτό, τὴ μεγάλη ποίησι τῆς Ἀγάπης, καταφάσκει ὁ ἴδιος αὐτὴ τὴν ἀγάπη, ἀσκεῖ τὴν ἀγάπη καὶ μὲ τέτοιαν ἀξιοπρέπεια διεκδικεῖ τὴν Ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων: «Δὲ μπορῶ / Κύριέ μου, νὰ μισήσω. Ἀγάπησέ με!» γράφει. Δὲν ἀκοῦμε ἐδῶ τὸν εὐθὺ ἀπόηχο τοῦ ἀθάνατου λόγου τῆς ἀρχαίας πρόγονῆς μας Ἀντιγόνης: «Οὔτοι συνέχθην ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν» — Δὲν πλάστηκα γιὰ νὰ μισῶ ἀλλὰ γιὰ ν' ἀγαπῶ»; Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἀκήρατο ποιητικὸ ἔργο ποὺ χαρίζει στὴ γλώσσα μας καὶ στὸ Ἔθνος ὁ Βρεττάκος, δὲν ὑπάρχει κηλὶδα κακίας, οὔτε ἀστραπὴ μίσους. Τὸ ἀμάρτημα ὡς μαρτύριο τοῦ σημερινοῦ κόσμου βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν ὑπαρξή του, ξένο στὴν ψυχὴ, ἀκατανόητο ἀπὸ τὸ νοῦ. Γιατὶ αὐτὸς λέει: «Γράφοντας, προσπαθῶ νὰ μπάσω στὶς λέξεις μου / τὴν ἡμέρα μὲ τὴν ἀγάπη τῆς».

Ἡ ποίησι τοῦ Βρεττάκου ἀντικαθρεπτίζει τὴ θεϊκότητα τῆς ἡμέρας τῆς Ἀγάπης, εὐωδιάζει ἀγαθοσύνη καὶ γιὰ τοῦτο κάθε στίχος του λάμπει ἀπὸ «το γενναιόδωρο φῶς τῆς ἀθωότητος» καθὼς θὰ ἔλεγε ὁ μέγας Ἰσπανὸς ποιητῆς Βιθέντε Ἀλεϊξάνδρε. Μὲ τέτοια ζύμωσι φωτεινῶν ὑλικῶν ἀνακύπτει ἓνα ἔργο λαμπρό, ὑψηλό, εἰλικρινὲς καὶ θερμό, γέννημα μιᾶς τελετουργίας τῆς Ἀγάπης μέσα στὴ γλώσσα μας, ποὺ ἐκφράζει τὴν ἱερότητα τῆς ζωῆς διὰ τῆς

ὁμορφιάς. Καὶ ἡ ὁμορφιά ποὺ πλάθει ὁ ποιητὴς μὲ τὸ ἄσπιλο αἷμα τῆς ψυχῆς του, εἶναι γεγονός ἀποκαλυπτικό, σταθερὸ βαθειᾶς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης. Αὐτὴ ἡ ὁμορφιά, τοῦ πνεύματος ἡ ὁμορφιά, ἀναδείχνει τὸν κόσμο, κόσμο ἀληθινό: «Πές τους ἀπ' τὰ δάκρυά μου / ὅτι ἐπιμένω ἀκόμα πῶς ὁ κόσμος / εἶναι ὁμορφος».

Ἐκ τῆς ἀπὸ αὐτὸ τὸν ὁμορφο κόσμου τῶν Ἑλλήνων ἀνασποῦμε καὶ σοῦ χαρίζουμε ἀπόψε, Νικηφόρε, τὴ δίκαιη δάφνη. Τὴν ἐλληνικὴ δάφνη τῆς ἀθανασίας. Γιὰ σένα, ἄξιε τῆς Ἑλλάδας, δὲν ὑπάρχει θάνατος ἀλλὰ αἰώνια ζωὴ*.

ΚΩΣΤΑΣ Ε. ΤΣΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Η
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΩΝ
ΛΟΥΛΟΥΔΙΩΝ

εἰκονογράφηση

ΓΙΩΡΓΗ ΒΑΡΛΑΜΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1988

* Ὁμιλία στὴν τελετὴ ἀνακήρυξης τοῦ Ποιητῆ ὡς ἐπίτιμου Δημότη τοῦ Γυθείου, 7.10.1989.

ΟΙ ΛΕΥΚΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Στὸ Νικηφόρο Βρεττάκο

Τὶ ὄμορφα καὶ καλὰ ποὺ μεγάλωναν οἱ ψηλόκορμες λεῦκες κι ἀνέβαιναν
κι ἔφταναν στὰ παράθυρά μας οἱ καλές μας ἐκεῖνες λεῦκες στὸ τραγούδι τους
εὐαίσθητες, τῶν ἄστρων καὶ τῶν πουλιῶν φιλοξενήτριες· "Α πόσο καλὰ
μᾶς θύμιζαν πὼς ὑπῆρχαν ἀκόμη δέντρα καὶ τραγουδοῦσαν· μᾶς ἔλεγαν ὅτι
ὑπῆρχαν ἀκόμη δάση, ποὺ δὲν τὰ εἶχαμε κάψει εὐτυχῶς, γιὰ νὰ τὰ κάνουμε
βοσκοτόπους καὶ τουριστικὲς ἐπιχειρήσεις, ἄχ ὅλα τὰ κλαδιά τους
γέμιζαν ἀγέρα καὶ θρόισμα καὶ μᾶς συμβούλευαν, πὼς μπορούσαμε
ἀκόμη ν' ἀναπνέαμε τρωστὰ καὶ ὑγιεινὰ καὶ νὰ προσευχόμεσταν
στὸ Θεὸ γιὰ νὰ ἐπιτρέφαμε κι ἐμεῖς κάποτε στὴ γνήσια καὶ διάφανη
καθαρότητα, γιὰ νὰ γιορτάζαμε στὸν ταλαίπωρο τὸν τόπο μας τῆς
γλυκιᾶς ἀρετῆς τὴν ἐπάνοδο.

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ

Ἡ νέα γυναίκα νανούριζε στὴν κούνια του τὸ ἀγοράκι τους
καὶ τοῦ ἔλεγε πὼς αὔριο θὰ γύριζε ὁ πατέρας του ἀπὸ τὸν πόλεμο
καὶ θὰ πῆγαιναν τὴν Καθαρὴ Δευτέρα νὰ πετοῦσαν στὰ χίλια
δέντρα τὸν πρῶτο τους χαρταετό· αὔριο θὰ γύριζε τοῦ τραγουδοῦσε
ὁ πατέρας του ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ θὰ τοῦ ἀγόραζε γιὰ τὰ γενέθλιά
του ἓνα σκυλάκι ὑφασμένο μὲ κρεμεζί μετὰξι μὲ τὶς πιστὲς
χάντρες τῶν ματιῶν του καὶ θὰ τοῦ μάθαιναν τὴν ἐμπιστοσύνη
καὶ τὴ φιλία, ποὺ ἔλειπαν στὶς ἡμέρες μας, αὔριο τοῦ τραγουδοῦσε
ἡ νέα γυναίκα, θὰ γύριζεν ὁ πατέρας του ἀπὸ τὸν πόλεμο καὶ
θὰ τοῦ μάθαινε πὼς νὰ φτιάχνει κοντὰ στὴ θερμάστρα βαρκοῦλες
χάρτινες καὶ χελιδόνια πάλι ἀπὸ χαρτόνι· θὰ τοῦ ἀγόραζε ἀκόμη
κι ἓνα ξύλινο γαλανόλευκο ἀλογάκι σὰν τῆς πατρίδας μας τὴ
γαλανόλευκη σημαία· Μὰ ὁ χιονισμένος οὐρανὸς εἶδε τὸν πατέρα
τοῦ μικροῦ ἀγοριοῦ σκοτωμένο πάνω στὰ ψηλὰ βουνὰ
καὶ γνώριζε πὼς δὲ θὰ γύριζε ποτέ του ἀπὸ τὸν πόλεμο
στὴ γυναίκα του καὶ στὸ μικρό του γιο.

ΟΙ ΝΑΡΚΕΣ ΚΛΑΪΜΟΡ

Ἐκεῖνα τὰ σκοτεινὰ χρόνια κατασκευάζαμε νάρκες Κλάϊμορ,
 ἐκεῖνες τὶς περίφημες γιὰ τὴν κακία τους, τὶς ἀπαίσιες
 νάρκες Κλάϊμορ· τὶς προοικίζαμε μὲ ἄφθονα σιδηρικὰ
 καὶ τὶς ἀφήναμε νὰ διαμερίζανε μὲ μιὰν ἀφόρητη εἰλικρίνεια
 τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων, τὰ διαιροῦσαν σὲ μέλη κι ἔτσι
 τὰ μετατόπιζαν στὸ ἔδαφος ἐκεῖνες οἱ φανατικές μας ἐπίσημες
 καὶ δειλές μας φόνισσες, οἱ νάρκες Κλάϊμορ.

ΤΟ ΚΑΛΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Ἄν ἦταν νὰ σᾶς τραγουδοῦσα ἓνα καλὸ κι ὠφέλιμο τραγούδι,
 θὰ ἔπρεπε νὰ ἔταν ἐνάντιο στὴν κάθε εἶδους δυσθυμία· γιατί
 δὲ θὰ ἔθελα νὰ ἔσασταν ποτὲ δύσθυμοι· ἢ δυσθυμία συνήθιζε
 καὶ πέτρωνε μέσα μας τῆς μέριμνας τὸν καπνὸ καὶ μᾶς ἐπνιγε
 θὰ κατοικοῦσατε ποτὲ σας ἓνα οἶκημα κατοικημένο μὲ καπνὸ
 καὶ τὴ σκοτεινὴ του ζάλη; Ὅχι, δὲ θ' ἀντέχαμε συνεχῶς νὰ
 πνιγόμεσταν στηριζόμενοι μὲ τόση ἀναίδεια σὲ μιᾶς δοκιμαζόμενης
 ὑπομονῆς τὰ ἀρκετὸ δόρυ· ἂν ἦταν νὰ σᾶς τραγουδοῦσα ἓνα
 καλὸ τραγούδι, θὰ σᾶς τραγουδοῦσα καὶ θὰ σᾶς ἔπειθα νὰ
 μαζεύατε μέσα στῆς καρδιάς σας τὴν ἀποθήκη μὲ τὴν εὐθυμία
 καὶ τὴ χαρὰ ὅπου θὰ σᾶς κρατοῦσε τὸν ἀγώνα σας ὄρθιο
 γιὰ κάθε σας δικαιοσύνη καὶ γιὰ τὴν καλὴ καὶ γεμάτη λαμπρὸ
 φῶς ἐλευθερία.

ΕΙΠΑΝ

Εἶπαν οἱ ποιητές, πὼς τὰ φύλλα τῶν δέντρων εἶχαν στὴν ἀρχὴ φτερὰ
 ἢ ἔμοιαζαν μὲ φτερὰ καὶ θέλησαν νὰ πετάξουν πέρα ἀπὸ τῆς
 ὀρισμένης ἀρμονίας τὸ ἱερὸ Μέτρο, γιὰ νὰ συναντοῦσαν τ' ἀστέρια·
 ἔτσι τιμωρήθηκαν καὶ τὰ φώναζε ἡ ρίζα τους καὶ τὰ ἔδενε στὸ κλωνάρι
 τους καὶ δὲν τ' ἄφηνε νὰ πετάξουν παρὰ μαραίνονταν καὶ γεννιόντουσαν
 ὅπως συνέβαινε μὲ τὶς γενιὲς τῶν δύσμοιρων ἀνθρώπων.

ΠΕΝΤΕ ΕΝΤΙΤΛΕΣ «ΣΤΙΓΜΕΣ»

χαρισμένες στο Νικηφόρο Βρεττάκο
για την ποίησή του και την ανθρωπιά του

ΓΕΝΕΣΗ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ - ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΨΑΡΙΑ

Έτσι όπως εξελίχθηκαν τὰ πράγματα
ἐμεῖς ἀποφασίσαμε νὰ παραμείνουμε ψάρια.

Δεύτερη Παρουσία

Με θυμάσαι, Κύριε;
Εἶμαι ἐγὼ πὸν σοῦλεγε στὴν κηδεῖα μου ὁ παπὰ-Βασίλης
νὰ μὲ θυμηθεῖς ὅταν ἔρθω.

Ζωή

Σιγὰ τὰ κάτω-κάτω σκαλάκια, ἔτσι;

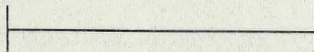
Κυττάζοντας τὰ γερατειά μας στὸν καθρέφτη

Αὐτὸ τὸ πρόσωπο κάποιο μοῦ θυμίζει,
αὐτὸ τὸ πρόσωπο κάτι μοῦ θυμίζει.

Χειροκροτήματα

Ἦχογραφήσαμε ψεύτικα θορυβώδη χειροκροτήματα
νὰ τὰ χρησιμοποιοῦμε ὅταν δὲ θὰ ὑπάρχουν ἀληθινά.

ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΝΤΗΣ

Ο ΕΠΙΚΛΗΤΙΚΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

Ο Νικηφόρος Βρεττάκος υπήρξε ο ποιητής των εφηβικών μου χρόνων. Σε μιαν εποχή που το πνεύμα περνούσε σαν τον αέρα μέσ' από χαραμάδες — ήταν στα χρόνια της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου — μια φωνή φρέσκια, καθαρή, που, στο βάθος, εξέφραζε την πίκρα του καταπιεσμένου λαού, έφτανε, μέσ' απ' τις σελίδες του περιοδικού «Νεοελληνικά Γράμματα», ως τ' αυτιά μας και μας γέμιζε ελπίδα, πως όλα εκείνα τα φριχτά κι απαίσια θα έπαιρναν μια μέρα τέλος. Το χρέος να μην πάψει να μιλά, ακόμα και σε στιγμές χαλεπές, το ένιωσε ο Βρεττάκος από πολύ νωρίς. Αργότερα, το 1965, θα το πει καθαρά:

«Όταν ένας γελωτοποιός κυβερνά
χρέος έχει ένας ποιητής αληθινός να μιλήσει.
Γιατί αν ένας ποιητής δεν έχει έργο του την αλήθεια
έργο δεν έχει τότε ούτε θέση κάτω απ' τον ήλιο».

Και στο σημείο τούτο συμπίπτει με τον Μπρεχτ, που λέει:

«Τέχνη δε θα πει να συνταιριάζεις όμορφες λέξεις. Πώς να κινητοποιήσει τους ανθρώπους η Τέχνη, όταν η ίδια δεν μπαίνει σε κίνηση από τη μοίρα των ανθρώπων; Αν η δική μου καρδιά μένει σκληρή απέναντι στα βάσανα των ανθρώπων, πώς ν' αγγίξουν την καρδιά τους τα γραπτά μου; Κι αν δε μοχθήσω εγώ, για να βρω ένα δρόμο που θα τους βγάλει από τα βάσανά τους, πώς να βρουν εκείνοι το δρόμο που θα τους οδηγήσει στα γραπτά μου;»

Αλλά υπάρχουν δυο, συνήθως, τρόποι να μιλήσεις ένας ποιητής και να πει την αλήθεια: Ο ένας είναι ο άμεσος, ο χωρίς περιστροφές, αυτός που λέει «τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη». Φυσικά, ο λόγος αυτός απευθύνεται στους πολλούς και δεν υπάρχει αμφιβολία πως γίνεται αμέσως αντιληπτός από τους εκάστοτε κρατούντες, που δεν αργούν να πάρουν τα μέτρα τους και να φιμώσουν με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο που διαθέτουν τον τολμηρό ποιητή. Στην περίπτωση αυτή ανήκει μια σειρά ποιητών, με πρώτο και καλύτερο τον Κ. Βάρναλη, που πλήρωσαν πολύ ακριβά την τόλμη τους. Ο δεύτερος είναι είτε η έκφραση με σύμβολα είτε η συμπόρευση με τη γενικότερη και υφέρπουσα διάθεση του μεγαλύτερου μέρους του λαού, που δέχεται με δυσφορία τα τεκταινόμενα από τους κρατούντες κι επαναστατεί κρυφά μέσα του, «τον πόνο το γερό βουβός στα δόντια του αλέθοντας». Τότε ο ποιητής εκδηλώνει την αποδοκιμασία του μ' ένα «κράμα σαρκασμού, μηδενισμού, περήφανης πίκρας και καρτερικού μεγαλείου», που δίνουν στην ποίησή του ένα χρώμα «σατανισμού», που είναι μαζί ανταρσία και βλαστήμια, γίνεται ο ίδιος *poète maudit* (καταραμένος ποιητής), όπως περίπου κι ο Μποντλέρ, ή ο Ρεμπό, που είναι δυνατό να μιλήσει μέσα μας με βάση τη διαδικασία μιας «μετάθεσης», μιας αναγωγής των συναισθημάτων του σ' αυτά που βασικά εκείνη τη στιγμή μας τυραννούν και μας συγκλονίζουν.

Αλλά, ευτυχώς, ο Βρεττάκος δε στάθηκε εκεί. Και πιστεύω να μου δοθεί η ευκαιρία να περπατήσω κάποτε την όλη του ποιητική δημιουργία, για να επισημάνω και τούτο το θάρρος του: να πει την αλήθεια έξω απ' τα δόντια. Όπως σημειώνω μ' ευχαρίστηση εδώ πως στάθηκε ένας ποιητής με παραδειγματική συνέπεια κι ακολουθία στους ιδεολογικούς του στόχους, πως, μ' όλες τις καταδρομές που δέχτηκε, μ' όλες τις παραποιήσεις της αλήθειας που άκουσε, έμεινε πάντα αγωνιστής στο πλευρό του λαού, ακάματος μαχητής του δικιου, της ελευθερίας και της ειρήνης, στο πλευρό του αδικημένου συνανθρώπου του.

Στο σημειωμά μου τούτο θα σταθώ σ' ένα άλλο σημείο της ποιητικής του Νικηφόρου Βρεττάκου, που το είχα προσέξει από πολύ παλιότερα, μα που μου το ξαναθύμισε μια από τις τελευταίες του ποιητικές συλλογές, η «Λειτουργία κάτω από την Ακρόπολη». Πρόκειται για τις συχνά παρουσιαζόμενες μέσα στο ποιητικό του έργο επικλήσεις, που εκφράζονται με το «Κύριε» και που είναι δυνατό να οδηγήσουν σε συμπεράσματα που ίσως να μην εκφράζουν αυτό που βρίσκεται στο βάθος του κόσμου του.

Διαβάζοντάς τον, δεν μπόρεσα να μην αναχθώ σ' έναν άλλο ποιητή, που τα χρόνια εκείνα τα εφηβικά μου με είχε συγκινήσει και που σε πολλά σημεία ο λόγος του βρίσκεται αρκετά κοντά στο λόγο του Βρεττάκου. Πρόκειται για τον Ράινερ Μαρία Ρίλκε, που τόσο τις «Ελεγείες του Ντουίνο» όσο και μεγάλο μέρος από την άλλη ποίησή του είχε σίγουρα γνωρίσει στα πρώτα του ποιητικά βήματα ο Βρεττάκος. Ο Ρίλκε είναι μια βαθιά θρησκευόμενη προσωπικότητα κι ο λόγος του ο ποιητικός είναι σε μεγάλο βαθμό διαποτισμένος από το πνεύμα του χριστιανισμού. Συχνά λοιπόν απευθύνεται σ' αυτό το «*Infinitum Ens*», καθώς το λέει ο Λινναίος, κι εκφράζει σ' αυτό τα αισθήματά του, εξομολογείται, εκλιπαρεί:

«Τι έρχεσαι, Κύριε, τώρα;»
 «Μέγας είσαι, Κύριε ο Θεός».
 «Θεέ, τι θα κάνεις αν εγώ πεθάνω;»

Στις «Ελεγείες του Ντουίνο» η επίκληση απευθύνεται όχι πια στο Θεό, μα σε κάποιον άγγελο, που τον γράφει μάλιστα ο ποιητής με κεφαλαίο — ίσως να εξυπονοεί κάποιον αρχάγγελο:

«Ω, πάρε το, Άγγελε, δρέψε αυτό το βοτάνι που τόσο σύντομη έχει άνθηση».

«Άγγελε, δε μπορεί, θα υπήρχε μια πλατεία άγνωστή μας εκεί πέρα».

«Σε σένα το δείχνω, Άγγελε, ακόμα εκεί».

«Μη νομίσεις πως σε ζητώ, Άγγελε,
 κι αν σε ζητούσα, δε θαρχόσουν

ω... Ασύλληπτε, σαν άμυνα και σαν προειδοποίηση».

Θα σταθώ ενδεικτικά μόνο σε ορισμένα σημεία της ποίησης του Νικηφόρου Βρεττάκου, όπου ο ποιητής χρησιμοποιεί το δεύτερο πρόσωπο, καθώς απευθύνεται σε κάτι που ξεφεύγει από τα ανθρώπινα μέτρα, σαν σε κάτι το πραγματικά υπαρκτό, με το οποίο μπορεί να κάμει μια σοβαρή συνομιλία:

Στη συλλογή «Βασιλική Δρυς» διαβάζουμε:

«Κύριε, περισσεύουν τα πολλά σου αστέρια.
Γνοιάστηκες για πολλά λουλούδια κι έκαμες
τον ήλιο και το φεγγάρι. Μέσα στο νερό
έβαλες, Κύριε, πολύ φως. Δεν χρειάζονταν όλα.
Σκέφτηκες πως ο κόσμος σου, ίσως,
δεν θα φωτίζονταν απ' αλλού
και σκόρπισες και ασώτεμες.

Δεν υπολόγισες την αγάπη».

(Απ' το παράθυρο, σελ. 9)

«Το μέτωπό σου ανάμεσα σε μετεωρίτες.
Ποτάμια δόξας κατεβαίνουνε στο μέτωπό σου.
Στο μέτωπό σου, ασύλληπτη σχεδόν, το σύμπαν βλέπει
τη μεγαλύτερη πεδιάδα του. Στην καρδιά σου μιαν άνοιξη,
που δεν θα φτάσει τούτη η γης να χωρέσει τα δέντρα της.
Βλέπω σε κύματα πανύψηλα να ξεκόβει το πνεύμα σου
και τι λόγια να ειπώ –

Κύριε, όταν έλθεις

στη βασιλεία σου, μην ξεχνάς και τον μικρόν εμένα.

Τάισα ένα περιστέρι για λογαριασμό σου.

Σου αφήνω αυτούς μου τους φτωχούς στίχους. Να με θυμάσαι».

(Μικρός ύμνος στον άνθρωπο, σελ. 17)

Στην «Αυτοβιογραφία» του διαβάζουμε:

«Κύριε,

πώς σε ειπώ; Αγάπη ή φωτιά

διαιρεμένη σε χρώματα; Πώς να σε ειπώ;

Αν μπορούσα, θα το 'κανα: Θα φίλαγα όλων των ανθρώπων τα χέρια,

θα φίλαγα όλα

τα φτερά των πουλιών, θα φίλαγα όλα

τα φύλλα των δέντρων κι όλα τα λέπια

των ψαριών, τις σταγόνες του νερού και τα ζώα

όλα, στο μέτωπο. Ως και τα φίδια.

Έτσι μονάχα θα μπορούσα να ειπώ

πως πλησίασα κι άγγιξα. Πως βρήκα και φίλησα

το χέρι σου, Κύριε. Έτσι μονάχα θα 'μουνα βέβαιος πως είπα

«καλημέρα» και με άκουσες. Πως άκουσες, Κύριε,

το τρελό σου πουλί, που βρίσκει παράθυρα

βρίσκει μικρές χαραμάδες και μπαίνει

όλες τις ώρες μέσα στο σπίτι σου

και παίζει μαζί σου».

Στον «*Ηλιακό Λύχνο*» βρίσκουμε τα παρακάτω:

«*Ιδού μεταχειρίζομαι τα μαθηματικά μου
γράφοντας, κι ας μην τα 'χω
σπουδάσει πουθενά, Κύριε, όπως
κι οι μουσουργοί κορυδαλλοί σου. Δεν γνωρίζω
πόσοι αριθμοί σου αποτελούν τη συλλαβή,
τη λέξη, το στίχο, το όλο ποίημα,
ούτε πώς συστοιχίζονται και σχηματίζουν
τέλος την αρμονία. Φαντάζομαι πως όλα
το ίδιο λαβαίνουνε μορφή. Ένα άστρο λεωχάρη
μες στ' ουρανού το θαλασσί άβατο, ένα κρίνο
στο άβατο των πηγών της ζωής. Το ίδιο:
όπως κι αυτό το ανθρώπινο άβατο φως, η ποίηση».*

(Παν-δημιουργία, σελ. 22)

«*Δεν εγκατέλειψα ούτε στιγμή
το εργαστήρι μου όπου φτιάχνω τα όπλα,
εκτελώντας παραγγελίες που λαβαίνω
από την ειρήνη. Συλλογιέμαι πως όλα
τα μυρμήγκια της γης έχουν καρδιά
και φτιάχνω εφτά χρωμάτων λουλούδια.*

*Καταξίωσον, Κύριε, τα χέρια μου, ευλόγησε
ν' αυξάνουν τα όπλα μου. Ο στρατός μου».*

(Τα όπλα, σελ. 47)

«*Η καρδιά μου φορτώθηκε κόσμους και κόσμους
και βάσταξε. Δάκρυα και δάκρυα
και βάσταξε. Κατακλυσμού από φως
ουράνιο και βάσταξε. Ανασήκωσε τη σημαία
της ειρήνης ψηλά, σε κοντάρι πανύψηλο,
πάνω απ' τα πάθη, και βάσταξε.
Απ' τη μια καταγιδες ομορφιάς
κι απ' την άλλη σκότους, και βάσταξε.*

*Κι είπα: Κύριε ήλιε, πώς σου φάνηκε ο δούλος σου;
Αν σου εφάνη καλός, κόψε απ' τη λάμψη σου
το χρυσό σάβανό μου και ντύσε με
ζωντανό, γιατί δεν θα πεθάνω».*

(Μονόλογος, σελ. 83)

«*Σε Σένα παραδίνονται όλα. Κι εγώ το ίδιο.
Αλληλοΐα, Κύριε!»*

(Ωδή στον ήλιο, σελ. 28)

Αλλά εκεί που ο Βρεττάκος αφειδώλευτα πια καταφεύγει στην επίκληση είναι στη «Λειτουργία κάτω από την Ακρόπολη». Είναι, βέβαια, και το ίδιο το θέμα που «σηκώνει» τέτοιου είδους τεχνική, μα το ζήτημα αξίζει μια περισσότερη προσοχή. Ξεκινώντας από την αρχή, διαβάζουμε:

*«Μη μας εγκαταλείπεις
στην ερημιά μας, Κύριε...»*

*«Σπίτια στη γης δεν έχουμε
δέντρα εκκλησιές δεν έχουμε
πρόστρεξε, Κύριε, πρόστρεξε...»*

*«Κύριε, που εξετάζοντας
την τάξη των πραγμάτων σου
στους ουρανοὺς ζυγίζεις
τον ήλιο στην παλάμη σου
δίχως να νιώθεις βάρος
ή να παθαίνεις έγκανμα
ή να σου σκοτιδιάζει
το βλέμμα με τη λάμψη του,
πρόστρεξε, Κύριε, πρόστρεξε.*

*«Σώσον, Κύριε, τον λαόν σου
και διαφύλαξον την διαθήκην σου
τη γραμμένη στις πέτρες μας
τη γραμμένη στα μέτωπα
τη γραμμένη στα χέρια
προπαντός στις καρδιές
όπου μέσα τους έκλεισες
το ουράνιο σου τύμπανο
και τους πέντε σου σαλιχιτές».*

*«...και τους πέντε σου σαλιχιτές.
Από ήπειρο σε ήπειρο
να σημάνουν την ώρα
του πρωινού της αγάπης
των λαών. Σώσον, Κύριε.»*

Η αποστροφή, που εκφράζεται με το χορό, μεταπηδά, κατά περίπτωση, και στρέφεται πότε προς τον ίδιο το Θεό, πότε προς την Ελλάδα, που, ενώ στην αρχή ταυτίζεται με την Πόλη, τη «βασιλεύουσα», πιο κάτω η φυσιογνωμία της γίνεται όλο και πιο καθαρή, έτσι καθώς παραθέτονται τα φυσικά και ιστορικά της στοιχεία. Η παράθεση τούτη μας θυμίζει λόγους απ' το «Δωδεκάλογο του Γύφτου» του Κωστή Παλαμά κι ακόμα όχι λίγους στίχους από το «Αξιον εστί» του Ελύτη, που βαδίζει σε δρόμους παράλληλους. Έτσι, ο

ποιητής απευθύνεται κατά σημεία και σ' αυτή τη μορφή, που την υψώνει σε σύμβολο ακατάλυτο, όπως είχε κάμει ο Σολωμός για την Ελευθερία:

«Πλατυτέρα του χώρου σου,
των αιθέρων σου υψηλότερα,
άγναντη πέτρα
άγναντο μήνυμα
άγναντο φως
άγναντη λύπη
Μητέρα ολομόναχη
και ορθία, η αιμάσσουσα
θρόμβους φωτός...»

Εδώ η μορφή της Ελλάδας συγχέεται και σχεδόν ταυτίζεται με τη μητέρα του Χριστού, έτσι όπως μας την έχουν παραδώσει οι βυζαντινοί υμνογράφοι:

«Απ' τον πλούτο πλουσιότερη
την ομορφιά ομορφότερη
το φως φωτεινότερη
άνασσα των δεινών
μεγαλομάρτυς των ισχυρών
οδύνη των δώδεκα Θεών
και του Ενός, του Πατρός
και του Υιού και του Πνεύματος
του Αγίου...»

Κι ο χορός κλείνει συνήθως το αινετικό κι επικλητικό του μέρος με το εκκλησιαστικό «Αλληλούια! Αλληλούια! Αλληλούια!», που το βλέπουμε να επαναλαμβάνεται κάθε τόσο επίμονα, δημιουργώντας μια ατμόσφαιρα έντονα βυζαντινίζουσα.

Ο Βάσος Βαρίκας έχοντας προσέξει την τάση αυτή του Βρεττάκου και προσπαθώντας να την εξηγήσει, λέει πως «χριστιανός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο Βρεττάκος, αν το παγανιστικό στοιχείο δεν ήταν τόσο πλούσιο στο έργο του». Και μάλλον βλέπει σ' αυτό μια «πανθειστική διάθεση». Κι αλήθεια, στο μεγαλύτερο μέρος του έργου του βλέπει κανέναν πως θεωρεί το σύμπαν σαν τη φυσική σκηνή του δράματος του ανθρώπου ή σαν έναν απέραντο ναό:

«Φωταγωγημένη εκκλησία, έως
τα τρίςβαθα, πάνω μου, απόψε
πάλι το σύμπαν. Γεννημένος
κι εγώ σ' ένα ακραίο σημείο του,
μπόρεσα μόνος, ασκεπής
κι ανυπόδητος και προσήλθα.
Κι έγινα ψάλτης του.

*Στηρίζω τον ώμο μου στον κορμό
ενός δέντρου απ' τη μια του πλευρά
(απ' την άλλη ένας γρύλλος
στην κορφή του ένα αηδόني) και ρέει
συνεχώς το φως απ' τα χείλη μου»*

Χορωδία,

Αλλά, οπωσδήποτε, ακολουθώντας τα θρησκευτικά δόγματα, θεωρεί ως δημιουργό του σύμπαντος αυτού ένα υπέρτατο ον, που έχει και τη δύναμη να βγάλει τον ποιητή από κάποια δύσκολη θέση ή να του δώσει κουράγιο. Ή, ακόμα, το θεωρεί να τείνει «ευήκοον ους», σαν το κοριτσάκι με το αδειανό καλαθάκι του Αχιλλέα Παράσχου, που καταλήγει:

*«Να, σου τα είπα όλα μας τα βάσανα, τις λύπες,
για να μη λέγης ύστερα: γιατί δεν μου τα είπες;»*

Ο Βάρναλης, σε παρόμοια περίπτωση, παίρνει την παρακάτω θέση:

*«Ουράνιες δύναμες, αγγέλοι
κρίνα, πουλιά και ψαλμουδιές
τίποτα! Εμένα παραστέκουν
οι θυμωμένες σας καρδιές».*

Αλλά, οπωσδήποτε, οι πεποιθήσεις του κάθε δημιουργού — πολιτικές, κοινωνικές, ιδεολογικές, θρησκευτικές κλπ. — δεν είναι μόνο αποτέλεσμα και καταστάλαγμα των βιβλίων που διάβασε, των διδασκαλιών ή κατηχήσεων που δέχτηκε, αλλά και συμπύκνωση των προσωπικών του βιωμάτων, που αρχίζουν από τις πρώτες μέρες της ζωής του. Δεν είναι καθόλου εύκολο ν' αποκολληθεί κανένας από τα βιώματα αυτά, που ενεργοποιούνται μέσα μας πότε σαν άριστος αλλά ακατανίκητος φόβος, πότε σαν αμυδρή αλλά άσβεστη ελπίδα, πότε σαν ανεξήγητη τάση ή προσδοκία, που, τις πιο πολλές φορές, δεν είμαστε σε θέση να ελέγξουμε ή να εξηγήσουμε. Ιδιαίτερα για τον Έλληνα δημιουργό οι δυσκολίες για μια τέτοιου είδους «επανάσταση» παρουσιάζονται ακόμα πιο μεγάλες, αν πάρουμε υπόψη μας ότι οι αγώνες του Έθνους έχουν συνδεθεί σε πολλά σημεία με αγώνες για διατήρηση αλώβητου του θρησκευματος.

Το ζήτημα για έναν σύγχρονο δημιουργό είναι κατά πόσο έχει προβληματιστεί πάνω στο θέμα της «τάξης του κόσμου», που οι εκάστοτε κρατούντες τη θέλουν αιώνια κι απαρασάλευτη, καθόσον ο Θεός «πάντα καλώς διετάξατο». Και τις ταλαιπωρίες και συμφορές της ανθρωπότητας σαν ένα μέρος του «σχεδίου του Θεού», κατά τη θεοκρατική αντίληψη της ερμηνείας της Ιστορίας. Και, για τους Έλληνες δημιουργούς, κατά πόσο μπόρεσαν ν' αποσυνδέσουν τις δυο έννοιες «αρχαίο ελληνικό πνεύμα» και «χριστιανισμός», απ' τις οποίες η μια ταυτίζεται με τη λατρεία του σώματος και της φύσης κι άλλη με την απάρνηση των εγκοσμίων και του καθενός που συνδέται μ' αυτά. Τώρα, για το πώς οι δυο αυτές έννοιες, οι δυο αντιλήψεις για τον κόσμο και τη ζωή

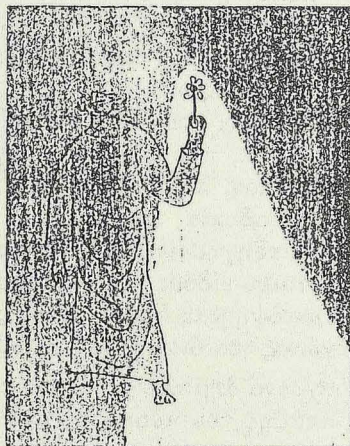
συζεύτηκαν κι αποτέλεσαν την έννοια του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού», μόνο ίσως οι αυριανοί ιστορικοί και κοινωνιολόγοι θα μπόρουν να δώσουν κάποιαν ικανοποιητική εξήγηση.

Για το Νικηφόρο Βρεττάκο, μας αρκεί ως την ώρα το γεγονός, ότι οι αντιλήψεις του αυτές δε στάθηκαν εμπόδιο στους αγώνες του για τη λευτεριά, για το δίκιο και την ειρήνη, που, έμπρακτα, δεν τα περιμένει «άνωθεν», αλλά, αναρριπίζοντας τη σημαία του θάρρους, που ποτέ δεν την υπέστειλε, μπήκε και μπαίνει πάντα μπροστά σε κάθε μάχη, δίπλα στον ταλαιπωρημένο και βασανισμένο λαό, τον «πάντα ευκολοπίστευτο και πάντα προδομένο», δίπλα στην πιο συνεπή αγωνιστική πρωτοπορία του. Γι' αυτό και το μεγαλύτερο αριστείο, τον μεγαλύτερο κι ευγενέστερο τίτλο τιμής, που τον κάνει αληθινά «αθάνατο», του έχει απονεμίσει αυτός ο λαός, που θεωρεί πια το Νικηφόρο Βρεττάκο δικό του, πολύ δικό του, αδερφό του.

ΧΑΡΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

ΕΚΚΡΕΜΗΣ ΔΩΡΕΑ

ΤΡΙΑ ΦΥΛΛΑ

Η ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΟΥ ΜΕ ΤΟ ΝΙΚΗΦΟΡΟ ΒΡΕΤΤΑΚΟ

Γνώρισα πολύ καλά τὸ Νικηφόρο Βρεττάκο καὶ συνδέθηκα μαζί του πολὺ στενὰ λίγους μῆνες πρὶν λήξει ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ὅταν ὑπηρετοῦσα γιὰ λίγο διάστημα ὡς φιλόλογος στὸ τρίτο Γυμνάσιο τοῦ Πειραιᾶ. Πολὺ τότε με βοήθησε καὶ τύπωσα ἕνα ὀλιγοσέλιδο βιβλίο με τὴν ἀ΄ Ὡδὴ στὸ Αἰγαῖο» στὴν ἔκδοση τῶν «Πειραϊκῶν Χρονικῶν». Ἡ ποίηση τοῦ Βρεττάκου με συγκινοῦσε καὶ μ' ἔθελγε ἴσως ἐπειδὴ εἴχαμε κοινὴ ρίζα μας τὸν Ταύριγο τοῦ ὅπου στὸ δάσος τῆς Βασιλικῆς μ' ἀνέβασαν κάποτε καὶ με βιάφτησαν· ἔζησα πιὸ μέσα ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Βρεττάκο στὴ Μάνη τὴν ξερὴ καὶ τὴν πετρώδη κι ἔχω μέσα στὸ αἷμα μου τὸ μυρολόι καὶ τὴν ἐλεγεία· μὰ τώρα μ' ἔχουν ποτίσει ἐδῶ με τὸ εὖρος τους οἱ Μακεδονικὲς πεδιάδες ἐγκατεστημένοι σχεδὸν λιγοστὸ κάπου μισὸν αἰῶνα στὴ Βυζαντινὴ τῶν πατέρων μου Θεσσαλονίκη.

Ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος εἶναι ἕνας μεγάλος ποιητὴς πλήρης καὶ ἀνήκει στὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα· κάτι περισσότερο ἀνήκει στὸ Σύμπαν· εἶναι ποιητὴς Συμπαντικὸς· συνομιλεῖ με τὸ λουλούδια καὶ τὸ δέντρο, ἴσως τὰ μόνια καθαρὰ καὶ ἀγαθὰ πλάσματα σήμερα στὸν πλανήτη μας· ὁ στίχος του προσωπικὸς, λιτός, μουσικώτατος σπινθηρίζει ἀπὸ ἀγάπη γιὰ ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς γῆς· λέει: «Ἄς συγχωρέσουν οἱ ἄνθρωποι τὰ μικρὰ καὶ ὁ Θεὸς τὰ μεγάλα μου ὄνειρα, ν' ἀφήσω τουλάχιστο τροφὴ γιὰ τὰ πουλιά». Πάνω ἀπ' ὅλα ὁμως θέτει τὸ Θεὸ καὶ τὸν ἄνθρωπο καὶ παραδέχεται πῶς εἶναι ἕνα λαμπρὸ μαργαριτάρι ποὺ ἐκκολάφτηκε ἀπὸ τοῦ Συμπαντος τὸ μεγάλον ὄστρακο μᾶς τὸ δηλώνει κατηγορηματικά.

*Τοῦτος ὁ καθημερινὸς ἄνθρωπος (ὁ κοντὸς
κι ἀπεριποίητος) ποὺ τοῦδωσα νερὸ
καὶ τοῦδειξα τὸ δρόμο, ποὺ δὲν ἔχει
στὴ γῆς οὔτε ἕνα δωμάτιο δύο ἐπὶ δύο
μπορεῖ καὶ νὰ μὴ χωράει στὸ Σύμπαν*

«Ἕνας καθημερινὸς ἄνθρωπος»

Θερμὸς κήρυκας τῆς παγκόσμιας εἰρήνης καὶ ἀλληλοκατανόησης ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν μελλοντικῶν καιρῶν, τραγουδάει τὰ Σύμπαντα, τὸ Θεὸ, καὶ τὸν ἄνθρωπο με μιὰ τρυφερὴ καὶ ὑπερβολικώτατη καὶ φωτεινὴ ἀγάπη.

*Περιηγήθηκα ὅλα τὰ μέτωπα τοῦ καιροῦ μου
ποὺ οἱ στρατιῶτες σκοπεύουνε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο
ὁ ἥλιος τὸν ἥλιο καὶ ὁ Θεὸς τὸ Θεό.
Ὡστόσο δὲν μπόρεσα νὰ σώσω κανέναν.
Πῆρα μόνον ὀλονῶν τῆς διευθύνσεις μαζί μου,
ἀπὸ χώρα σὲ χώρα κι ἀπὸ πόρτα σὲ πόρτα
νὰ πάω νὰ μοιράσω λουλούδια στὰ σπίτια τους.*

Εὐαγγελισμὸς

Ἔτσι μελετώντας τὸ Νικηφόρο Βρεττάκο γεμίζουμε ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο πιστεύοντας κι ἐμεῖς μαζί του πῶς κάποτε ὅλη ἡ γῆ θὰ ὀφείλει νὰ γίνε γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μιὰ ἕξ ἴσου καλὴ καὶ κοινὴ στέγη.

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΠΑΥΛΕΑΣ

ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ, Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ένας κορυφαίος της ελληνικής γραμματείας, ο ποιητής Νικηφόρος Βρεττάκος, τιμήθηκε τελευταία και με το αξίωμα του ακαδημαϊκού. Στο πρόσωπό του το ανώτατο πνευματικό μας ίδρυμα καταξίωσε όχι μόνο τη νεώτερη ποίηση που έδωσε με το στίχο του ο νέος ακαδημαϊκός, αλλά και την κοινωνική αγωνιστικότητα της λογοτεχνίας. Γιατί, ο Νικηφόρος Βρεττάκος, στην πενήταπεντάχρονη ως τώρα θητεία του στα ελληνικά γράμματα, στάθηκε στην πρωτοπορία των νεωτεριστικών ρευμάτων κι εξέφρασε με τα κείμενά του τη ζωντανή ψυχή του λαού, την αντίθεσή του στη βία και την πλατύτερη διάσταση του ανθρώπου και του πολίτη.

Γεννήθηκε το 1911 στην Πλούμισα της Σπάρτης. Λάκωνας με όλη τη δωρική λιτότητα κι αυστηρότητα του ήθους, μεταφέρει στην ποίησή του έναν ιδεαλισμό της καρδιάς και μαζί την εποπτεία της ζωής, από ένα έμπειρο μάτι που θαρρείς ότι αγναντεύει τον κόσμο από μια περιβλεπτή σκοπιά του αρσενικού Ταΰγετου. Το 1928 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα με πρόθεση να σπουδάσει νομικά. Γρήγορα όμως τον κέρδισαν τα γράμματα και στράφηκε στην ποίηση. Εργάστηκε στις εφημερίδες και τα περιοδικά που δημοσίευσε περιεκτικά κείμενα, από τα αντιπροσωπευτικότερα του σύγχρονου κοινωνικού λόγου, καθώς και ξεχωριστά πυκνές κριτικές σελίδες. Επίσης εργάστηκε ως δημόσιος υπάλληλος στο υπουργείο Εργασίας απ' όπου απολύθηκε στην Κατοχή. Αντιμετώπισε μεγάλες στερήσεις και διώξεις, χωρίς να λυγίσει. Και πριν απ' όλα χωρίς ν' αφήσει έστω και για λίγο την αγαπημένη του ποίηση, με τον ελεύθερο και παραδοσιακό στίχο, που της αφιέρωσε το λυρικό εαυτό του δίχως συμβιβασμούς και νοθείες. Το πρώτο του ποιητικό βιβλίο κυκλοφόρησε το 1929, σε ηλικία 18 χρόνων, κι είχε τίτλο «Κάτω από σκιές και φώτα». Από τότε είδαν το φως περισσότερα από 35 βιβλία του, με πρόσφατο την ποιητική συλλογή «Εκκρεμής δωρεά» κοσμημένο με 16 χαλκογραφίες του Περικλή Παντελάκη.

Στην ποίησή του, ο νέος αθάνατος, μας χαρίζει μια βρυσομάνα πηγή, που το νερό της αναβλύζει αυθόρμητο, δροσερό και γεμάτο τρυφερότητα. Κυλάει πλούσιο από τις στοιχειακές πλαγές του μεγάλου βουνού της πατρικής του γης κι έρχεται να σμίξει με το αιώνιο ποτάμι λαός, μέσα σε εναλλαγές εικόνων και συναισθημάτων, που γοητεύουν με την έξοχη φαντασία και την πλούσια ευρηματικότητα. Κι αυτή ακριβώς η πλατιά αίσθηση της ουσίας και του υπερουσίου αποτελεί την πρώτη από τις λογοτεχνικές αρετές του Νικηφόρου Βρεττάκου. Τραγουδάει κι εξομολογείται στο ποίημά του «Ένα άσμα για τη γη»:

*Θά μπορούσα νά γράψω ένα άσμα άσμάτων
για τὸ ἀστέρι τῶν ἀστεριῶν, ποὺ θά ἐκάλυπτε
ὅλες τὲς μορφές τῆς ζωῆς, ἔμψυχα, ἄψυχα.
Γιατὶ καὶ τὰ ἄψυχα εἶναι ζωή. Ἔχω*

μέσα μου έτοιμη όλη τή μουσική
κλίμακες, τόνους, χρώματα ήχων
πού άλλοτε ποτέ δέν άκούστηκαν.

Κάποτε μάλιστα ιδίως τήν ώρα
πού βλέπω τόν ήλιο ν' ανατέλλει
προβάλλοντας στήν άκρη τοῦ όρίζοντα
θαρρῶ πώς άκούγομαι άπ' όλα
τά γύρω μου.

(Άναβράζουν

οί φθόγγοι στήν ψυχή και στό αίμα μου).

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του ποιητή είναι η αγάπη της γης του. Ο γιγαντόκορμος Ταΰγετος τον συντροφεύει διαρκώς. Όχι σαν μια ειδωλολατρική ηθογραφία, αναπαραστατική των εθίμων και των παιδικών ενθυμημάτων. Αλλά σαν μια πανανθρώπινη επιστροφή στις ρίζες, και στην υπαρκτική πραγματικότητα της κοινωνικής ψυχής. Υψώνει σε σύμβολα το χώρο και την παράδοση, στο ποίημά του «Τρεις φίλοι ήρθανε να με δουν»:

"Όλα έμοιαζαν σήμερα σάμπως νάρθε ό Ταΰγετος,
ένῶ ήμουν έγώ πού πήγαινα πάντοτε. Τόν έβλεπα πού όλο
πλησίαζε, πού όλο και πιό καθαρές οί πτυχές κι οί κορφές του,
κινούμενες μέσα στό φῶς, άερόπαιζαν - Έρχόνταν κι οί τρεις τους.
Δεξιά του ό "Αη-Γιώργης στ' άσημένιο του άλογο.

Ή Παναγιά στά ζεβρά του, με τό άνάλλαχτο εκείνο
φόρεμά της τό κόκκινο. Μιά τούφα χρυσό
άνοξιιάτικο φῶς τά μαλλιά της, κυμάτιζαν.

Στό ένα χέρι της κράταγε κλωνάρι άπό δρύ,
μωρτόκλαδο στό άλλο της. "Έδειχνε είκοσι
χρονῶν ό Ταΰγετος. Ή Παναγιά δεκατέσσερω.

Ό "Αη-Γιώργης δεκάξη. Τραγούδαγαν.

Τούς άπάντησα τρέχοντας έξω άπ' τήν πόλη
και σέ λίγο, έπειδή δέ χωροῦσαν νά μποῦν
άπ' τήν πόρτα στό σπίτι μου, τοῦς άνοιξα ένα μεγάλο
παράθυρο στήν ψυχή μου και πέταζαν μέσα τριαντάφυλλα.

Ο κοινωνικός λόγος αποτελεί μια βασική αρετή στη λογοτεχνία. Όχι όμως η ριχή κατασκευασμένη «άρνηση» ή «θέση» μα εκείνο το συγκλονιστικό, το γιγάντιο κοινωνικό συναίσθημα της λαοδυναμικής αγωνιστικότητας. Το εσωγενές συντροφικό κίνημα-ποίημα της επιδίωξης της πραγματικής καλύτερης της ζωής με την ισότητα, την ελευθερία, τη δικαιοσύνη και δημοκρατία, με τις όσο γίνεται πλατύτερες έννοιες των όρων. Ο Νικηφόρος Βρεττάκος, στα κείμενά του, έδωσε με τ' ακριβότερα στοιχεία το πλατύ αυτό ποίημα του ανθρώπου. Συνθέτει έναν παιάνα κοινωνικό στο συνθετικό τραγούδι του «Πλουμίτσα»:

Τώρα μόλις γυρίζω απ' τους ανθρώπους.
 Τους μίλησα πολύ για την αγάπη.
 Πληγώθηκα γι' αυτούς. "Ήμουν μαζί τους
 κι' ήμουνα μόνος, πάντα προσπαθώντας
 νάμαι μαζί τους. "Όμως, πάνω απ' όλα,
 τύραννοι, δεσποτάδες, βασιλιάδες,
 θέριζαν τις ελπίδες!

Ναί, εκεί κάτω,
 Σ' άξενους δρόμους λάβωσα τή ζωή μου,
 διψώντας δικαιοσύνη και διψώντας
 έλευθερία!

Όμως ο στοχαστικός άνθρωπος, Νικηφόρος Βρεττάκος, είναι πάνω απ' όλα ο τρυφερός λυρικός ποιητής, με τον αβρό στίχο που πάντα κρύβει κι ένα δραματικό συμβολισμό. Πλατιά μας το φανερώνει το σονέτο του «Κύκνος»:

Σάμπως να αιστάνθη τή ζωή του πιό πλατιά
 κι άξιο τò νοῦ του κάτι πιό βαθύ να κλείσει
 κύτταξε πένθιμος κι άσάλευτος τή φύση
 απ' άστρο σε άστρο τριγυρνώντας τή ματιά.

Δέν ήταν πιότερον ή μέρα απ' τή νυχτιά
 τοῦ κόσμου τò άλλοτο μυστήριο να φωτίσει·
 και τήν όλόλευκη όμορφιά του εἶχε μισήσει
 σα σκοταδιοῦ νάταν πυρή σταλαματιά.

Τήν άνοιξη εκκλεινε τὰ βλέφαρα πικρά,
 να δείξει τò άμετρο τò πένθος του στή φύση.
 Κι όταν εβάρυνεν άπάνω στα νερά,

σα νάχε κάπου τò βαθύ μυστήριο άγγίσει.
 με τή λευκή τόν ήλιο έσκέπασεν οὔρα
 κι άποκοιμήθηκε χωρίς να τραγουδήσει.

Η καταξίωση του αληθινού αυτού ποιητή από το ανώτατο πνευματικό ίδρυμα είναι μια από τις θετικότερες προσφορές στην πνευματική Ελλάδα και στη νεώτερη γραμματεία μας.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΙΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

(«Λογοτεχνικό δεκάλεπτο της Κυριακής» που μεταδόθηκε όταν ο ποιητής έγινε ακαδημαϊκός. Τα ποιητικά κείμενα απέδωσε η αλησμόνητη Έλσα Βεργή).

Ο ΗΛΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΦΩΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ο ποιητής Νικηφόρος Βρεττάκος είναι ένας αγωνιστής ποιητής. Αγωνιστής της ειρήνης, της αγάπης και της δικαιοσύνης. Παράλληλα όμως είναι ο ποιητής του νικόκοπου κόσμου και των χρωμάτων και, κυρίως, του ήλιου και του φωτός.

Ο μελετητής του Βρεττάκου Μιχάλης Σταφυλάς σημειώνει ότι ο Βρεττάκος μπορεί να έχει παράλληλους εκφραστικούς τρόπους με τον Ελύτη¹. Σχετικά με την Αλβανία, στην οποία και οι δυο ποιητές πολέμησαν το 1940, ο Σταφυλάς για τα έργα τους τα εμπνευσμένα από τον πόλεμο αυτό σημειώνει: «Ίδιο θέμα, διαφορετικά συναισθήματα και διαφορετικά σύμβολα ή εκφραστικά μέσα. Δεν επηρέασε ο ένας τον άλλο»². Κάτι που δεν επισημαίνει ο Σταφυλάς είναι ότι κι οι δυο τους, παρόλες τις διαφορές τους, είναι ηλιοπότες, με θητεία στο φως και σύνθημά τους τον ήλιο. Φυσικά επισημαίνει την προσήλωση του Βρεττάκου στο φως και τον ήλιο³, χωρίς όμως να κάνει συσχετίσεις ή παραλληλισμούς με τον Ελύτη. Μια πολύ σύντομη αναφορά πάνω στο θέμα αυτό κάνει ο Δημήτρης Τσάκωνας⁴. Γράφει: «Ο Βρεττάκος είναι η πιο γνήσια λυρική φωνή, ο κορυδαλλός του Σίλλεϋ σ' έναν πασίχαρο εκρηκτικό ύμνο της φύσης, της γυναίκας, της έμφυτης ιδίως καλοσύνης του ανθρώπου. Όπως και στον Ελύτη, ο κόσμος για το Βρεττάκο λούζεται και καθαρίζεται από το φως του ήλιου». Πιστεύω ότι ένας τέτοιος παραλληλισμός και συσχέτιση θα μπορούσε ν' αποτελέσει θέμα ιδιαίτερης μελέτης⁵.

Ο Μιχάλης Σταφυλάς πιστεύει ότι ο ηλιοκεντρισμός του Βρεττάκου φτάνει από τις παιδικές του μνήμες στον Ταύγετο. Θα το δούμε αυτό στη μελέτη μας και πώς το φως και ο ήλιος εξελίχθηκαν και έγιναν το πρώτο και μεγάλο του σύμβολο. Όλη η ποίησή του είναι γεμάτη φως και ήλιος. Σημεία του ποιητή είναι πάντα ο ήλιος, μόνο που ο ήλιος αυτός είναι για τον ποιητή πολλά πράγματα, όχι μονάχα ο φυσικός ήλιος. Το θέμα αυτό θα διπραγματευτώ στη μελέτη μου που ακολουθεί.

Στη μελέτη μου χρησιμοποίησα την έκδοση: Νικηφόρου Βρεττάκου «Για Ποιήματα», τόμοι πρώτος και δεύτερος, Αθήνα, Τρία Φύλλα, δεύτερη έκδοση.

1. Μιχάλη Σταφυλά, «Νικηφόρος Βρεττάκος». Αθήνα, Εκδόσεις Φιλιππότη 1983, σελ. 71.

2. Ό.π.π., σελ. 65.

3. Ό.π.π., σελ. 12-15 και 26.

4. Δημήτρη Τσάκωνας, «Η γενιά του 30 τα πριν και τα μετά». Αθήνα, Κάκτος 1989, σελ. 500.

5. Ένας πρώτος παραλληλισμός και συσχέτιση θα μπορούσαν να γίνουν από τον αναγνώστη μεταξύ των όσων αναφέρονται στη μελέτη αυτή και στο βιβλίο του Σταφυλά (βλ. πιο πάνω, σελ. 12-15 και 26) και το Βρεττάκο και των όσων σχετικών αναφέρονται για τον Οδυσέα Ελύτη στα βιβλία: α) Μιχάλης Αξυπαδαρίδου - Πόθου «Οδυσσέας Ελύτης - ένα όραμα του κόσμου». Αθήνα, Εκδόσεις Φιλιππότη, 1981, σελ. 25-28 β) Λιλής Ζωγράφου «Ο ηλιοπότης Ελύτης». Αθήνα, Εκδόσεις Ερμείας, Ν.Χ., σελ. 21-25 γ) Κίμων Φράιερ «'Αξιον εστί το τίμημα - Εισαγωγή στην ποίηση του Οδυσσέα Ελύτη». Μετάφραση Νάσου Βαγενά. Αθήνα, Κέδρος 1978, σελ. 21-23 και 67-70.

1984. Η έκδοση αυτή κωδικοποιεί τα έργα του Βρεττάκου των ετών 1929-1976. Οι παραπομπές στα ποιήματα γίνονται στην έκδοση αυτή. Τα κεφαλαία γράμματα Α ή Β παραπέμπουν στον πρώτο ή δεύτερο τόμο, ενώ ο αριθμός που ακολουθεί παραπέμπει στη σελίδα.

Θέλω, τέλος, ν' αναφέρω ότι συνειδητά δε χρησιμοποίησα μεταγενέστερες εκδόσεις του Βρεττάκου (π.χ. το βιβλίο «Εκκρεμής Δωρεά». Αθήνα, Τρία Φύλλα, 1986), γιατί διαπίστωνα ότι δεν είχαν να προσθέσουν τίποτε περισσότερο στο ειδικό θέμα της μελέτης μου.

2. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

Στα ποιήματά του απασχολούν το Νικηφόρο Βρεττάκο ερωτήματα για τη σημασία και το συμβολισμό του φωτός, που το κυριότερο σύμβολό του είναι ο ήλιος. Λέει ο Βρεττάκος σε ποιήματά του:

*ψάχνω το νόημα να βρω του φωτός,
το φως του νοήματος...*

Εγώ προσπαθώ

*ν' αποκαλύψω την άγια γραφή
του στερεώματος*

*τα σημεία το φως, ζητώντας να βρει
τη γωνία απ' όπου θα διέκρινε την ουσία του.*

(B, 341)

Αλλού ο ποιητής ρωτά:

*Κύριε,
πού τελειώνει το φως;
Πού τελειώνει η αγάπη;
Πού τελειώνουν τα χρώματα;*

(B,48)

Ο ποιητής αναφέρει τον εαυτό του ως «τον ποιητή του παγκόσμιου πάμ-φωτου δέντρου σου» [=του Θεού] (A, 373), ποιητή του φωτεινού κόσμου. Έφηβος πάντα, κυνηγά τον ήλιο.

*Προσπαθώ να προφτάσω
να γίνω ο ηνίοχος αυτού του φωτός.*

(A, 336)

Βασικό σύμβολό του είναι ο ήλιος, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια της μελέτης μας. Είναι πολύ διαφωτιστικό το ποίημα που παραθέτουμε πιο κάτω, γιατί από τη μελέτη μας καταλήξαμε τελικά στα ίδια συμπεράσματα. Τα πάντα στην ποίηση του Νικηφόρου Βρεττάκου είναι φως και ήλιος, ακόμη κι εκεί που δεν αναφέρονται στο κείμενο.

ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΜΟΥ

*Μιλάς για τον ήλιο σα νάναι ένα δέντρο
που ακουμπάς στον κορμό του. Σα νάναι μια ελιά
στρογγυλή, κλαδεμένο χρυσάφι,
έξω απ' το σπίτι σου.*

Είσαι τόσο κοντά

*σ' αυτή την ψυχή, σ' αυτή την ιδέα
σ' αυτό μου το σύμβολο, που παύεις να είσαι.*

Κι είναι ήλιος τα πάντα μου.

(B, 244)

3. ΠΕΡΙΣΣΕΙΑ ΦΩΤΟΣ

Ο ελληνικός ήλιος

Η Ελλάδα είναι η χώρα του φωτός και του ήλιου. Όλα εδώ φωτίζονται έντονα από το δυνατό φως του ήλιου, ζωντανεύουν, παίρνουν χρώμα. Τίποτε δε μένει στη σκιά. Το φως είναι τόσο πολύ, περισσεύει. Αυτό τον ελληνικό ήλιο και το ελληνικό φως που φωτίζει άπλετα και δίνει ζωή στα πάντα υμνεί ο Νικηφόρος Βρεττάκος. Στη φωτεινή ελληνική πατρίδα δεν μπορούν να βάλουν συρματόπλεγμα στον ήλιο ή να λυτούνται οι άνθρωποι, γιατί θα βγει το πρωί ο ήλιος ξανά. Αυτό μπορεί να συμβεί αλλού, όχι στην Ελλάδα.

3.1. Ο ελληνικός ήλιος και το ελληνικό φως

Ο ποιητής παρουσιάζει θαυμάσιες εικόνες από την ελληνική ύπαιθρο και τον Ταύγετο, όπου τα πάντα κάτω από το φως του ήλιου ζωντανεύουν και παίρνουν χρώμα.

Αποχαιρετώντας κατά την αυτοεξορία του από την Ελλάδα τον ελληνικό ήλιο («Αποχαιρετισμός στον ελληνικό ήλιο», Β, 273) γράφει:

*Της πατρίδας μου ήλιε καθαρέ,
σαν ψυχή αγγέλου που σκέπτεται,
πλούτε ακαταμάχητε που θαυματοργείς
χρώματα πάνω στις πέτρες μας,...*

Ο Βρεττάκος μας δίνει, επίσης, θαυμάσιες περιγραφές του ήλιου:

*Κι άξαφνα, ιδού, ανάμεσα από δυο νεφών τ' απόκρημνο
σχίσιμο στον ορίζοντα,
προβαίνει ωραίος κι αχτινωτός ο ήλιος,...*

*.....
σπάζουν τα στάχνα του φωτός. Ο ήλιος βουλιάζει στα μαύρα
σύννεφα κατακόκκινος. Κλείνει η ουράνια θύρα.*

(A, 178-179)

Αλλού πάλι γράφει:

και κοιτώ κατά την πατρίδα μου. Εκεί,
ένας ήλιος, λαμπρός, περισσεύοντας
ξεχειλίζει την άνοιξη πασχαλιές,
το χειμώνα πορτοκαλιές, βαφτίζει στο θαύμα,
γράφει τα βράδια ποιήματα στις κορφές.

(B, 298)

Ο ήλιος αυτός, το φως αυτό φωτίζει το καθετί στην ελληνική πατρίδα.
Όλα τα πράγματα στην ελληνική πατρίδα είναι φτιαγμένα από φως.

Συνάντηση με τη θάλασσα· και πέρα απ' τη θάλασσα
ένα φως χρυσό, όπου μέσα του γίνονται πράγματα όλα φτιαγμένα απ' το φως:
Δοθήκανε οι άσπρες μυγδαλιές στα παιδιά,
πηγαινοέρχονται με το γαλάζιο οι αιώρες τους.
Τα φροντίζει η μητέρα μου, υψηλή σα μια λεύκα,
κυματίζοντας πάνω τους. Το φως που ακοντίζεται
με τυφλώνει σχεδόν, ενώ κάθεται δίπλα μου
– δεν διακρίνω καλά – κρατώντας την άσπρη του
γενιάδα ο Θεός ή ο γερο τσαγγάρης μου.

(Σαρωνικός, B, 437)

Πάνω σ' αυτή την πανσπερμία των φορτισμένων
με φως ωραίο μορφών (πλήθος ζωάκια, έντομα,
λουλουδία με ακαθόριστα, σεμνά ή έντονα
χρώματα, δέντρα που σχεδόν λάμπουν)
είναι που μπερδεύεται το μυαλό μου.

(B, 453)

Το ουράνιο ρεύμα του φωτός αντανakλά χρυσιζοντάς τα
πάντα. Στις φυτείες
πέφτει μια φωτεινή βροχή, μια ρόδινη πάχνη ανακατεμένη
με αόρατους κορυδαλλούς!

(A, 183)

Τον ήλιο αυτό ο ποιητής τον φαντάζεται σαν ένα μεγάλο τριαντάφυλλο,
κι όχι μόνο σ' αυτό το ποίημα:

Ήλιε που δύεις
σαν ένα μεγάλο
διάφανο ρόδο

.....
 δεν βρίσκω άλλον τρόπο,
 αυτή τη στιγμή,
 να εκφράσω το φως.

(Νέο ηλιβασίλεμα πίσω από
 τον Ταΰγετο, Β, 471)

3.2. Περίσσεια φωτός

Το φως, λοιπόν, είναι τόσο πολύ, που περισσεύει.

Απ' το πρωί φαινόταν πως το φως τη μέρα εκείνη θα περισσευε.
 Γιατί είχεν αποκόψει
 ο ήλιος γύρω τις σκιές των δέντρων, κ' είχε γίνει
 η πέτρα φως, ο αγέρας φως, ο χρόνος φως.

(Α, 285)

Το φως αυτό στάζει παντού, ξυπνά τη γη και φυτρώνουν μαργαρίτες
 κι άλλα άνθη.

Μέρα ουρανού, λαμπρή, που κατολίσθησε
 κ' έγινε φως πολύ - τόσο που στάζουν κόμποι
 χρυσοί στη γη μέσα, σε μέγα βάθος.

(Β, 454)

Είναι τόσο το φως, που κι οι τυφλοί ακόμη μπορούν να το νοιώθουν:

Έγινε σήμερα τόσο
 φως
 που οι τυφλοί
 καθισμένοι στις πέτρες
 τ' ακούν σα κελάιδημα.

(Β, 212)

Πουθενά δε χωράει το φως, ξεχειλίζει από παντού κι όλα λάμπουν:

Και τι θα γίνει αυτό το φως όλο που αναδιπλώνεται
 και ξεχειλίζει και κυλάει παντού, σε μίαν αδιάκοπη
 άμπωτη, σα να μη χωράει; Τα πάντα έλαμπαν σάμπως
 να βγήκανε όλες οι άνοιξες των αιώνων στο στερέωμα...

(Α, 269)

Δε χωρούσεν η αγκάλη μου, στριμωχνόταν στο φως,
 τα κοτσάνια του έσπαζαν, ρυτιδώναν με κόκκινες
 γραμμές τον αγέρα

οι μικρές

παπαρούνες που μούπεφταν.

(Β, 130)

3.3. Ο ήλιος στον κόσμο

Ο ποιητής σε κάποια του ποιήματα παρουσιάζει τη θλίψη που προκαλεί η νύχτα και το φόβο που φέρνει η νέα μέρα με τις κακίες και τις λύπες της στους κατατρεγμένους του κόσμου τούτου. Σα νυχτώσει, όταν φύγει ο ήλιος, οι άνθρωποι γίνονται πιο έρημοι.

*Δεν έχει μετά πού να πάει. Στους πέντε
περιφέρεται δρόμους της γης όταν κλείνει
το μαγαζί του ο ήλιος.* (B, 80).

*Όταν νυχτώνει
δε βλέπεις καλά. Θαρρείς κ' έχουν χάσει
πια τα όριά τους οι πέτρες κι οι άνθρωποι.* (B, 81).

Είναι άνθρωποι φτωχοί που τους χωρίζουν απ' τον ήλιο και γίνονται έτσι ακόμη πιο φτωχοί. Είναι οι άνθρωποι των φτωχογειτονιών, που ζουν τα καθημερινά τους αδιέξοδα και το φως τους είναι απαγορευμένο.

*[Οι άνθρωποι] Φέρνουνε κύκλους
ως να τους έχουν περάσει στον ήλιο
μπροστά συρματοπλεγμα.*

(B, 100)

Είναι, ακόμη, άνθρωποι, «οι άνθρωποι του ρυζοχώραφου», που φοβούνται το ξημέρωμα, γιατί αυτό θα έφερνε άλλη μια βασανιστική μέρα. Ο ήλιος για τους ανθρώπους αυτούς αντί ν' αποτελεί πηγή χαράς και ζωής ανατέλλει σαν λαιμητόμος (B, 101).

Παρ' όλ' αυτά, ο ήλιος δένει τη γη με την ύπαρξη. Αυτό είναι αρκετό για τον ποιητή.

*... Μου είναι αρκετό
νάσαι εσύ στο στερέωμα κ' εγώ
όρθιος κάτω από σένα και να χαίρομαι
τη φωτιά σου που υπήρξε της καρδιάς
και του νου μου η πηγή, που μου επιτρέπουν
να διαπλέω τη μοίρα, να ξεβγαίνω
πάνω απ' τη φθορά μου.*

(B, 404)

*Περιμένω κοιτάζοντας, δίχως παράπονο,
τον ήλιο που δένει τη γης με την ύπαρξη.*

(B, 268)

Ο ήλιος στο στερέωμα αποτελεί το σημείο αναφοράς και επαφής των ανθρώπων μεταξύ τους. Καταργεί τα σύνορα και τις αποστάσεις που τους χωρίζουν.

*Καθώς ταξιδεύουμε,
εσύ στο βορρά, εγώ προς το νότο,
κοιτώντας τον ήλιο, ο καθένας μας έχει
τον άλλο στο πλάι του.*

(B, 251)

4. ΗΛΙΟΣ: Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

Ο ποιητής ξεφεύγει από την εξέταση του ήλιου ως φυσικού φαινομένου και προχωρεί στην εξέτασή του ως μεταφυσικού, ηθικού ή και θρησκευτικού φαινομένου, που μπορεί να ταυτιστεί με το υπέρτατο ον. Ο ήλιος είναι πανάγαθος, μακροχρόνιος, κραταιός, ύψιστος, μέσα σε όλα και πάνω απ' όλα, αιώνιος, πανταχού παρών, δεν προφέρεται και δε συλλαμβάνεται, αγάπη, δικαιοσύνη, ελευθερία, χαρά, συμπαραστάτης και βοηθός των φτωχών και των καταπιεσμένων, για να αναφέρω τα κυριότερα χαρακτηριστικά του.

4.1. Ο ήλιος είναι μακροχρόνιος, κραταιός, ύψιστος, αιώνιος δότης, πανταχού παρών, μέσα σε όλα και πάνω απ' όλα, τα περιέχει όλα κ.τ.λ.

Ο ποιητής αποδίδει στον ήλιο πολλά χαρακτηριστικά και ιδιότητες που παραδοσιακά αποδίδονται στο υπέρτατο ον.

*Εσύ μακροχρόνιος, κραταιός και ανεξάρτητος
γυρνάς πάνω απ' όλα,...*

γράφει ο ποιητής στον «Αποχαιρετισμό στον ελληνικό ήλιο» (B, 273). Αλλού (B, 406-407) καλεί τον ήλιο ύψιστο, αιώνιο και δότη των καρπών. Ο ήλιος, λέει ο Βρεττάκος, είναι «ανεξάντλητος κ' ίδιος πάνω απ' όλα» (A, 110). Δεν αλλάζει.

*Να τους το ειπούμε να το καταλάβουνε πως δεν αλλάζει ο ήλιος!
Πως δεν αλλάζουνε τα χρώματα ποτές σ' αυτή τη χώρα.*

(A, 148)

Ο ήλιος είναι πανταχού παρών. Γράφει ο ποιητής:

*Και πως ο ήλιος αυτός είναι ο μέγας εξουσιοδοτημένος
του στερεώματος,
νάναι ο πανταχού παρών - σ' όλα τα βάθη του.*

(A, 278.

Ο ήλιος τα περιέχει όλα (B, 403), είναι όλα και μιλά σε όλα μέσα από τον ποιητή (B, 406). Είναι τροφός του παντός, ωραίος, λαμπρός και πανάγαθος.

*Ήλιε, τροφέ του παντός, ήλιε ωραίε,
λαμπρέ και πανάγαθε· ευχαριστώ που τιμήθηκα
κ' εγώ με μια γέννηση, που μπορώ να σηκώνω
προς εσένα τα χέρια μου μαζί με τα δέντρα.*

(A, 344)

Έτσι νιώθει ο ποιητής μπροστά στον ήλιο την ανάγκη να σηκώσει τα χέρια σε στάση ευχαριστίας και προσευχής· στον ήλιο που θα τον δούμε πιο κάτω και ως αγάπη και συμπαραστάτη των φτωχών και των καταπιεσμένων. Ποιος είναι αυτός ο ήλιος; Ο ποιητής νιώθει κάπου στα ποιήματά του την ανάγκη να μας δώσει κάποιες εξηγήσεις. Είναι ο διπλός ήλιος, λέει, ο νοητός κι ο φυσικός, «που έχει δύο πρόσωπα σ' ένα πρόσωπο κι είναι ο ίδιος» μ' εκείνον που παιδί ο ποιητής έβλεπε με δέος στον Ταΰγετο. Γράφει:

*Ο διπλός ήλιος – που μονάχα ο ένας τους διακρίνεται
– ο δεύτερος τροφοδοτεί τον πρώτο σε ποτάμια
κι ο πρώτος φέρνει σ' επαφή τον Κόσμο με τον δεύτερο –
αυτός είναι που σήμερα άπλωσε το χέρι
και με περισυνέλεξε. Αυτός, που έχει δύο
πρόσωπα σ' ένα πρόσωπο και που είναι ο ίδιος – διόλου
μικρότερος ή μεγαλύτερος – μ' εκείνον που παιδί,
τρέμοντας με το έδαφος μαζί από δέος, τον φανταζόμουν
με τις τρικυμισμένες του φλόγες που ανακυλιώνταν
σαν θυμωμένα κόκκινα νερά, να εκτοπίζει
την άβυσσο· ν' ανατινάζει το σκότος· που τον έβλεπα έπειτα
να εξακοντίζει τους χρυσούς του πίδακες απάνω
απ' την αντικρυνή κορφή, αστραποβολώντας,
προκαλώντας τα βελιάσματα των προβάτων
και τ' ασημένια ρίγη των ψαριών· και που τον ένωθα
τέλος, σαν να με βάφτιζε όρθιον κάτω από ένα
ποτάμι που κρεμότανε πάνω απ' το κεφάλι μου,
να μπαίνει από τους πόρους μου χοχλακιστά
ποτίζοντας σαν κήπους τα κύτταρά μου.*

(B, 403-404).

Οι δυο αυτοί ήλιοι, ο νοητός ήλιος, ο υπέρτατος και κραταιός, το ύψιστο ον, και ο φυσικός ήλιος, που φωτίζει τα πάντα και τους δίνει ζωή και χρώματα, που δένει τη γη με την ύπαρξη, ταυτίζονται τελικά στη συνείδηση του ποιητή και αποτελούν ένα ον, το διπλό ήλιο. Όπως όμως και νάναι ο ήλιος, το φως του είναι για τον ποιητή μια παρουσία ζώσα και ένας σύντροφος (B, 342). Δεν προφέρεται και δε συλλαμβάνεται (B, 193).

4.2. Ο ήλιος είναι δικαιοσύνη, ελευθερία

Ο ήλιος για τον ποιητή συμβολίζει τη δικαιοσύνη, την ελευθερία και τη ζωή. Έτσι στο ποίημα «Υποθήκαι εις εαυτόν» (Α, 277) ο ήλιος «που δεσπόζει των καιρών» παρουσιάζεται ως επόπτης της δικαιοσύνης.

*Ξεστράτισε από τη μια μεριά των πεθαμένων
και κύλα με τα ζωντανά νερά,
με την κορφή σου σταθερά προσανατολισμένη
στον ήλιο που δεσπόζει των καιρών,
στον ήλιο που δεσπόζει σε όλα όσα
παρασέρνουν τα δίκαια ποτάμια:
τους μικρούς φρύνους και τις μάταιες πράξεις.*

Επομένως; αυτοί που αγωνίζονται για δικαιοσύνη και ελευθερία αγωνίζονται για τον ήλιο, γίνονται στρατιώτες του φωτός με σημαία τον ήλιο, ήλιοι οι ίδιοι.

Στο ποίημα «Ένας στρατιώτης μουρμουρίζει στο αλβανικό μέτωπο» (Α, 119) ο ποιητής γράφει:

*Ο ήλιος σας θάναι ακριβά πληρωμένους.
Αν τυχόν δεν γυρίσω, ας είστε καλά,
σκεφτείτε για λίγο πόσο μου στοίχισε.*

Το ποίημα αποκτά νόημα αν ήλιος ίσον ελευθερία. Γι' αυτήν πολέμησε ο στρατιώτης. Παρενθετικά θυμίζουμε πως και ο Νικηφόρος Βρεττάκος πολέμησε στην Αλβανία.

Στο ποίημα «33 ημέρες» ο λαός μοιάζει με ήλιο, οι στρατιώτες είναι ντυμένοι στο φως και στον ήλιο, πολεμούν για τον ήλιο της λευτεριάς κι έχουν τον ήλιο σημαία τους. Η ελευθερία και η δικαιοσύνη είναι εδώ ήλιος και φως.

*Κι απλώνει ο λαός τις παλάμες του να κλείσει τα στόμα των όπλων, που
προβάλλοντας άξαφνα έλαμψαν αντίκρυ στο στήθος τους.
Και πήρε κείνη την ώρα ο λαός ένα φως κι ένα χρώμα παράξενο.
Και προχωρούσε ο λαός κατεπάνω τους κι ανέβαινε μοιάζοντας όπως
ένας ήλιος που ανάτελλε.*

(Α, 124)

*Κ' οι στρατιώτες μας ήταν ωραίοι σαν τους Αχαιούς.
Ανεβήκαν στο φως από βάθος πολύ.
Και ζητούσαν μια διέξοδο στο μέλλον.*

.....
*Κ' οι καβαλαραίοι καθόντουσαν πάνω σε σέλλες χρυσές.
Και φορούσαν ζακέτες που αστράφτανε, ζακέτες χρυσές κι αλαφρές από
ήλιο.*

Γιατί ήτανε ο ήλιος της λευτεριάς που τους είχε παρασύρει στο ρεύμα του.
Και ξεκινούσανε όλοι μαζί και τραγουδούσανε όλοι μαζί και
κατεβαίνανε όλοι μαζί κει που συναντιέται το ανθρώπινο γένος
με τον ήλιο και το θάνατο.

Κ' έγινε εκείνη την ώρα σάμπως νάκοψεν άξαφνα ένας θείος
σπινθήρας της ελευθερίας τις φλέβες κι όλα νάτρεχαν φως.
Κ' έλαμψαν μονομιás τα βουνά και τα σπίτια.
Και τα πουλιά φτερουγίζοντας απάνω απ' τις στέγες ζυγιάζονταν
στον αιθέρα και λάμπανε σα νάτανε από χρυσό.
Κ' έλαμψαν αναμμένα τα σύννεφα του Δεκέμβρη πάνω από τους στρατιώτες
μας, που ζητούσανε διέξοδο στο μέλλον.

(A, 126)

Και σηκώναμε τα κεφάλια μας όλοι μαζί και βλέπαμε τη
σημαία μας να κυματίζει ψηλότερα.
Ο ήλιος, σημαία των αδερφιών.
Η σημαία μας.

(A, 129-130)

4.3. Ο ήλιος είναι αγάπη

Ο ποιητής ταυτίζει τον ήλιο και το φως με την αγάπη.

Ο χρυσός αυτός άνθραξ
που ανάβει το φως το πρωί και κινεί
το σύμπαν κρατώντας το ακίνητο πάνω μας
είναι η αγάπη.

(B, 236)

Δεν ξέρει η μητέρα μου
τι είναι ο ήλιος. Τον φαντάζεται αγάπη
που ανατέλλει στον ουρανό.

(A, 297)

Πηγές του φωτός είναι ο ήλιος και η αγάπη. Το φως αυτό το βρισκουμε
παντού για να βλέπουμε και ν' αγαπάμε.

φως του ήλιου, της αγάπης, του πρωινού

(A, 166)

Το φως για να βλέπω και ν' αγαπώ
το βρίσκω παντού: Στο λίγο ψωμί,
στου βουνού τη γυμνότητα, στο λουλούδι της γλάστρας,
στο νερό της πηγής...

(B, 313)

Πού χωρίζουν το φως και η αγάπη; Ο ποιητής δεν μπορεί να μας δώσει απάντηση σ' αυτή την ερώτηση.

δεν γνωρίζω
σε ποιο σημείο χωρίζουνε η αγάπη και το φως.

(B, 416)

Ο ποιητής δεν μπορεί να φανταστεί τίποτε άλλο με το οποίο θα μπορούσε να παρομοιάσει την παγκόσμια αγάπη από τον ήλιο.

Κάμε να ξαναϊδώ
πίσω απ' τις αγερόχυτες κορφές σου ν' ανατέλλει
σαν ήλιος πάλι το όραμα της παγκόσμιας αγάπης.
(Ο Ταύγετος και η σιωπή, A, 176)

Με την εξίσωση ήλιος=αγάπη θα μπορούσαν να εξηγηθούν και να κατανοηθούν εύκολα οι πιο κάτω στίχοι.

Ειρήνη είναι όταν τ' ανθρώπου η ψυχή
γίνεται έξω στο σύμπαν ήλιος· κι ο ήλιος
ψυχή μες στον άνθρωπο.

(B, 263)

Κι αφού πρώτα θάπλενα με ήλιο τα χέρια μου
θα 'ρχόμουνα έπειτα στ' άσπρο κρεβάτι σου
να σου αλλάξω σεντόνι.

(Το άγνωστο σπίτι, B, 107)

Αν ήλιος ίσο φως ίσον αγάπη, τότε η φράση «θάπλενα με ήλιο τα χέρια μου» θα μπορούσε να σημαίνει «θα ντυνόμουνα με την αγάπη» για να ρθω βανισμένες άγνωστε ασθενή να σε βοηθήσω.

Η αγάπη κι ο ήλιος κομματιάζονται από τον ποιητή σε χιλιάδες κομμάτια και μοιράζονται στον κόσμο⁶.

6. Βλ. επίσης κεφ. 7.3. «Μοίρασμα του ήλιου και της ποιήσης» της μελέτης αυτής.

Αλλά η γλώσσα του σύμπαντος έχει μια μόνο λέξη.
 Όλα λένε: «Αγάπη». Κι όταν γράφω αγάπη δεν έχω
 πια άλλο.

Αλλά εγώ σ' αγαπώ. Και γι' αυτό κομματιάζω
 τη λέξη «αγάπη» σε χιλιάδες ρινίσματα
 και ζυμώνω τα χρώματα...

(A, 279)

Τον ήλιο να μοιράζεται σαν αγάπη τον συναντούμε και στο ποίημα «Ο ήλιος και το δείπνο» (A, 356).

Γέμει της Δήμητρας, πάνω απ' τη χύτρα.
 Η φωτιά, ο αρακάς, η πατάτα, το δείπνο.
 Μοιράστηκε ο ήλιος σε αναρίθμητα πράγματα
 που κινιούνται ανατείνοντας πάλι
 σ' αυτόν.

Σε ποιο νάχει άραγε
 δοθεί ο περισσότερος; Το μεγαλύτερο μέρος του
 κάθεται αντίκρυ μου. Το μεγαλύτερο μέρος του
 κάθεται αντίκρυ σου - και
 στους δυο μας ανάμεσα, ευλογία χιλιάδων
 πηγών, το ψωμί, ο αρακάς κι όλα όσα
 το λιτό κηροπήγιο του γέλιου σου φέγγει
 κάθε βράδυ στα πιάτα.

Με πέτρες κομμένες απ' το λατομείο του ήλιου, με την αγάπη, ο ποιητής θα βοηθήσει τον κόσμο. Όχι μόνος. Συντροφικά.

Μα περπατούσαμε σιγά στο δρόμο, γιατί εσύ,
 κρατούσες κάτι σαν γρανίτη ή βαρύ φως. Γιατ' είχες
 εσύ τα χέρια σου γιομάτα. Τόσο, που
 μόλις εσήκωνες το βάρος. Μόλις που μπορούσες
 να ορίζεις το βήμα σου.

Γιατ' είχες τα χέρια σου
 φορτωμένα με πέτρες κομμένες απ' το
 λατομείο του ήλιου.

Απ' αύριο
 θ' αρχίζω να χτίζω.

(B, 16)

4.4. Ο ήλιος συμπαραστάτης και βοηθός των φτωχών και των καταπιεσμένων

Ο ήλιος είναι ο ελεήμων, ο συμπαραστάτης των φτωχών και των καταπιεσμένων, ο βοηθός των πασχόντων, ο καταλυτής του πόνου και της θλίψης. Σκέφτεται ο ποιητής.

*Θα χρειαζόταν ίσως
να φτιάξει ένα απέραντο προαύλιο ο ήλιος,
να μπουν κατά φάλαγγες οι
πεφορτισμένοι της γης - χωρισμένοι
κατά πληγές, κατά δάκρυα, κατά σιωπές,
κατά στίγματα.*

(B, 79)

Τα αγαθά του ήλιου, το φως και το ψωμί, δε φτάνουν για όλη τη γη. Χρειάζεται ο ήλιος βοηθούς και παραστάτες.

*Ο ήλιος, ο ολόχρυσος πλούτος του κόσμου,
αναβλύζει, αναλίσκεται. Όμως δεν μπόρεσε.
Ποτέ του δεν έφτασε σ' όλη τη γη.
Σκορπίζεται πάνω μας κάθε μέρα σα μια
τσακισμένη καρδιά, μα δε φτάνει· ζητάει
παραστάτες.*

(B, 93)

Παραστάτης του ήλιου θα είναι, ποιος άλλος, ο ποιητής. Λέει:

*Κουβαλώ στους ώμους κολώνες φωτός
να στηρίξω τον κόσμο.*

(B, 157)

Όμως, ο ήλιος μπορεί να βοηθήσει τους κοπιώντες και τους φτωχούς. Παρακαλεί ο ποιητής:

*Ήλιε μας κόψε μια πήχυ απ' τη λάμψη σου,
ν' αναπάμει το χέρι...*

(A, 246)

Η βοήθεια θα έρθει από τον ήλιο. Βλέπει ο ποιητής που πλησιάζουν οι ταχυδρόμοι του ήλιου, που θα φέρουν παπούτσια στο λουστράκο

(A, 263)

Ο ήλιος καταργεί τον πόνο, καταλύει τη θλίψη και δίνει τη χαρά.

Στην κορφή της καρδιάς μου
ένα διάλειμμα ήλιου συντηρεί τους σφυγμούς μου
με αλληπάλληλες σπίθες. Ας πονώ. Δεν πειράζει.

Ξαναπαίζοντας ο ήλιος το πρωί το χρυσό
φλάουτό του, τον λυώνει.

(B, 155)

Αύριο

θα μας στείλει ο ήλιος άλλα λουλούδια.
Θα διαλύσει αυτόν τον μεγάλο επιτάφιο
και θα βρέξει άλλα χρώματα.

(B, 165)

5. Ο ΗΛΙΟΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΑΒΥΣΣΟΥ, ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ, ΤΗΣ ΑΣΚΗΜΙΑΣ, ΤΗΣ ΚΑΚΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΙΩΝΙΟΤΗΤΑΣ

Ο κόσμος είναι χωρισμένος σε δυο στρατόπεδα. Το ένα είναι το στρατόπεδο του ήλιου και του φωτός. Το άλλο είναι το στρατόπεδο του σκοταδιού και του θανάτου, της ασκήμιας, της θλίψης κ.τ.λ. Τα δυο στρατόπεδα βρίσκονται σε διαρκή πόλεμο μεταξύ τους. Οι νικητές στρατιώτες του ήλιου συμμετέχουν στην αιωνιότητα και την αθανασία.

Λέει ο ποιητής:

Προσεύχομαι να τηρήσει ο ήλιος
την υπόσχεσή του· να φράξει
την άβυσσο μ' έναν
στρόβιλο λάμψης,
στο σημείο που άρχισε
ν' αναδίνει τολύπες
σκότους:
το θάνατο

(B, 302)

Στην «Ωδή στον Ήλιο» γράφει πάλι σχετικά:

τον φανταζόμουν [τον ήλιο]
με τις τρικυμισμένες του φλόγες που ανακυλιώνταν
σαν θυμωμένα κόκκινα νερά, να εκτοπίζει
την άβυσσο· ν' ανατινάξει το σκότος...

(B, 403-404)

Παρόμοιες ιδέες ενός ήλιου που μάχεται ενάντια στις «σκοτεινές δυνάμεις» συναντάμε και στο «Ποτάμι Μπυές και τα επτά ελεγεία» (B, 421).

Φυσικά συναντάμε και τις αντίθετες ιδέες, που το κακό πολεμά και προσπαθεί να βλάψει το καλό και την επικράτεια του ήλιου. Ο ποιητής είναι εκεί για να καυτηριάσει ή να διορθώσει:

Στα ποιήματά του «Στον Ρόμπερτ Οπενχάιμερ» ο ποιητής απευθύνεται στον αμερικάνο εφευρέτη της ατομικής βόμβας και τον ψέγει:

*κι αφήσατε τα χέρια σας μες στα δικά του [του Μεφιστ οφελή]
και ψαλιδίζατε το φως
και μαστορεύατε το σκοτάδι.*

(A, 233)

Ποια κατηγορία θα μπορούσε να είναι πιο ηχηρή για τον Οπενχάιμερ από το ότι πολεμά το φως και είναι οπαδός του σκοταδιού;

Μεγάλος εχθρός της επικράτειας του φωτός είναι ο πόλεμος. Φυσικό να μάχεται ο πόλεμος το φως και τον ήλιο και φυσικό, πάλι, ο ποιητής, ως οπαδός του ήλιου, να προσπαθεί να συνδράμει το φως όσο μπορεί:

*Μπαλώνω τις τρύπες π' ανοίξαν οι σφαίρες
στον ήλιο το φως.*

(A, 339)

Και καλεί τον κόσμο στην «Αυτοβιογραφία» του:
Σβήστε στον ήλιο την κακή φωτιά.

(A, 374)

Κι αν δεν μπορεί ο ήλιος να αντισταθεί στο κακό, να βοηθήσει τους αδικημένους, τι θα γίνει; Πώς αντιδρά σε μια τέτοια περίπτωση ο ποιητής; Στο ποίημα «Το παιδί από το Μυ-Λάι», που αναφέρεται στο φόνο παιδιών, γράφει:

*Και δεν τους πήραν το τουφέκι ακόμη από τα χέρια;
Όχι; Κι ο ήλιος, ο καλός ήλιος, τι περιμένει
τότε, γιατί δεν έρχεται κι αυτός εδώ, να μάθει,
μαζί μ' εμάς, κολύμπι στο σκοτάδι;*

(B, 396)

Τι να σου κάνει κι αυτός ο ήλιος μπροστά στην κοινωνική αδικία; Γι' αυτό θα δούμε και πιο κάτω.

Η θλίψη κι η ασκήμια δεν ανήκουν στην επικράτεια του φωτός. Σκιαγραφούνται από τον ποιητή με σκοτάδι και ισκιούς. Στο ποίημα «Τα θολά ποτάμια» γράφει:

Πιο μαύρος χρόνος
δεν ξανασήμανε σε πιο θλιβερές μέρες τις καμπάνες ταν!

Στις μέρες μας ήταν το Φως χαμηλωμένο διαρκώς.
Ήταν μέρα μεσημέρι. Γυρίζεις το κεφάλι σου
κι έβλεπες γύρω σου έναν κόσμο που τον ήξερες όμορφο
μα δεν έμοιαζε.

Τη γη τη σκέπαζε ένας ίσκιος. Σα νάχε ο ήλιος βασιλέψει.
Κι εγώ, που άνθιζε μέσα μου το όνειρο και που πάντοτε
έδειχνα πάνω μου τον ήλιο,...

Οι Άγιοι αυτοί δεν είδανε ποτέ τον ήλιο ολόκληρο.
Πάντοτε μισοσκότεινο και μισοφωτισμένο
σα φαγωμένο από λύκο!

(A, 192-195)

Τι να κάνεις κι εσύ ποιητή μέσα στις δύσκολες στιγμές που πέρασε το
Έθνος κι ο Κόσμος τότε που σκέπαζε τη γη ο Ίσκιος. Ξέρεις, όμως, πως η
θλίψη κι ο πόνος νικούνται απ' το φως, καταργούνται:

Στην κορφή της καρδιάς μου
ένα διάλειμμα ήλιου συντηρεί τους σφυγμούς μου
με αλεπάλληλες σπίθες. Ας πονώ. Δεν πειράζει.

Ξαναπαίζοντας ο ήλιος το πρωί το χρυσό
φλάουτό του, τον λιώνει. [=τον πόνο].

(B, 155)

Εξάλλου, αυτό είναι εντολή θεϊκή, να επιμείνει το φως στον αγώνα του
ενάντια στον πόνο και την ασκήμια:

Το φως διαπερνά τις σκληρές επιφάνειες, πέφτοντας
σαν βροχή στην καρδιά, στο αίμα, στο νου·
χρυσώνει τον άνθρωπο. Τον ήθελε όμορφο
ο Θεός· κ' έχει δώσει εντολή
στο φως να επιμείνει.

(B, 423)

Ο ήλιος προσφέρει στους οπαδούς του αθανασία και αιωνιότητα, όντας ο
ίδιος αθάνατος και αιώνιος. Γράφει σχετικά ο Βρεττάκος:

Μου μένει ακόμη αυτό το πρόβλημα
του ήλιου που γυρίζει πάνω μου
και δε μ' αφήνει να πεθάνω.

(A, 109)

[Την ψυχή μου] Την οδηγώ σαν ένα ελάφι κάθε που διψά
μπρος στον τρεχούμενο, λαμπρό μαστό της αιωνιότητας,
ανανενώνει το αίμα - φως μέσα της κ' επιστρέφει
στη ζωή πάλι, μ' έναν
καινούριο τόνο αθανασίας στο χαμόγελό της.

(B, 455)

Πρώτη φορά μου δόθηκε χάρισμα -
το χέρι μου κράταγε όλο το φως
όπως ένα ποτήρι. Και τώρα,
σκεφτομαι αν είναι ποτέ δυνατό
να νιώσω πιο αιώνιος.

(B, 227)

Κι αν κρίνω απ' το φως
που σωρεύτηκε αντίκρυ μου, η αιωνιότητα, που
ως λίγο πριν δεν μας την
προανάγγελλε τίποτε, έχει αρχίσει να φαίνεται.

(B, 147)

6. ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΟΙΗΤΗ

Ο ποιητής στα ποιήματά του κάνει δυο παραλληλισμούς: α) του ήλιου με τον άνθρωπο και β) του ήλιου με τον ποιητή.

6.1. Παραλληλισμός του ήλιου με τον άνθρωπο

Βρίσκονται κι οι δυο, ήλιος και άνθρωπος, σε πορεία:

Ας κλείσουμε και μεις τον προορισμό μας
καθώς αυτός ο ήλιος εκεί πάνω·

Ας φεύγουμε ανεβαίνοντας και, τέλος,
ας κάμψουμε τα σύνορα του κόσμου,
καθώς εκείνος, μ' αναμμένα ρόδα.

(A, 104)

Πες τους πως,
εγώ κι ο ήλιος είμαστε πάντοτε σε πορεία.
Πως όταν κάθε Κυριακή ντύνομαι τις ελπίδες μου
γομιίζει καθώς περπατώ ο κόσμος.

(A, 198)

Ο άνθρωπος είναι φως που λάμπει, όπως κι ο ήλιος.

Τ' άστρα βλέπουνε, ότι: δυο δισεκα-
τομμύρια μικροί γαλαξίες και πλέον
κατοικούμε στη γη.

(B, 48)

Έτσι, ο άνθρωπος ο φωτεινός ανακαλύπτει ότι είναι ένα σύστημα ήλιου:

*Είσαι συ, που με βοήθησες ν' ανακαλύψω λοιπόν
πως ο κόσμος γυρίζει έξω απ' τη νύχτα.
Πως ο άνθρωπος είναι ένα σύστημα ήλιου. Πως όλα
τα κύτταρά μου είναι λίμνες π' αναδίνουνε φως.*

(A, 278)

Ο ποιητής, λοιπόν, όταν θέλει να μιλήσει για το λαό που αγωνίζεται τι πιο φυσικό να τον παρομοιάσει με ήλιο;

*Και πήρε κείνη την ώρα ο λαός ένα φως κι ένα χρώμα παράξενο.
Και προχωρούσε ο λαός καταπάνω τους κι ανέβαινε μοιάζοντας
όπως ένας ήλιος που ανάτελλε.*

(A, 124)

6.2. Παραλληλισμός του ήλιου με τον ποιητή

Και οι ποιητές είναι άνθρωποι, πιο ευαίσθητοποιημένοι όμως από τους άλλους, κι αποτελούν τη συνείδηση της ανθρωπότητας. Μοιάζουν γι' αυτό με τον ήλιο περισσότερο από τους άλλους ανθρώπους.

*Οι ποιητές κατοικούν έξω απ' το φόβο.
Κι όπως ο ήλιος φωτίζει απ' ευθείας, κ' εκείνοι: μιλούν
απ' ευθείας. Παλάμη δεν δύναται να τους κλείσει το στόμα...*

Ο ποιητής

*είναι το πνεύμα της γης και σηκώνεται όταν
γίνεται σκότος και λάμπει όπως ένα
κομμάτι αστραπής σε μεγάλο
ύψος τη νύχτα.*

(A, 349)

Όλοι αυτοί οι παραλληλισμοί και οι ομοιότητες μεταξύ του ήλιου και του ανθρώπου στην ποίηση του Βρεττάκου δεν πρέπει να μας παραξενεύουν, γιατί αποτελούν ο άνθρωπος, ο ήλιος και το φως μια ενότητα:

*Θα μπορέσω απλουστεύοντας
σε νερό την ψυχή μου, να εξηγήσω στον κόσμο,
πως είναι μι' αδιαίρετη μονάδα ο ήλιος,
οι ήλιοι του ήλιου, κι ο άνθρωπος.*

(B, 69)

Έτσι, υπάρχει μια σχέση ανάμεσα στο τι συμβαίνει εκεί και στο τι συμβαίνει εδώ:

*Όταν γεννιούνται οι άνθρωποι, ο ήλιος ανθίζει.
Στην παράξενα όμορφη κοιλάδα μας οι άνθρωποι,
τα λουλούδια του είναι.*

(A, 337)

6.3. Φως και αίμα

Εφόσο παραλληλίζονται ο ήλιος και ο άνθρωπος είναι φυσικό να γίνεται παραλληλισμός του φωτός με το αίμα. Αν τρυπήσεις μια καρδιά θα βγει φως, αν τρυπήσεις τον ήλιο θα βγάλει αίμα. Ακόμη, το φως έχει μέσα του αίμα, λέγει ο ποιητής, και το αίμα έχει φως (B, 282). Κάπου αλλού ο ποιητής λέγει.

*το φως που είχε μέσα της [η καρδιά μου]
έβγαζεν αίμα, αλλά έμενε φως,
γιατί υπάρχει και μέσα μας ένας
μικρός ουρανός κ' ένας μόνιμος ήλιος
που περιστρέφεται.*

(B, 422)

Τι θα γίνει αν λαβωθεί ο Θεός, ο κόσμος ή ο ήλιος, έννοιες που ταυτίζονται στη σκέψη του ποιητή; Διαβάζουμε:

*«Κύριε,
τι σου χρειάζεται ο πόλεμος;» Κάθε
που βλέπουμε το αίμα σου θαρρούμε πως είναι
το φως, πως λαβώθηκε ο κόσμος και πως
αδειάζει η χοντρή σου φλέβα στην άβυσσο.
Πως γίνεται έκλειψη.*

(B, 242)

Η ελευθερία ταυτίζεται με τον ήλιο (βλ. κεφ. 4.2. «Ο ήλιος είναι δικαιοσύνη, ελευθερία» της μελέτης αυτής). Επομένως και της ελευθερίας αν κοπούν οι φλέβες θα τρέξει φως.

*Κ' έγινε εκείνη την ώρα σάμπως νάκοψεν άξαφνα ένας
θείος σπινθήρας της ελευθερίας τις φλέβες κι όλα νάτρεχαν
φως.*

(A, 126)

7. ΠΟΙΗΣΗ: ΜΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ

7.1. Ποίηση και ήλιος

Ο ποιητής ονομάζει την ποίηση ήλιο και φως του κόσμου (B, 164). Αλλού πάλι λέει πως η ποίηση είναι μίμηση του ήλιου.

*Γιατί μπορεί να ειπεί κανένας πως η ποίηση είναι
μίμηση του ήλιου. Αφέθηκα όλος· σχεδόν
αναλώθηκα όλος. Ας μη μάθω ποτέ
απ' τα όνειρα αυτά κι απ' αυτά τα χαρτιά, τι ανέτειλε.*

(B, 374)

Ο Βρεττάκος νοιώθει να γιομίζει με την ποίηση ήλιο και ότι δε σπαταλά άδικα τον ήλιο που του δίνεται.

... να γιομίσουν οι φούχτες μου ήλιο, ...
... δεν ξοδεύω τον ήλιο σου άδικα.

(Αν δεν μούδινες την ποίηση, Κύριε, Α, 257)

Η ποίησή του είναι ποίηση του ήλιου και εμπνέεται από τον ήλιο.

Κρατούσα

την πένα στο χέρι μου κι όπου
έβρισκα ήλιο, βουτούσα την άκρη της
κ' έγγραφα στίχους.

(B, 135)

Νιώθει ο ποιητής να καθρεφτίζεται ο ήλιος στη φωνή του ανθρώπου (B, 202), πόσο μάλλον του ποιητή. Ο ίδιος ο ήλιος μιλά μέσα από τον ποιητή, ο ποιητής είναι η φωνή του ήλιου.

Εσύ είσαι όλα... Κι όταν μιλώ,
εσύ μιλάς σε όλα, μες από μένα.

(B, 406)

Ύστερα απ' όλα αυτά, πού αλλού θα μπορούσε να αναζητήσει κάποιος τον ποιητή, παρά

...Μέσα στο ηλιακό
σύστημα να μ' αναζητήσεις και μέσα στην ποίηση.

(A, 267)

Το σύμπαν του Νικηφόρου Βρεττάκου μπορεί να ονομάζεται ήλιος, φως, αγάπη ή ποίηση. Κάποιοι νόμοι ισχύουν σ' αυτό το σύμπαν.

Αδιόρατοι νόμοι σε αδιόρατα πράγματα
ρυθμίζουν σ' αυτό το αέναο σύμπαν
το φως και την ποίηση.

(B, 435)

Κάποιοι αντιστρατεύονται τους νόμους αυτούς. Είναι

Τα σύνορα κ' οι στρατιώτες
για να
μην αφήνουν να κάνουν τη δουλειά τους οι νόμοι
του ήλιου κ' η ποίηση.

(B, 259)

Είναι, όμως, κι ο ποιητής, που ανήκει στη δύναμη και τη φρουρά του ήλιου. Είναι υπήκοος και στρατιώτης του⁷. Γράφει ο Βρεττάκος:

*...ανήκεις στη δύναμη
του ήλιου καρδιά μου*

(B, 220)

*Και πάντως
όλα μπορεί να τα συχωρέσει ο Θεός
εκτός απ' τον ξεπεσμό ενός ποιητή που θα δέχονταν
να καταθέσει τη μοίρα του –
Ας μη δει ο ήλιος
τη στερνή του φρουρά να παραδίνει τα όπλα της.*

(B, 363)

Ο ήλιος είναι η πόρτα με την οποία επικοινωνεί ο ποιητής με τον κόσμο. Είναι η ποίηση, το φως, η αγάπη. Γι' αυτό παρακαλεί.

*Κύριε, μη μου κλείνεις την πόρτα. Ο ήλιος
είναι η πόρτα που ανοιγοκλείνει.
Μπήκα βγήκα χιλιάδες φορές, το πικρό μου
ψωμί είναι όμορφο, βρεγμένο απ' το φως.*

(A, 371)

Κι όταν έρθει η ώρα της αποδημίας, ζητά μια πόρτα να φύγει στον ήλιο. Παιδί του ήλιου, του φωτός, της αγάπης, της ποίησης θέλει ν' αποδημήσει στο δικό του κόσμο.

*Αλλιώς μ' έδωσες, Κύριε, σε τούτη τη γης
αλλιώς να με πάρεις. Να μου ανοίξεις μια πόρτα
να φύγω στον ήλιο, χωρίς
να εννοήσω το βάρος μου.*

(B, 199)

7. Βλ. και το ποίημα «Ο άλλος στρατιώτης» από το βιβλίο του Νικηφόρου Βρεττάκου «Εκκρεμής Δωρεά» (1986), σελ. 22:

*Θα παλαίψω να μείνω υπήκοος πιστός
του απάνω κόσμου, ως το τέλος. Να μείνω
ως το τέλος στρατευμένος του σύμπαντος
εν στολή αγάπης και ποίησης. Ν' ακολουθώ
πορευόμενος, τον ήλιο, ως το τέλος.*

7.2. Ποίηση και φως

Φιλοδοξία του ποιητή δεν είναι να γράψει μόνο για το φως, αλλά να συνδέσει την ποίησή του μ' ένα βαθύτερο φως.

*Παίζω αυτό το περίεργο φως της ημέρας
στην αφή των δακτύλων μου. Πίσω απ' αυτή του
τη ρέουσα απλότητα, προσπαθώ ν' ανιχνεύσω
ένα βάθος.....
Εννοώ αν μπορούσα να έχω συνδέσει
την ποίηση μ' ένα βαθύτερο φως.*

(B, 435)

Ο Βρεττάκος νιώθει ν' αναβρύζει φως από την ποίησή του.

*Δίχως εσέ [Ποίηση] δε θάναβε
το φως ο Θεός στις βρύσες του.*

(A, 157)

*...Τα λόγια μου αναβλύζουν
Κι όπως τα λέω, μπερδεύονται, αγάπη μου με το φως.
Ένα φωνή, τέσσερα φως και χρώμα κι ανοιξιάτικο
φύσημα και -
μπερδεύονται*

(A, 326)

*Δεν ξέρω
αν τις λέξεις μου - άχτιστες όπως τις πέτρες -
τις διακίνησε ο Κόσμος κ' έκτισε φως.*

(B, 436)

*Προσπαθώ ν' αποχτήσω
μια επαφή με το φως, μ' αυτές τις αμέτρητες
λέξεις που λάμπουν, μια επαφή με τη γλώσσα
που θάγραφα ένα προσκλητήριο, σαν την ανα-
τολή του ηλίου:*

*Με στίχους αχτίνες.
Με στίχους σπαθιά. Με στίχους αγάπη.*

(B, 34)

Σ' άλλα ποιήματα το φως παρομοιάζεται με λέξεις ή παρουσιάζονται να είναι όλες οι λέξεις ήλιος.

Κατέβαινε ακάθεκτο, βούιζε,
σα νάτανε λέξεις το φως
ή σα νάτανε
μέλισσες.

(B, 205)

Κάθισα σήμερα να γράψω ένα γράμμα.
Όμως όλες μου οι λέξεις
έγραφαν: «ήλιος»...
... Θαρρείς και δεν ξέρω
να γράψω άλλη λέξη.
Γράφω «σπίτι» «βουνό»
και γράφεται «ήλιος». Σα νάναι ρινίσματα
ήλιου που έλκονται όλα τα γράμματα,
ήλιος οι λέξεις, ήλιος οι έννοιές τους
σ' όλες τις γλώσσες.

Τον βλέπω παντού:

Ν' ανατέλλει απ' τις λέξεις, ν' ανατέλλει από τ' άνθη,
ν' ανατέλλει απ' τα πάντα...

(B, 209).

Ο ίδιος παρουσιάζει τον εαυτό του ως ποιητή του φωτός και της αγάπης (A, 373, B, 418).

Γιομίζει το στόμα σου λέξεις και φως -
αυτό θα ειπεί άλλωστε ποιητής, ή αγάπη:
Το φως μες στο στόμα σου να γίνεται λέξεις
κ' οι λέξεις, να γίνονται φως.

(B, 418).

Είναι φυσικό αυτό, αφού νιώθει ότι από μέσα του βγαίνει φως.

Κι ανοίγουνε τα χείλη μου και φως βγάζει η ψυχή μου!

(A, 102)

... άξαφνα άρχισε
ο ήλιος να αναδύεται μέσα μου.
Είδα σε λίγο να πλέουν στο φως
σαν ψάρια τα χέρια μου...

(B, 303)

Φεύγοντας ένιωθα ένα φως να φτερουγίζει απ' το μέτωπό μου.
(B, 352)

Ένας ήλιος μικρός
σαν μια μέλισσα, κάπου, βομβύζει η καρδιά σου.

(B, 204)

7.3. Μοίρασμα του ήλιου και της ποίησης

Έχουμε δει να ταυτίζει ο ποιητής τον ήλιο με την αγάπη και να μοιράζει τον ήλιο σαν αγάπη στους ανθρώπους (βλ. Κεφ. 4.3. της μελέτης αυτής). Το μέρος αυτό της μελέτης πρέπει, επομένως, να συνδεθεί μ' εκείνο, γιατί για τον ποιητή είναι εξεχώριστα ο ήλιος και η αγάπη από την ποίηση.

Και μην έχοντας άλλο έξω απ' τον ήλιο
τον έκοψα σε νομίσματα, ανέβηκα πάνω
στην κορφή της οδύνης· κι από κει, με απλωμένα
προς όλα τα σημεία τα χέρια μου
τους τον μοίρασα.

(A, 341)

Τον ήλιο ο ποιητής τον μοιράζει στους ανθρώπους μέσα από τα ποιήματά του.

Πολύ μίλησα για τον ήλιο σε τούτο τον κόσμο, πολύ
προσπάθησα, να τον κάμω λόγο, να τον μοιράσω
σε εγκόλπια, να τον κλείσω στους κάλυκες
μικρών ποιημάτων...

(B, 383)

Θα τριγυρνάω σαν άγγελμα στον κόσμο και θα γράφω
σα να κόβω τον ήλιο σ' ανοιξιάτικο χαρτοπόλεμο.

(A, 311)

Όπως ο ήλιος κι η αγάπη έτσι κι η ποίηση μοιράζεται στους ανθρώπους. Για τον ποιητή οι τρεις έννοιες ταυτίζονται.

Γίνομαι ποίηση, φεύγω απ' τον κόσμο
μοιράζομαι
πάω
στους πικρούς αδερφούς. Να μείνω στα σπίτια
που δεν μπαίνει ήλιος.

(B, 240)

Μέσα από τον ποιητή, από την ψυχή του, όπως είδαμε, πηγάζει φως και ποίηση. Κι αυτή, την ψυχή, θα τη διανείμει στον κόσμο.

Λοιπόν

*την ψυχή μου την έκοψα με οδοντηρό ψαλίδι σε μικρά
φύλλα, μικρά χαρτιά, αστραπές μικρές
και την μοιράζω στους περαστικούς.*

(B, 316)

7.4. Βιβλία ποίησης

Ο ποιητής όπως είδαμε έκοψε σε κομμάτια και τα μοίρασε στους ανθρώπους τον ήλιο, την αγάπη, την ποίηση. Έκανε τον ήλιο και την αγάπη ποίηση και τα μοίρασε στους ανθρώπους. Σε κάποια ποιήματά του αναφέρει ότι αυτά τα ποιήματα τα έκανε βιβλία, που τα έδωσε στον κόσμο, στους αναγνώστες.

*τον ήλιο τον κράτησα. Τον ήλιο τον φύλαξα
μέσα στο δέρμα μου, κάτω απ' τα νύχια μου.*

*Μ' αυτόν έχω φτιάξει αυτό το χρυσό
Ευαγγέλιο που τώρα κρατάς ανοιγμένο,
φίλε αναγνώστη, μες στις παλάμες σου.*

(B, 219)

*Είδα πως άλλο δε μου μένει: εκτός ν' ανασυντάξω
την ομορφιά και την ψυχή του κόσμου - να συνάξω
τα σκορπισμένα άλογα του ήλιου σ' ένα βιβλίο μου.*

(B, 442)

*Έδωσε ο ήλιος. Έκλεισε ο χρόνος
αυτή τη στιγμή. Έκλεισε ή έγινε
ένα κομμάτι φως στερεό, ένα βιβλίο
ή μια σελίδα...*

(B, 270)

Κάπου αλλού αναφέρει ότι παραδίνει σ' ένα βιβλίο του τον κόσμο που τον εμπνέει και κινείται μέσα στην ποίησή του. Ένα βιβλίο γεμάτο αγάπη. Κι αγάπη φυσικά για το Βρεττάκο είναι ήλιος και φως.

*Παραδίνω τον κόσμο μου. Παραδίνω τη γης,
τον ήλιο ανατέλλοντα. Παραδίνω κινούμενο
το νερό. Τα δάση αναβρύζοντα. Παραδίνω
το στάρι, τα σταφύλια, τα άνθη. Τις πηγές μου
απ' όπου ανάβλυζε η ποίηση. Ένα
βιβλίο: παράδοση και
παραλαβή αγάπης.*

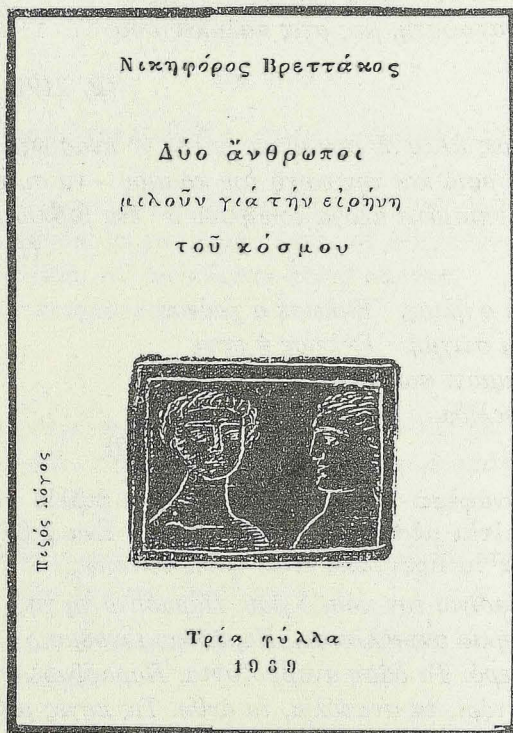
(B, 269)

Έτσι έκτισε την ποίηση και τα βιβλία του ο Νικηφόρος Βρεττάκος με πολύ φως, πολύ ήλιο, πολλή αγάπη και τα έδωσε στον κόσμο. Αυτή η ποίηση κι αυτά τα βιβλία ένοιωσε στα 1970 να απειλούνται. Απόρροια αυτής της αίσθησης της απειλής είναι το ποιημά του «Στίχοι του 1970». Από ένα καθεστώς καταπιεστικό όλα θα μπορούσε κανείς να τα περιμένει.

*Τα βιβλία μας κινδυνεύουν, οι στίχοι μας,
μισθοφόροι οδηγούν την αλήθεια προς την πυρά,
πόρτες νύχτας κι ανέμων μισάνοιξαν γύρω μας.
Ασφαλίστε τις μικρές σπίθες στην κατακόμβη.
Σχηματίστε έναν τοίχο με τις παλάμες σας,
κλείστε τον άνεμο γύρω-τριγύρω τους,
φυλάξτε αναμμένα τα κεράκια των ποιητών.*

(B, 364)

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΘΩΜΑΣ

8. Είναι η περίοδος της δικτατορίας στην Ελλάδα. Ο ποιητής ζει αυτοεξόριστος στο εξωτερικό, πρώτα στην Ελβετία (1967-1971) και ύστερα στην Ιταλία (1971-1974). Βλ. σχετικά Νικηφόρου Βρεττάκου «Τα Ποιήματα», τόμος δεύτερος, Αθήνα, Τρία Φύλλα 1984₂, σελ. 9-10. β) Μιχάλη Σταφυλά, «Νικηφόρος Βρεττάκος». Αθήνα, Εκδόσεις Φιλιππότη 1983, σελ. 46-51.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ «ΧΟΡΩΔΙΑ»

Με τὸν τίτλο «Χορωδία» κυκλοφόρησε ἐδῶ καὶ λίγο καιρὸ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «τὰ τρία φύλλα» ἡ καινούργια ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου. Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνει εἰκοσιδύο ποιήματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δεκατέσσερα, ἀριθμημένα μὲ λατινικοὺς ἀριθμοὺς, εἶναι «ποιήματα γιὰ τὸ ἴδιο βουνό», τὸν Ταΰγετο. Ἡ ἐκδοσὴ εἶναι ἰδιαίτερα φροντισμένη καὶ οἱ εἰκόνες ποὺ φιλοτέχνησε ὁ Κωνσταντῖνος Γραμματόπουλος δίνουν μιὰ ἄλλη διάσταση στὸ λόγο τοῦ ποιητῆ. Δὲν ξέρω ἂν καὶ οἱ κληρονομικὲς καταβολὲς ὀδήγησαν τὴν ἔκφραση τοῦ Λάκωνα ποιητῆ στὴν πυκνότητα καὶ τὴ λιτότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ποιήματα τῆς «Χορωδίας». Ἀπὸ τὰ ὀλιγόστιχα αὐτὰ ποιήματα καὶ μόνο θὰ μπορούσαμε νὰ σχηματίσουμε ἓνα περίγραμμα τῆς ποιητικῆς τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου κι αὐτὸ σ' ἓνα κλίμα εὐφορίας ποὺ ὁ δημιουργὸς ἔχει τὴ δύναμη νὰ μεταγγίζει στὸν ἀναγνώστη κάτι ποὺ δὲν ἔχουμε συνηθίσει νὰ ζοῦμε στὴ σύγχρονή μας ποίηση. Εἶναι ἓνα ξάφνιασμα μέσα στὰ τόσα ἀπαισιόδοξα ἔντυπα ποὺ μᾶς πλημμυρίζουν, ἐπιτέλους, νὰ σκάς ἓνα χαμόγελο, νὰ νιώθεις τὰ πόδια σου νὰ στηρίζουν καλύτερα τὸ βᾶρος σου καὶ ν' ἀκούς τὴ φωνή σου νὰ σὲ βεβαιώνει πῶς «κουράγιο, δὲ χάθηκαν ὅλα».

«Χορωδία», εἶναι ὁ τίτλος τοῦ τελευταίου ποιήματος τῆς συλλογῆς. «Ὅταν ἔχεις μπροστά σου τὸ ποίημα καὶ ἐτοιμάζεσαι νὰ μεταφέρεις τὴν εἰκόνα ποὺ δανεῖζει τὸν τίτλο στὴν ποιητικὴ συλλογὴ δὲν μπορεῖς παρὰ νὰ οἰκτίρεις τὸν ἑαυτὸ σου. Γιὰ δυὸ λόγους: Πρῶτα γιὰ τὸ ἔγκλημα ποὺ ἐπιχειρεῖς μὲ τὴ μεταφορὰ αὐτῆ, ἀφοῦ ξέρεις πῶς μὲ τὰ μέσα τὰ δικά σου εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταδώσεις αὐτὸ τὸ ὁποῖο μόνο τὸ ἴδιο τὸ ποίημα μπορεῖ νὰ μεταδώσει. Καὶ μετὰ γιὰτὶ προκαταλαμβάνεις τὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν ὑποχρεώνεις νὰ ἀκολουθήσει τὴ δική σου πορεία πρὸς τὸ ποίημα καὶ ὄχι τὴ δική του.

Χῶρος, λοιπὸν τῆς χορωδίας, ἡ ἐκκλησία τοῦ σύμπαντος, γιορταστικὴ καὶ φωταγωγημένη· θόλος τοῦ ναοῦ ὁ ἑναστρὸς οὐρανός. Κι ὁ ποιητῆς «γυμνὸ παιδί», γεννημένος στὴν ἄκρη τῆς γῆς, στὴν ταπεινὴ Πλούμιτσα, «μόνος, ἀσκεπῆς κι ἀνυπόδητος» προσῆλθε χορωδὸς σὲ μιὰ πολυπληθῆ χορωδία, ὅπου ὅλοι οἱ χορωδοὶ δέντρα, γρύλλοι, ἀηδόνια ψάλλουν τὸ μεγαλεῖο τοῦ σύμπαντος. «Ὁ ποιητῆς-χορωδός, μπροστά στὸ θαῦμα τῆς ζωῆς πῶς ἀλλιῶς θὰ μπορούσε ἄξια νὰ ἀνταποκριθεῖ ἂν δὲν ἄφηνε νὰ «ρέει συνεχῶς τὸ φῶς ἀπ' τὰ χεῖλη του», ἂν δὲν συντόνιζε τὸν τόνο τῆς φωνῆς του μὲ τὸν τόνο τῶν ὑπόλοιπων ἤχων ποὺ ἡ εὐαίσθητη ἀκοή του μπορεῖ νὰ συλλάβει. Ἡ παρουσία τοῦ ποιητῆ εἶναι ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὴν ὀλότητα τοῦ παντός. Ἡ ποίησή του εἶναι μιὰ ἀνταπόδοση τῆς δωρεᾶς ποὺ τοῦ δόθηκε, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ τὸ φῶς, ποὺ ἔχει κάτι ἀπὸ τὸ θεῖο φῶς διαπερνᾷ τόσο συχνὰ τοὺς στίχους του. Καὶ εἶναι φυσικὸ ἡ σύμπνοια ποὺ νιώθει μὲ τὸν ἔξω κόσμον νὰ καταργεῖ ἀπὸ τὸ «μόνος» τὴν ἔννοια τῆς μοναξιάς. «Μόνος» αὐτός, χωρὶς τὴ συνοδεία ἄλλου ἀνθρώπου ἀλλὰ ὄχι δίχως συντρόφους. Στὸ Βρεττάκο ποτὲ ἡ μοναξιά δὲν εἶναι ἐρημία. Μὰ καὶ ὅταν ἡ μοναξιά εἶναι ἐρημία, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει διάλογος μὲ τὸ διπλανό, «οὔτε» (τίτλος ποιήματος τῆς συλλογῆς) τότε δὲν βρίσκεται

μπροστά στο μηδέν, δὲ χάνει τίποτα ἀπὸ τὴν ὑποστασιακὴ του ἐλευθερία, ἀντίθετα ζεῖ χωρὶς στέρση, γιατί ἔχει «βρεῖ τοὺς μαστοὺς μὲ τὸ γάλα τοῦ σύμπαντος» (Στὸ ποίημα τῆς «χορωδίας» μὲ τὸν τίτλο «οὔτε»).

Ἡ λέξι «χορωδία» ἀπαντᾷ καὶ στὸ V ποίημα τῆς σειρᾶς τῶν «ποιημάτων γιὰ τὸ ἴδιο βουνό», λειτουργώντας ἐδῶ μ' ἓνα τρόπο ἐντελῶς διαφορετικό, γιατί ἡ εἰκόνα ὑποβάλλει κίνηση κι ὄχι ἄκουσμα. Ἡ δαντέλα τῶν κορυφῶν τοῦ Ταύγετου, ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ποὺ συναντᾷ τὸν οὐρανὸ ὅταν ὁ ἥλιος δῦει γιομίζει μὲ ἀγγέλους. «Συγκεντρώνοντας πάνω της / σὰν μιὰ χορωδία. / Ὅσο ποὺ τέλος / κάποιος ἀπ' ὅλους / ἀπλώνει τὸ χέρι / κι ἀνάβει τὸν ἔσπερο».

Ὁ Βρεττάκος δὲ νοσταλγεῖ τὴ φύση, γίνεται ἡ φωνὴ της. Μὲ τὴν ἴδια μάλιστα αἴσθηση, φαντάζομαι, ποὺ θὰ τὴν ζοῦσε καὶ ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος. Ἡ φύση, δηλαδή, τοῦ ἀποκαλύπτεται γυμνή, νέα καὶ θεία. Ὅλα τὰ πράγματα, ἀπὸ τὸ πιὸ μικρὸ ὡς τὸ πιὸ μεγάλο, ἀγνὰ καὶ πρωτοφανέρωτα στὰ ἐκπληκτα μάτια τοῦ ποιητῆ βαφτίζονται μὲ ὀνόματα, δηλωτικὰ τῆς παρουσίας τοῦ θείου ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτεται μακριὰ ἀπὸ τὸ φθαρτὸ σχῆμα τῆς λέξης χάρις στὴ δύναμη τοῦ ποιητῆ. Ὁ Βρεττάκος ἔχει τὸ ξεχωριστὸ προνόμιο νὰ κάνει μιὰ νέα, γόνιμη ἀνάγνωση τῆς φύσης, γιατί γι' αὐτὸν ὁ μέγας Πᾶν δὲν πέθανε. Κάθε φορὰ βλέπει τὰ πράγματα «σὰν γιὰ πρώτη φορὰ», «σὰν πρωτόπλαστα πάντοτε» (στὸ ποίημα μὲ τὸν τίτλο «ἐπίγραμμα ζωῆς»). Ἀρχέγονος ἄνθρωπος ὁ ποιητὴς μπροστὰ στὸ ἀνερμήνευτο μεγαλεῖο τοῦ βουνοῦ θὰ πλάσει ἀπὸ θαυμασμό, ἐκπληξη καὶ λατρεία τὸ δικό του μῦθο. Ὅχι μόνο γιατί ἡ ὄρασή του εἶναι παρθένα, ἀλλὰ γιατί τὰ ὀράματά του αἰσθητοποιοῦνται στὴ θεὰ τοῦ βουνοῦ. Μπορεῖ τὸ βουνὸ νὰ γίνει τὸ σύμβολο μὲ τὰ ἄπειρα συμβολιζόμενα ποὺ θὰ τὸν ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὴν ἀγωνία τοῦ μέσα του δυσκολοερμήνευτου ἐπίσης τόπου «ὄπου / γυρίζουν ἱμάντες / σαλεύουν ἔμβολα, / γίνοντα πράγματα». Αὐτὰ τὰ πράγματα ποὺ ὀδηγοῦν στὴ λύτρωση τὸν ποιητῆ ὅταν τὸ ποιητικὸ ρῆμα ἐκφράζει τὴν εὐαισθησία του ἀλλὰ καὶ μᾶς ὅταν μᾶς μεταδίδουν τὴ συγκίνησή του.

Ἔτσι τὸ ἴδιο βουνὸ (ἀναφέρομαι στὰ «ποιήματα γιὰ τὸ ἴδιο βουνό», I-XIV) μεταπλάθεται σὲ μιὰ μοναδικὴ διατυπωμένη σὲ ποιητικὸ λόγο, ποιητικὴ. Ὁ ποιητὴς ἀναγνωρίζει τὸν Ταύγετο σὰν πηγὴ τῆς ἔμπνευσής του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδυναμία τοῦ λόγου του μπροστὰ στὸν αἰώνιο Λόγο τοῦ βουνοῦ. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ δὲν καταργεῖ βέβαια οὔτε τὴν πίστη του στὸν ἄνθρωπο οὔτε στὴ δύναμη τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Ὁ ἄνθρωπος ἐφόσον θὰ παραμένει ἄνθρωπος δὲν θὰ μπορέσει νὰ ξεφύγει ἀπὸ τίς καταβολές του. Ὅσο καὶ νὰ μοιάζει ὁ στίχος ἀδύναμος νὰ ἐπηρεάσει τὸν ἄνθρωπο σήμερα, ὅσα καὶ νὰ 'ναι τὰ πισωγυρίσματα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ οὐσία του καὶ ἡ ποιότητά του θὰ παραμένει ἡ ἴδια. Αὐτὴ εἶναι ποὺ θὰ κάνει τὸν ξαναγεννημένο, μελλοντικὸ ἄνθρωπο νὰ ἀνακαλύψει τὸ θαῦμα τῆς ζωῆς καὶ στὴ συνέχεια νὰ τὸ ἀναγνωρίσει καὶ στοὺς στίχους τοῦ ποιητῆ. Ἡ πεποίθησή του αὐτὴ γιὰ τὸ μέλλον τῆς ποίησης καὶ τοῦ ἀνθρώπου τὸν τάσσει ὑπὲρ τῆς ὁμορφιάς. Ὁ στίχος του εἶναι ὁ ἐκφραστὴς τοῦ θαύματος «ζωῆ» ποὺ ὁ ποιητὴς ἐπιχειρεῖ τώρα νὰ αἰσθητοποιήσει δημιουργώντας ἔτσι τὸ δικό του «ποιητικὸ» θαῦμα.

Ἄλλὰ ἡ ποιητικὴ πορεία τοῦ ποιητῆ ἦταν πάντοτε ἀναπόσπαστα δεμένη μετὰ τὴν πορεία τοῦ στῆ ζωῆ. Δικὴ του ἡ ἐπιλογή τῆς σχέσης ποίησης καὶ ζωῆς, μιᾶς σχέσης στενῆς, ἀναπόσπαστης τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ μὲ κατεῦθυνση ἀνοδική. Τὴν ἀνοδο, τὴν ἀνάσταση τοῦ ποιητῆ ὑπογραμμίζει νομίζω καὶ ἡ συνομιλία του μετὰ τὸ ὕψος τοῦ βουνοῦ, μετὰ τὶς κορυφὰς καὶ τὸν οὐρανὸ του. Τὰ ἀνεβάσματα καὶ τὰ κατεβάσματα, τὸ βυθομέτρημα τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητῆ αἰσθητοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία ποιητῆ καὶ βουνοῦ, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀποστροφή (στὸ ποίημα XIV, ποῦ εἶναι καὶ τὸ τελευταῖο γιὰ τὸ ἴδιο βουνὸ) («τὸ ὕψος σου / πάντως βγήκε ἀπὸ μέσα μου» γίνεται δεκτὴ φυσικὰ καὶ ἀβίχιστα ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη. Ἐξάλλου ὁ ποιητὴς μᾶς ἔχει προετοιμάσει γι' αὐτὴ τὴν ἀποδοχή, ἐξοικειώνοντάς μας μετὰ τὸν κόσμον του χάρις στὴν εἰκονοπλαστικὴ του δύναμη. Οἱ εἰκόνες του καὶ ὅταν ἀκόμα δὲν εἶναι «ζωγραφικῆς» καταφέρνουν νὰ αἰσθητοποιήσουν ὅσα ἡ λογικὴ θὰ ἀπέρριπτε σὰν μὴ δυνάμενα νὰ συνδιαστοῦν. Ἀποφεύγω τὴ φλυαρία μετὰ τὸ νὰ παραθέσω ἐνδεικτικὰ τοὺς στίχους - εἰκόνες ποῦ προσδιορίζουν τὸ περιεχόμενον τῆς ποίησης τοῦ ποιητῆ = (II) Οἱ στίχου μου / γλάστρες στοῦ Θεοῦ τὸ παράθυρον» (III). «Καὶ τὸ βρῆκα ἀρκετό. Ν' ἀνεβῶ / στὴν κορφὴ σου, νὰ πετάξω / στὴ γῆς ἓνα λουλουδί». (XII) «Θέλω νὰ ὑφάνω, ν' ἀποδώσω μετὰ λέξεις / τὸ ρυθμὸ τοῦ νεροῦ, ποῦ χτυπάει / στὰ χαλίκια κάτω ἀπ' τὶς φτέρες σου». (XI) Θὰ 'ναι τὸ γιορ-/τινὸ σου ποικάμισο» (VII) «Νὰ μεταβάλω... / σὲ κρόσια ἡλίου ὅλα τὰ σύννεφα, / σὲ ζώσφορον εἰρήνης μιὰ καταιγίδα».

Ἡ ἀγάπη βέβαια δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀπουσιάζει καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου. Ἡ ἀγάπη ὅμως σὰν ἔκφραση ἠθικῆ τοῦ γίγνεσθαι τοῦ κόσμου, πρᾶγμα ποῦ ἐπιχειρῶ νὰ δείξω σὲ ἄλλη ἐργασία μου.

Ἐδῶ στέκομαι σὲ δυὸ στίχους, ἀπὸ «τὸ ἐργαστήρι»: «Ἡ ἀγάπη καὶ ὁ πόνος / λειτουργοῦν ἀκατάπαυστα», ὅπου ἡ ἀγάπη ἔχει περισσότερο νὰ κάμει μετὰ τὴ διαδικασία τῆς δημιουργίας ἐνὸς ποιήματος. Ὁ ποιητὴς μᾶς βεβαιώνει ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἀγνοεῖ τοὺς ὅρους τῆς δημιουργίας ἐνὸς ποιήματος. Καὶ ὁ ἴδιος ἀναρωτιέται πῶς γίνεται ἓνα ποίημα. Στὴ διατύπωση ὅμως τῆς ἀγνοίας του καὶ τῆς ἀπορίας του δίνει ὀρισμένα στοιχεῖα ποῦ συνιστοῦν κάποιαν ἀπάντηση.

Προτοῦ γίνῃ τὸ ποίημα, κατὰ τὴν κυοφορία, ὁ ποιητὴς ἀγωνιᾷ καὶ παλεύει, γιὰτὶ τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει, νὰ κατευθύνει, νὰ ἀποτρέψει. Μαχητὴς καὶ θεατὴς συγχρόνως πονᾷ καὶ ἀγαπᾷ γιὰτὶ ἔλκεται ἀπὸ τὸν ἄγνωστο κόσμον ποῦ μέλει νὰ δημιουργηθεῖ μετὰ τὴν πάλη. Ἡ ἀγάπη, ἡ ἀρμονία, ἡ λύτρωση ποῦ ἔρχεται μετὰ τὴν ἔκφραση ἔχει δοκιμαστεῖ καὶ ἔχει δοκιμάσει σκληρὰ τὸν ποιητὴ στὸ «ἐργαστήρι» τῆς ψυχῆς του. Ἔτσι ποῦ ὅταν τὰ «περιστέρια - ποιήματα φτερουγίζουν ἀπὸ μέσα του νὰ μὴ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ὀδύνη καὶ τὴν χαρὰ τῆς μετάπλασης.

Νομίζω πῶς στὸ Βρεττάκο «ἡ ἀκατάπαυστη λειτουργία πόνου - ἀγάπης» στὸ χῶρον τῆς ποιητικῆς δημιουργίας ἔχει τὸ παράλληλό της καὶ σ' ἓναν ἄλλο χῶρον. Δὲν πρόκειται μόνον γιὰ τὴν ἀγωνία τῆς λύτρωσης τοῦ ποιητῆ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου στὴ θέαση τοῦ κόσμου. Ἡ πάλη εἶναι τοῦ

ποιητή και τοῦ ἀνθρώπου και διεξάγεται ταυτόχρονα σὲ δύο επίπεδα, και καλύτερα στὸ ἴδιο επίπεδο μόνον ἐμεῖς ποὺ τὰ χωρίζουμε γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ τὰ παρακολουθήσουμε καλύτερα. Στὸ Βρεττάκο τὴν ἴδια ὥρα ποὺ ἀγωνιᾷ κι ὁ ἄνθρωπος νὰ σώσει τὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ κι ὅταν γίνεται «Πάσχα» (στὸ ποίημα «πασχαλινὸς μετεωρισμὸς»), δὲν γνωρίζει ὁ ποιητὴς ἂν ὁ κόσμος τοῦ μεταδίδει τὴ γαλήνη του ἢ ἂν ὁ ποιητὴς μεταδίδει στὸν κόσμο τὴ γαλήνη τὴ δική του. Τοῦ συμβαίνει ὅμως νὰ «συναντιέται τὸ ἔξω και τὸ μέσα τοῦ φῶς και ν' ἀπλώνεται δίχως ὄρια γύρω του» (VI).

Ἀπὸ δῶ ἀκριβῶς και ἡ εὐφορία τοῦ ποιητὴ ποὺ σὲ μιὰ ὀριακὴ στιγμή, ἂς εἶναι και στιγμή, συνειδητοποιεῖ ὅχι μόνον πὼς ἡ εὐαισθησία του και τὸ ποιητικὸ ρῆμα συμπίπτουν ἀλλὰ και πὼς τοῦτος ὁ «ἀπὸ δῶ οὐρανὸς» ἔρχεται σὲ σύμπνοια μὲ τὸ ρυθμὸ τοῦ «ἀπὸ κεῖ οὐρανοῦ». Ὁ λόγος τοῦ ποιητὴ δηλαδὴ εἶναι τὸ ἴδιο ἀρμονικὸς μὲ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ - τῆς Φύσης. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς και στὸ στίχο ὅπως και στὸ νερὸ ἀκούγεται νὰ ρέει «συνεχῶς, καθαρὰ, τρυφερά... μουσικὴ δωματίου μέσα στὸ χρόνο». Κι ἀκριβῶς τῆ στιγμή αὐτὴ ποὺ ὁ ποιητὴ φαίνεται νὰ ἔχει κερδίσει τὰ πάντα, χάνει τὸν ἑαυτὸ του. Τὸ ἄτομό του διαλύεται γιὰ νὰ ζήσει τὸ ἔργο του. «Τ' ὄνομά μου / ἡ φωνὴ ἐνὸς ἀηδονιοῦ / ποὺ βγαίνει ἀπ' τὸ δάσος / χωρὶς τ' ὄνομά μου» (VII).

Τὸ ἔργο του, τὸ ποίημα, ζεῖ αὐτοδύναμο και ἀνεξάρτητο, «χωρὶς τ' ὄνομά του». Κι ἡ φωνὴ «ποὺ βγαίνει ἀπ' τὸ δάσος» καθόλου δὲν προδίδει τὸν ἀγῶνα και τὴν ἀγωνία ποὺ προηγήθηκε στὸ «ἐργαστήρι» τοῦ ποιητὴ. Ἐδῶ ἴσως ἐνεδρεῦει και ἡ στιγμή τῆς δικῆς μας κάθαρσης. Ὁ ποιητὴς ζοδεύεται γιὰ νὰ μᾶς μεταγγίσει τὴ συγκίνησή του. Καταξιώνεται τῆ στιγμή ποὺ τὸ ἔργο του εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς χαρίσει τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση ποὺ ἐπιδιώκει. Δικαιοῦται, λοιπόν, ὁ ποιητὴς νὰ ὀρίσει ἔτσι τὴν ποίηση: «Ἡ ποίηση εἶναι: ὁ Θεὸς / ποὺ πορεύεται / πρὸς ὄλο τὸν κόσμον / μὲ ἀνοικμένα τὰ χέρια του».

Τὰ ποιήματα τῆς «χορωδίας» ὅπως εὐκόλα μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κανεὶς εἶναι σφιχτὰ δεμένα μεταξύ τους. Ἐτσι ἐρωτήματα ποὺ τίθενται στὸ ἓνα ποίημα ἀπαντῶνται στὸ ἄλλο χωρὶς νὰ εἶναι δύσκολο ἢ συνέχεια νὰ ἀνιχνευτεῖ. Μιὰ τέτοια ἀνίχνευση τῆς ποιητικῆς τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου ἐπιχειρήσαμε νὰ κάνουμε ἐδῶ. Βέβαια δὲν ἐξαντλήσαμε τὰ θέματα στὰ ὁποῖα ἀναφερθήκαμε· και ὑπάρχουν και ἄλλα ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ πρόβλημά τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς προηγούμενης ἀπ' αὐτὸν ποιητικῆς παράδοσης, «Μὲ τίς λέξεις σοῦ μίλησα τῶν τσοπάνηδων...» (XIII), ἢ προβλήματα μετρικῆς τέχνης και ποιητικῆς πνοῆς ποὺ θὰ ἔλεγε και ὁ Παλαμάς, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ἄλλης μελέτης.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΚΟΥΡΟΥ-ΧΡΟΝΗ

Ο ΜΠΥΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εκπομπή που μεταδόθηκε από το ραδιοσταθμό της Γκαπ των Άνω Άλπεων τον περασμένο Απρίλιο, ύστερα από τιμητική εκδήλωση που έγινε για τον ποιητή στην πολίχνη Serres, όπου ο ποιητής έζησε άρρωστος το καλοκαίρι του 1974.

Το πολίτευμα των συνταγματαρχών στην Ελλάδα δεν θα περάσει στην ιστορία σαν απόλυτα αρνητικό.

Πράγματι, ο ποιητής Νικηφόρος Βρεττάκος, μέλος τώρα της Ακαδημίας Αθηνών, έχοντας καταφύγει στο εξωτερικό, είχε βρει φιλοξενία στις αρχές του καλοκαιριού του 1974 στον Μπυές.

Κι όπως όλοι οι επισκέπτες αυτής της κοιλάδας, που βρίσκεται σφηνωμένη ανάμεσα στις Άλπεις και την Προβηγκία, ο εξόριστος ποιητής γοητεύθηκε από τα άγρια τοπεία της και ιδιαίτερα από τον ποταμό Μπυές που τον ενέπνευσε ένα ποίημα... τριακοσίων στίχων...

Ύστερα από πρωτοβουλία του Ζαν-Κλωντ Φωκόν, ο Ρενέ Μπερτελότι, στα κύματα του σταθμού Ράδιο 5, αφιέρωσε μία εκπομπή στη διαμονή του μεγάλου Έλληνα ποιητή και Ακαδημαϊκού Νικηφόρου Βρεττάκου στην κοιλάδα του Μπυές, στις αρχές του καλοκαιριού του 1974.

Καθώς ο ποιητής, που ήταν αυτοεξόριστος από την αρχή της ασφυκτικής ελληνικής χούντας των χρόνων 1967-1974, είχε αναζητήσει για λόγους υγείας μια τοποθεσία σε μέτριο υψόμετρο, η οικογένεια Μπενέ ντε Νοσάζ, ύστερα από μήνυμα του καθηγητή Ροζέ Μιλλιέξ, προσωπικού φίλου του ποιητή και συγγενούς των Μπενέ, κατάφερε να εξασφαλίσει την εγκατάστασή του στο χωριό Σερ.

Στη διάρκεια της εκπομπής, η Ντενίζ Πελεγκρέν, η τελευταία που φιλοξένησε το ζεύγος Βρεττάκου πριν από την επιστροφή τους στην Ελλάδα, στις αρχές Αυγούστου 1974, περιέγραψε την καθημερινή ζωή του στο χωριό και ιδιαίτερα τους ταχτικούς περιπάτους του στον καταρράκτη, τονίζοντας την απέραντη διακριτικότητα των φιλοξενουμένων της.

Από την πλευρά του ο Ζακ Λενώ, δικαστικός κλητήρας στο Σερ, αναθυμήθηκε τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις που έκανε με τους Έλληνες συνομιλητές του και ξαναζωντάνεψε την έντονη συγκίνηση του Έλληνα αυτοεξόριστου πατριώτη όταν, από τα χείλη ενός άλλου καινούργιου φίλου του από τις Άνω Άλπεις, του κ. Ζοζυά, που του φώναξε: «Είστε ελεύθεροι!», έμαθε για την πτώση της ελληνικής χούντας, στα μέσα Ιουλίου του 1974.

Τέλος, ο καθηγητής Ροζέ Μιλλιέξ, που ζει στην Ελλάδα εδώ και περισσότερο από μισόν αιώνα και ο οποίος παρακολούθησε το Νικηφόρο Βρεττάκο σε όλη τη διάρκεια της πλούσιας ποιητικής του οδοιπορίας, παρουσίασε τον πνευματικό καρπό της διαμονής του στο Σερ: ένα σημαντικό ποίημά του με περισσότερους από 300 στίχους και τίτλο «Το ποτάμι Μπυές», που έγραψε εκεί και το οποίο έκτοτε περιλαμβάνεται στην εκλογή των έργων του.

Διαπερασμένος στην αρχή από τις εντυπώσεις της πρόσφατης φυσικής του δοκιμασίας, από την ιστορική δυστυχία, από μια νοσταλγία που σύντομα καταπνίγηκε, ο ποιητής καταλήγει πολύ γρήγορα σ' ένα παρήγορο διάλογο με τον Μπυές, με το ρου του οποίου ο περιπατητής ταυτίζεται αδελφικά, γιατί τον νιώθει σαν μια αποφασιστική πορεία προς την ελπίδα, το φως, την αγάπη ανάμεσα στους ανθρώπους. Είναι αποφασισμένος να συνεχίσει αυτό τον αγώνα («Δεν παρατιόμαστε!», επαναλαμβάνει) και θέλει να περάσει εμπρός απ' τον Μπυές, με τη σημαία, οι δυο τους» να ταξιδέψουν τον ήλιο».

Και έτσι χάρη στο Σερ, ο Νικηφόρος Βρεττάκος, γιος της αρχαίας Λακωνίας και του αγέρωχου Ταύγετου, μπόρεσε μέσα στην ποιητική του γεωγραφία να συνδέσει το γενέθλιο Ευρώτα του με το δυναμικό χείμαρρο των Γαλλικών Άλπεων που του πρόσφερε δύναμη και παρηγοριά στις ώρες της περιπλάνησης.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ
ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

ΧΘ

ΡΩ

ΔΙ

Α

Α Θ Η Ν Α 1 9 8 8

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΑ ΤΡΙΑ ΦΥΛΛΑ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ: «ΣΤΙΧΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ»

«Εσάς, από που αρχίζει η αντίστασή σας;» ρώτησε ένας δημοσιογράφος το Νικηφόρο Βρεττάκο.

Κι η απάντηση του ποιητή:

«Αρχίζει ας πούμε από το γεγονός ότι με κάλεσαν στην Τουρκία οι εκεί διανοούμενοι και δεν πήγα.

Είπα, δεν μπορεί από την μια μεριά ο Ντενκτάς να ανακηρύττει τη Βόρεια Κύπρο σε... κράτος κι εγώ να πηγαίνω και να τιμώμαι στην Τουρκία!»

Έτσι απάντησε ο ποιητής. Ο άνθρωπος. Ο τιμημένος κι «Αθάνατος» Ακαδημαϊκός Νικηφόρος Βρεττάκος. Έδωσε ένα χαστούκι σ' αυτούς που συναλλάσσονται, σ' αυτούς που ανταλλάσσουν χειραφίες και νομίσματα, χαμόγελα και υποσχέσεις.

Ο Βρεττάκος νοιάζεται για τούτο το νησί. Ξέρει τη μοίρα του, παρακολουθεί τη σκακιέρα των πολιτικών παιγνιδιών και αγωνιά για την έκβαση. Για το κακό που βρήκε την Κύπρο νιώθει ότι όλοι είμαστε συνυπεύθυνοι. Δεν αρκεί η διαπίστωση. Χρειάζεται αγώνας και εγκαρτέρηση για να φτιάξουμε τα πράγματα εξ αρχής.

«Βουλιάζουμε-εκπέμπουμε S.O.S. Πρέπει να πάψουμε να κοιτάμε μόνο τους εαυτούς μας, το συμφέρον μας.

Πρέπει ν' αποβάλλουμε τη συνήθεια να ψάχνουμε για χειροκροτητές.

Ν' αντισταθούμε σε κάτι...»

Την αντίστασή του ο ποιητής θα την υπογράψει με το λόγο και το έργο. Θα μιλήσει από το ποιητικό βήθρο για την αδικία που γίνεται σε βάρος της Κύπρου.

Θ' ακουστεί η φωνή του πέρα από τα σύνορα της Ελλάδας. Θα καταδικάσει την αδικία, θα φωνάξει το δίκαιο, θα διαμυρτηρηθεί για τη βαναυσότητα των δημίων του Κόσμου.

Το 1974 ο Βρεττάκος έγραψε:

«Η Τέχνη πρέπει να βλέπει μ' όλα τα μάτια των σκοτωμένων και μ' όλα τα μάτια των αδικημένων ζωντανών».

Μ' αυτά τα μάτια, τα θολά από το δάκρυ και τον πόνο, ο ποιητής θα ενδιαφερθεί για το μαρτυρικό νησί.

Θα «αλείψει» με στίχους-βάλαμο τις πληγές του κυπριακού λαού. Θα φυτέψει ελπίδες στο κατακαμένο τόπο. Θα δώσει κουράγιο στη μάνα του νεκρού, ελπίδα στον αδελφό του αγνοούμενου, χάδι στο μικρό ορφανό. Στίχοι διαμαρτυρίας και ελπίδας, καταδίκης και άρνησης.

Συγκλονίζεται ο Νικηφόρος Βρεττάκος από τα όσα βλέπει να γίνονται στους Έλληνες της Κύπρου. Ο «φαρμακερός ήχος του πολυβόλου» τρυπά την ψυχή του, ματώνει τα σωθικά του, γίνεται διάφανος και διάτρυτος από πόνο.

Το αίμα του στάζει σε συλλαβές, το δάκρυ γίνεται μαργαριτάρι.

Μέσα από το παράθυρο της ποιήσής του βλέπει το έγκλημα των απίστων που δολοφόνησαν το νησί της ομορφιάς και της αγάπης, «την Κύπρο του κόσμου».

«Στο αφιέρωμα του περιοδικού «η Λέξη» για την Κύπρο (αρ. 85-86) δι-αβάζουμε και τούτο το ποίημα:

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

*Χιλιάδες χρόνια, κάθε χρόνο,
με τη γέννησή της αντιστέκεται
η Κύπριδα. Και τα άνθη
της λεμονιάς· και τα μαύρα
των γυναικών· κι' οι αιχμάλωτοι
Άγιοι στις εκκλησιές, λαβωμένοι
τυφλοί από τις σφυριές
και κουλοί, αντιστέκονται.*

*Και τα κόκκαλα των νεφρών
κ' οι αμφορείς και τ' αγάλματα
μες στη γης, αντιστέκονται. Και σείεται
το χόρτο πάνω στο έδαφος.*

*Περιδιαβάζοντας γύρω μου
την ομορφιά και τη λύση
του χωμάτινου δελφινιού,
είδα μέσα στα μάτια ενός
περιφερόμενου προσφυγόπουλου
στους δρόμους της Λευκωσίας
τους απογόνους του ν' άρχονται
από αιώνα σε αιώνα και έφιπποι
στο φως ν' αντιστέκονται.*

Ο ποιητής ξέρει πολύ καλά ότι στην Κύπρο λειτουργεί ακόμη το θαύμα -οι ρίζες είναι βαθειές.

Λίγο να ξύσεις το χώμα θα φανούν αμφορείς και αγάλματα — σημάδια μιας προαιώνιας συμφωνίας μεταξύ ομόγλωσσων και ομόαιμων ανθρώπων —. Η φύτρα δεν εκλείπει. Χάνονται κορμιά, μένουν οι ψυχές.

Βουλιάζουμε στο χώμα και ξαναγεννιάμαστε πιο δυνατοί με την πίκρα στα χείλη αλλά την ελπίδα στα στιβαρά μπράτσα που θα εύρουν το σπαθί και τ' αλέτρι, να χαράξουν το σώμα των αδικών, να οργώσουν τη γη τους.

Η Κύπρος αντιστέκεται. Τα δέντρα θ' ανθίσουν, τα μαύρα πέπλα θα πέσουν, οι Άγιοι θα λεφτερωθούν και θα δουν ξανά το φως του ήλιου. Ο άν-

θρωπος είναι το κέντρον του σύμπαντος. Από εκεί αρχίζει η ζωή, εκεί τελειώνει «το πιστεύω» του Βρεττάκου. Ένα «πιστεύω» επικεντρώνεται στη δύναμη της θέλησης και στην ακατάλυτη ψυχή των Ελλήνων.

Ξέρει ότι από ώρα σε ώρα θα φανούν οι καβαλλάρηδες σταυροφόροι, εκδικητές και απελευθερωτές, άγιοι και θνητοί, σύμμαχοι και ομοεθνείς, για να διώξουν την τυραννία.

Αυτή είναι η μοίρα των λαών μας. Αυτή η μοίρα των Ελλήνων.

«Η αυγή θα σβύσει τη βουή του σκοταδιού. Κι' η γης θα υφάνει το χορτάρι της απάνω απ' τις ραγισματιές της που θα βουλιιάξουμε γιομάτοι όνειρο και ανάμνηση. Κι' όλα θα ξανανθίσουν ύστερα...»

ΑΝΔΡΕΑΣ ΧΑΤΖΗΘΩΜΑΣ

ΓΕΝΕΣΗ

Αυτό τό γαρύφαλο, πού κρατώντας το
 ανάμεσα στά τρία μου δάχτυλα
 τό σηκώνω στό φῶς, μοῦ μίλησε καί
 παρά τόν κοινό νοῦ μου τό κατανόησα.
 Μι' ἀλυσίδα ἀπό ἀτέλειωτους γαλαξίες
 συνεργάστηκαν, διασταύρωσαν κάτω
 στή γῆ φωταψίες—τό σύμπαν ὀλόκληρο
 πῆρε μέρος στή γένεση αὐτοῦ τοῦ γαρύφαλου.

Κι αὐτό πού ἀκούω εἶναι οἱ φωνές
 τῶν μαστόρων του μέσα του.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ: ΟΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΡΗΜΟ

«Κι ο ποιητής είναι σαν ένας κόσμος φυσικός»

Κωστής Παλαμάς¹

«Ρωτήθηκες ποτέ τι είναι η έρημος, αυτός ο τόπος που βρίσκεται έξω από τη στεριά και έξω από τη θάλασσα — έξω από τις εποχές, κρεμασμένος μετέωρος κάτω από τ' άστρα; έτσι και τα τοπία της καρδιάς μας, ασυνήθιστα»² λέει ο Σεφέρης το 1943 στο Κάιρο, πολύ κοντά στο άλυδρο τοπίο της ερήμου και πολύ μακριά από τη μέρα του «καλού γυρισμού»³ στα οικεία, ζωντανευμένα σπίτια της πατρίδας.

Κι ίσως το παραπάνω παράθεμα, δείχνει πως ο αυτάρκης αυτός κόσμος της ερήμου, μπορεί να ερεθίσει μια ποιητική φαντασία, να τροφοδοτήσει την ονειροπόληση και την έμπνευση. Ας δούμε όμως την έρημο δύο ακόμη ακραίων — χρονολογικά και αισθητικά — ποιητών που νομίζω πως επικυρώνει αυτή τη σχέση ανάμεσα στην ποιητική φαντασία και στο τοπίο της απέραντης άμμου.

«Ακολούθησε σταθερά τούτο: Ανάμεσα εις τα τρομερά ή λυπηρά πράγματα, σφιχτά δεμένα, μία απλούστατη μικρή κοντυλιά τερπνή (ή αντίστροφα), καθώς η εικόνα του μικρού χλωρού βάτου εις τους άπειρους άμμους της Αφρικής» είναι ο κανόνας του Σολωμού τον οποίο εντοπίζει και σχολιάζει ο Πολυλάς⁴. Μια ποιητική αυτοσυμβουλή που δείχνει έμμεσα και την έλξη που ασκεί στη ρομαντική φαντασία του Σολωμού, η αντίθεση του μικρού χλωρού πράσινου και της αχανούς, ασύλληπτης ερήμου.

Στην οραματική και κοσμολογική «Οκτάνα», η γυμνασμένη στον υπερρεαλισμό, υψιπετής φαντασία του Εμπειρικού, σχηματίζει — όπως συνήθως — μια γεωγραφία ευρωπαϊκή και εξωτική, πολιτισμικά και ιστορικά αλλότρια η δικιά μας. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η μακρινή έρημος που υπάρχει πίσω και πέρα από τις πόλεις⁵ και που ο αρραγής της κόσμος εκκινεί συμπαντικές σκέψεις: η γεμάτη σιγή αμμοθάλασσα και ο μυστικός Ευφράτης «που και εν τη ερήμω ακόμη [...] ποτίζει τα πάντα, πάντοτε χωρίς να φαίνεται η πηγή του»⁶ η ζωή ως έρημος κακουχιών και ο Ευφράτης της μυστικής νομοτέλειας των πάντων, το κοσμικό δέος μπροστά στον άεναο κύκλο των εποχών και στις συναρτήσεις μεταξύ μικρών και μεγάλων»⁷.

1. βλ. Κωστή Παλαμά: «Η κριτική και ο Σολωμός. Θέματα για ξετύλιγμα», Άπαντα, τομ. στ' σελ. 79, Αθήνα 1964.
2. Γ. Σεφέρης «Απόσπασμα από ένα γράμμα για τον "Εύνοστο"», «Δοκιμές», πρώτος τόμος, σελ. 211, (επιμ. Γ.Π. Σαββίδη), Ίκαρος ε' εκδ. 1984.
3. ο.π. σελ. 213.
4. βλ. Πολυλά «Προλεγόμενα», στο: Διονυσίου Σολωμού «Άπαντα, τομ. πρώτος Ποιήματα» σελ. 18, (επιμ. Λίνου Πολίτη) Ίκαρος, ε' εκδ. 1986.
5. βλ. «Οι Αθάνατοι» από την «Οκτάνα» σελ. 35, Ίκαρος 1987.
6. «Ο Ευφράτης», ο.π. σελ. 8.
7. βλ. Γιώργη Γιατρομανωλάκη: «Ανδρέας Εμπειρικός. Ο ποιητής του έρωτα και του νόστου» σελ 177-178, Κέδρος 1983.

Ποια είναι λοιπόν, η σχέση της ερήμου με τα «τοπία της καρδιάς» του Βρεττάκου ή πώς η τεφρή μάζα της δίνει χρώμα και εικόνα στην ποιητική και βιοθεωρητική του στάση;

Γιατί η έρημος, ως κατάσταση ζωής και βίωσης της πραγματικότητας από το ποιητικό υποκείμενο εμφανίζεται συχνότατα στο έργο του Βρεττάκου, όπως διαπίστωσα, τουλάχιστον από τη συνολική ανάγνωση της τελευταίας, δίτομης συγκέντρωσης ποιημάτων του, των μεταγενεστέρων τομίδων αλλά και των πεζών του. Μένει βέβαια η συστηματική αποδελτίωση καθώς και η ανάγνωση — σύγκριση παλιότερων επιλογών — εκδόσεων του Βρεττάκου, ωστόσο νομίζω πως μπορεί ήδη γενικά να υποστηριχθεί ότι η έρημος — και η όαση στην έρημο — είναι η πιο πρόσφορη συμβολοποίηση του ψυχισμού, των σχέσεων και της δυναμικής όπως το νερό, επέμβασης του ποιητή μέσω της τέχνης του στον κόσμο. Γιατί, στην έρημο του Βρεττάκου θα βρούμε τη μοναξιά και την κάψα, την ηρεμία της άμμου και την προπέτεια του νερού — όπως και στον Εμπειρικό — αλλά και — όπως στο Σολωμό — τη σύνδεση της ερήμου με μια ποιητική.

Εντυπωσιακό επίσης είναι ότι ο ποιητής επανέρχεται συνεχώς στο παθολόγο τοπίο της ερήμου, ακόμη κι όταν οι εμπειρίες του αισθητού είναι εντελώς διαφορετικές: όταν δηλ. τα πάντα καλύπτονται από το ατέλειωτο, μονότονο χιόνι στο αλπικό τοπίο της αυτοεξορίας του ποιητή μεταξύ 1967-70:⁸

« Όπως και να το κάνεις μακριά σου είμαι, το ξέρω.

*Αλλά θαρρώ καλό μου αρνάκι που φορείς ακόμη
τη θαλασσιά μου εκείνη χάντρα στο λαιμό κι ακόμη
ανάμεσα σε δυο μωρτιές ανθισμένες βελάζεις*

.....
*Δεν ξέρω πως ήρθες αυτό το πρωί, πως σε άκουσα
και ψάχνοντας σήκωσα το χέρι μου να χαϊδέψω
τη φωνή σου στην έρημο» γράφει στην Ελβετία ο ποιητής.*

(«Μακρινή μνήμη» από την ενοτ. Pieta,
Τα Ποιήματα, τομ. β', σελ. 304,
εκδ. Τρία φύλλα 1984 β' έκδοση.)

Οι αποστειρωμένες λευκές εκτάσεις είναι επίσης μια έρημος. Κι αυτό δεν είναι περίεργο: όπως λέει κι ο Γκαστόν Μπασελάρ — που αναφέρει ένα παρόμοιο παράδειγμα⁹ — μόνο η δύναμη μιας ποιητικής φαντασίας μπορεί να βρει την κοινή ουσία των αντιθέτων και να κάνει τον κόσμο αυτό της αποτρόπαιης ξηρασίας να μιλήσει με τη γλώσσα του πάγου και του νερού.

8. Ενώ τα ποιήματα που πρωτοδημοσιεύτηκαν στον τόμο «Οδοιπορία. Γ'. Ποιήματα 1967-1970» εκδ. Διογένης 1974 και ειδικότερα την ενότητα Pieta. Βλ. και: «Τα Ποιήματα» τόμος Β', σελ. 291-305, εκδ. Τρία Φύλλα, β' εκδ. 1984.

9. βλ. Gaston Bachelard: «Η ποιητική του χώρου» σελ. 230-233, εκδ. Χατζηνικολή 1982 (μτφρ. Ελένη Βέλτσου - Ιωάννα Χατζηνικολή).

Γιατί όμως η έρημος είναι ένα τόσο συχνοεμφανιζόμενο σύμβολο στην ποίηση του Βρεττάκου;

Κατ' αρχήν, νομίζω πως η αφόρμηση και παρουσίαση του υλικού, φυσικού κόσμου στην ποίησή του, παρ' όλο που τροφοδοτείται από τα μικρά και ελάχιστα, — τα άνθη και τα έντομα, τα λιθάρια και τα πορτοκαλάνθια της πατρίδας — είναι στραμμένη κυρίως στο άμετρο, το ασύλληπτο — και δεν μιλά μόνο για την μπωντλερική¹⁰ θέαση της αβύσσου. έτσι όπως εμφανίζεται στις τρεις πρώτες του συλλογές. Το συγκεκριμένο, το απτό, καλύπτεται γενικά από μια φιλοσοφική και μακρόθεν σύλληψη των πραγμάτων: οι ήλιοι του σύμπαντος κι ο έβδομος ουρανός, γαλαξίες, ρευστές διάπυρες μάζες και επάλληλα ουράνια συστήματα. Μέσα σ' αυτόν τον κόσμο του αχανούς, η απέραντη, αχρονική έρημος, αυτός ο τόσο ενοποιημένος απ' την ουσία του κόσμος, προσφέρεται όσο τίποτα άλλο για μια απευθείας σύνδεση με το εσώτερο είναι του ποιητή, είναι ένα σύστοιχο της «εσωτερικής του απεραντοσύνης» — για να θυμηθούμε και πάλι τον Μπασελάρ¹¹.

Έτσι, η έρημος απεικονίζει πιστά την εσωτερική μοναξιά του Βρεττάκου· είναι μια κρυστάλλωση σε άπειρους κόκκους άμμου της θεώρησης των πραγμάτων και του ψυχισμού του. Κι αυτό, από την αρχή, όταν η περιπλάνηση στην έρημο έχει φιλολογική προέλευση την «καταραμένη» μόνωση αλλά και αργότερα, όταν το αυχμηρό τοπίο της ερήμου γίνεται κατοικία για τις μνήμες των πολέμων, το φόνο και την ανελευθερία που επιβάλλει η Ιστορία.

Άλλωστε η έρημος ταιριάζει και με το αίσθημα της γύμνιας που βιώνει ο ποιητής γύμνια, όχι μόνο ως υλική ανέχεια — όπως στο αυτοβιογραφικό «Γυμνό παιδί» — αλλά και ως πλήρης αρμονία με το ανοιχτό, πλατύ σύμπαν. Ο ποιητής είναι ένας πλανώμενος, ένας σκηνίτης που μορφοποιεί έτσι το κοσμικό θαύμα σε γραφή:

*«Σπούδασα στον ουρανό, δούλεψα στη γη.
Είχα μια σκηνή μέσα μου, που την έστηνα
όπως στήνει ο Θεός στις κορυφές το λυκόφως.
Κι η βροχή δε με μούσκεψε πέφτοντας πάνω μου
και δε μ' έδειρε ο άνεμος. Κ' οι κεραυνοί
σχηματίζοντας πάνω της λούκια, γλιστρούσανε
κάτω και φεύγανε. Μόνο
που με φώτιζαν κι έγγραφα.»*

(«Αυτοβιογραφία», Τα Ποιήματα,
τόμ. β', σελ. 369-370).

10. Νομίζω πως παραμένει εβριθής η κριτική του Κλ. Παράσχου για τις «Γκρμάττες του ανθρώπου» στη Νέα Εστία το 1936. Εκεί χαρακτηρίζει το Βρεττάκο «φροε Maudit» και διαπιστώνει στην ποίησή του την επίδραση του Μπωντλέρ (βλ. περ. «Νέα Εστία», τ. 226, 15/5/1936, τομ. 19, σελ. 738. Η κριτική αναδημ. στο: Αλεξ. Αργυρίου «Νεωτερικοί ποιητές του μεσοπολέμου», «Η ελληνική ποίηση. Γραμματολογία. Ανθολογία» σελ. 163-164, εκδ. Σοκόλη 1979). Όψιμη, έμμεση επιβεβαίωση του παραπάνω χαρακτηρισμού πιστεύω πως αποτελεί η επιβίωση ενός ποιήματος κατά την τελευταία επιλογή-έκδοση των ποιημάτων του από τον ίδιο το Βρεττάκο. Πρόκειται για το ποίημα «Έφοδος» στο οποίο υπάρχει ο στίχος «Μαύρο βουνό που του κακού τ' άνθη φυτρώνουν» (βλ. «Τα Ποιήματα» τομ. πρώτος, σελ. 23, εκδ. Τρία Φύλλα, β' έκδ. 1984).

11. ο.π. (σημ. 9) σελ. 210.

Πολλές φορές ακόμη, η ψυχική έρημος του ποιητή μεταμορφώνεται σε κατάσταση γενική καθώς το «εγώ» μεταποιείται σε «εμείς» και η βασανιστική κάψα — προφανής συμβολοποίηση όλων των κοινωνικών δεινών — γίνεται αίσθημα συλλογικό:

*«Θυμήθηκα, ξέρεις αγάπη μου, πως είμαι κ' εγώ ένας άνθρωπος
σε μια απέραντη γη, που κι αγέρες φυσούν
και που η έρημος, ξέρεις, παγώνει τα ξέσκεπα πρόσωπα»*

θα πει στο «Ανεπίδοτο γράμμα» («Ο χρόνος και το ποτάμι», «Τα ποιήματα», τομ. Α', σελ. 259).

Πέρα από όλα αυτά, η εξοικείωση στην κυκλική ζωή της ερήμου δεν σημαίνει και οριστική εγκατάλειψη του ποιητή στη μοναξιά της. Η εμπλοκή στην περιπέτεια της γραφής και η ποιητική μετουσίωση του κόσμου απαιτεί την επαφή με τους ανθρώπους και τη διάσπαση του ποιητή ανάμεσα στην ερημιά και το πλήθος. Είναι αυτό που ο ίδιος λέει σε συνέντευξή του το 1984: «Κάποτε ένας κριτικός μου έκανε μια εύστοχη παρατήρηση. Επισήμανε την τάση μου προς τους ανθρώπους και την τάση μου προς τη μοναξιά, έχω μια βαθύτερη ανάγκη που με υποχρεώνει να μην μπορώ να αποσπαστώ ούτε από το ένα ούτε από το άλλο. Ιδιαίτερα η οριστική μου εγκατάλειψη στη μοναξιά θα αποτελούσε έναν πρώτο θάνατο»¹².

Η μέθεξη στον άνθρωπο, ερωτική και αυστηρά προσωπική είτε συλλογική και κοινωνική γίνεται λοιπόν, τροφοδότης της έμπνευσης, μεταλλάκτης του σκληρού ήλιου και γεννήτωρ του νερού και της βλάστησης.

Και κάτι ακόμη: η έρημος είναι επίσης ένας τόπος φορτωμένος με πλήθος θρησκευτικά-χριστιανικά συμφραζόμενα, παραδομένα από τα ευαγγελικά κείμενα και τους Βίους των αναχωρητών στις ερήμους της Αιγύπτου και της Συρίας.¹³ Οι πειρασμοί, άγγελοι και διάβολοι συμπαραστάτες και αντίμαχοι, η χειραγώγηση του σώματος και των γεννημάτων της σκέψης.

«Θωρούσα τ' άνθη, μάδαγαν. Τ' αγρίμια ανατριχιάζαν» θα πει ο ποιητής στις Γκριμάτσες («Τα ποιήματα», τόμ. Α', σελ. 33) κάνοντας «τον κύκλο της ερήμου».

Η εικόνα εκκινεί παραστάσεις αναχωρητισμού θυμίζοντας την ιδιαίτερη σχέση μεταξύ των ασκητών και των αγριμιών που ζούσαν στην έρημο¹⁴. Εξάλλου, μην ξεχνάμε πως ολόκληρο το έργο του Βρεττάκου είναι μπολιασμένο με χριστιανικά στοιχεία¹⁵, όπως συχνή επίκληση του Κυρίου, μεγάλου νομοθέτη του Σύμπαντος είτε το θέμα του ποιητή ως «απόστολου» της ομορφιάς και της ειρήνης του κόσμου.

12. βλ. περ. «Διαβάζω» τ.χ. 97 (αφιέρωμα στον Εμίλ Ζολά), 27/6/1984, σελ. 68 (συνέντευξη στο Θαν. Ντόκο). Το παράθεμα και στο βιβλίο του Αθαν. Γκότοβου: «Το μυθικό και ιδεολογικό σύμπαν της ποίησης του Νικηφ. Βρεττάκου», σελ. 86, εκδ. Φιλιπότη 1989. Ο συγγραφέας μιλά για «διχασμό» του ποιητικού υποκειμένου

13. Για τον αναχωρητισμό και τη ζωή των ασκητών βλ. Jacques Lacarrière: «Οι ένθεοι», εκδ. Χατζηνικολή 1977.

14. ο.π. σελ. 152-156.

15. βλ. Γκότοβο, ο.π. (σημ. 12) γενικά στο βιβλίο και σύνοψη, σελ. 390-396.

Επειδή όμως ο χώρος δεν μας επιτρέπει να συμπληρώσουμε τις παραπάνω γενικές διαπιστώσεις παρά με ελάχιστη αποδεικτική παράθεση στίχων, ας δούμε πως συνοψίζονται όλα αυτά σε ένα ποίημα από τη συλλογή «Ηλιακός λύχνος». Πρόκειται για ένα από τα αγαπημένα στο Βρεττάκο ολιγόστιχα ποιήματα — ψήγματα μιας ήρεμης ανάπτυξης του ποιητικού του «εγώ», όπου η σχεδόν πεζολογική ανάπτυξη του στίχου αγκυλώνει έναν λυρισμό που έτσι ενυπάρχει και διαθλάται στο ποίημα. Πρόκειται ακόμη για ένα «ποίημα ποιητικής»¹⁶ απ' αυτά που καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της δημιουργίας του Βρεττάκου: ο ποιητής και το ποίημα, η πυροδότηση της έμπνευσης, η αδιαμεσολάβητη σχέσηποίηση και φωτός, η ποίηση ως βιολογική λειτουργία, με λίγα λόγια ποιήματα που ανοίγουν το ποιητικό εργαστήρι. Ας δούμε όμως το ποίημα «Η ζωοποιός άμμος» από τον «Ηλιακό λύχνος»:

*«Αυτό που όνειρεύτηκα ήταν να μεταβάλω
την έρημία μου· έτσι που τέλος ένας κήπος ζωής
να έξακτινώνεται μέσ' απ' τὸ βάθος τῆς άμμου
(κι ἄς νομίζει κανείς πως ἡ άμμος εἶναι ἕνα τίποτα).
Θᾶταν ὠραῖοι αὐτοὶ που θὰ ἔρχονται ἀπὸ τὸ μέλλον,
δαρμένοι ἀπ' τὸν ἄνεμο, καμένοι ἀπ' τὸν ἥλιο,
καὶ θᾶχουν ἀνάγκη ἀπὸ σκέπη, ν' ἀκοῦν
ἀπὸ μακριὰ τὸ νερὸ κι ὅταν φτάνουν,
να καλύπτονται ἀπὸ τὰ δέντρα».*

(«Ηλιακός λύχνος», σελ. 16, εκδ. Τρία Φύλλα 1984)

Το ποίημα χωρίζεται ευκρινώς σε δύο μέρη — με την τομή στον πέμπτο στίχο — που περιγράφουν τους δύο πόλους της λογοτεχνικής επικοινωνίας: τον ποιητή και τη θέλησή του αλλά και την εμπειρία του αναγνώστη από την επαφή του με το ποίημα. Έτσι, στην πρώτη ενότητα που ολοκληρωτικά ανήκει στον ποιητή θα βρούμε: τη βασική, συνεκτική αντίθεση του κειμένου — την βλάστηση στην έρημο — που δηλώνεται από τον τίτλο ακόμη και που γίνεται βαθύτερη με την πεισματική επαναφορά της στον τέταρτο στίχο· την προσωπική ερημιά που αποδίδει τη συναισθηματική και ψυχική στάση του ποιητή· τέλος, την ίδια τη λέξη ερημιά — λέξη λόγια που μοιάζει να παρεισφύει σκόπιμα στην στρωτή δημοτική του ποιήματος, γονιμοποιώντας έτσι την έρημο με θρησκευτικές προεκτάσεις.

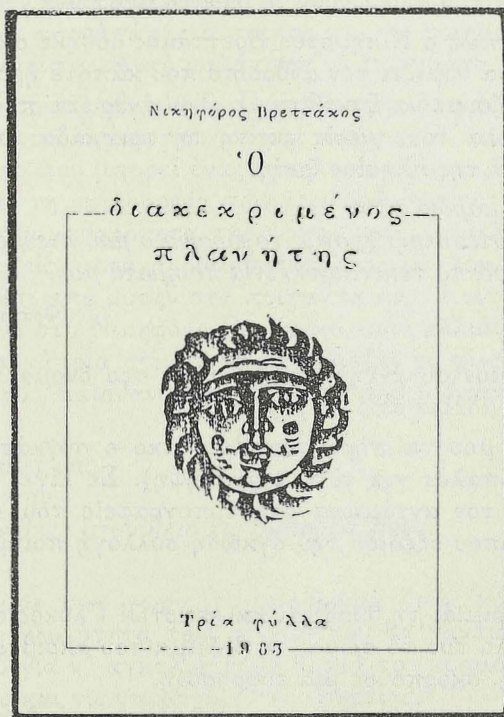
Περνώντας τώρα στους μελλοντικούς αναγνώστες της ποίησης του Βρεττάκου — ακροθιγώς λοιπόν βρίσκουμε και το πανάρχαιο θέμα της διάρκειας του έργου τέχνης σε αντίθεση με τη φυσική φθορά του δημιουργού του — θα βρούμε: τις σωματικές κακουχίες της πεζοπορίας στην έρημο η οποία προεκτείνεται τώρα και στο σχήμα συλλογική ζωή - κοινωνία στον αντίποδα, τη

16. Όπως εύστοχα-διαπιστώνει ο Δ. Μαρωνίτης: «[...] Μια τέτοια αντίληψη πολλαπλασίασε τα τελευταία χρόνια και τα ποιήματα ποιητικής: το ποίημα αυτοσχολιάζεται, γι' αυτό και γράφεται για να μας πει την αμήχανη ιστορία της γραφής του, τον αγώνα του με τη γλώσσα του». Βλ. Δ.Ν. Μαρωνίτη «Αντιχάρσισμα» (για το Μίλτο Σαχτούρη) στο «Πίσω Μπροσ» σελ. 233, Στιγμή 1986.

λειτουργία - επίδραση της ποίησης που ο Βρεττάκος τη θέλει πραϋντική, βοηθητική όπως μια όαση στην έρημο. Οι δύο τελευταίοι στίχοι δείχνουν το ευχάριστο ξάφνιασμα που νιώθουν οι πλανόμενοι στην έρημο-ζωή καθώς καλύπτονται από το δάσος-ποίηση. Και δεν πρόκειται για ένα υπερρεαλιστικό merveilleux — άλλωστε έχει προηγηθεί η «προειδοποίηση» του νερού, από μακριά — αλλά για την ανακούφιση-έκπληξη που προέρχεται από μια διαπίστωση: ότι η ποίηση μπορεί να καταργήσει την εφιαλτική πραγματικότητα μέσα στην οποία ο άνθρωπος είναι ταυτόχρονα θύτης και θύμα και να δημιουργήσει εκ του μηδενός έναν παρθένο κόσμο.

Και κάτι ακόμη: το ποίημα και το σκάψιμο της ερήμου παραμένει στο επίπεδο του δυνητικού και του απραγματοποίητου. Παρόλο που εξαγγέλλει σαφώς την ποιητική του δημιουργού του, μένει ατελέσφορο και στο χώρο του ονείρου και του φανταστικού, Κι αυτό ίσως δεν είναι εις βάρος του, αν δεχτούμε ακριβώς ότι «το νόημα ενός έργου συνίσταται στο να λεχθεί, να μας μιλήσει για την ίδια του την ύπαρξη»¹⁷ κι ότι αν καταφέρει να μας αποκαλύψει τις πηγές της δημιουργίας του και τα στοιχήματα πάνω στα οποία στηρίζεται τότε έχει πραγματοποιήσει μια νίκη.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ

17. βλ. Tzvetan Todorov: «Η ερμηνεία του αναγνώστη» στο: Choderlos de Laclot: «Οι επι: νδυες σχέσεις» τόμος β', σελ. 315 (μτφρ. Λίζα Τσιριμιάκου), εκδ. Αγρα 1989.

ΑΓΑΠΗΤΕ ΜΟΥ ΦΙΛΕ ΑΤΜΑΝ
(ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ: ΤΕΣΣΕΡΙΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ)

Το πηγαδίσιο ηλιόλαμπε νερό μες στο ποτήρι
ΦΡΑΝΣΙΣ ΖΑΜ

Κοιτάζω το βιβλίο με τα ποιήματα του Φρανσίς Ζαμ στην ωραία μετάφραση του Πέτρου Α. Δήμα, που εκδόθηκε στο Αγγίνο στα 1957. Ανοίγω το βιβλίο στην πρώτη σελίδα και διαβάζω: «Δώρο από τον κ. Ν. Βρεττάκο. Αθήνα, 10.12.1960».

Αυτή η επιμονή μου για την ακριβή χρονολόγηση διασώζει το αποτύπωμα της στιγμής σηματοδοτώντας τη γεναιοδωρία ενός ανθρώπου διακριτικού.

Τον πρωτοσυνάντησα εκείνη τη χρονιά, φοιτητής, στην Αθήνα. (Θα μου συγχωρηθεί, ελπίζω, η εκμυστήρευση προσωπικών συμβάντων, που τέμνονται από τη δική του παρουσία, και παρακαλώ τα λεγόμενά μου να ιδωθούν με πνεύμα όχι περιαιτολογίας αλλά μάλλον ταυτολογίας με την ψυχή αυτού που τα προκάλεσε). Είναι φορές, αλήθεια, που πιστεύω πως η ζωή μας δε θα είχε άλλο σκοπό από τούτο: το συναπάντημα των ψυχών. Είμαστε πλασμένοι από τα πράγματα που γνωρίσαμε, από όσα βρήκαμε στο δρόμο μας και μας χαράζουν, κυρίως εκείνα που ακυρώνουν το θάνατο μέσα μας.

Μου φαίνεται πως ο Νικηφόρος Βρεττάκος δόθηκε σαν ευλογία στο χώρο τον ελληνικό, για να θυμίζει τον άνθρωπο που κάποτε ήμασταν και «με καιρό και με κόπο» ελπίζουμε να ξαναβρούμε. Τον άνθρωπο που δεν υπάρχει χωρίς άλλο άνθρωπο δίπλα του, χωρίς εκείνη τη φρεσκάδα και την τρυφερότητα μπροστά στο θαύμα της πλησίον ζωής.

*Σου δίνω την καρδιά μου
που 'ναι εικοστέσσερω χρονώ, το ειρωνικό μου πνεύμα,
την έπαρσή μου, τα τριανταφυλλένια ποιήματά μου.*

(Φρανσίς Ζαμ, Ρόδα και σφήκες)

Η πρώτη λοιπόν συνάντηση ήταν αυτή: στο όνομα της άγιας Ποίησης, που εγώ κρατούσα αδέξια από το χέρι.

Τα ποιήματά μου τα πήρε στο Βρεττάκο ο συγκατοικός μου ο Ζήνων (ήμουν τότε ντροπαλός για τέτοια ανάληψη). Σε λίγες μέρες ο Βρεττάκος μου διαμήνυσε να τον αντάμωνα στο τυπογραφείο του Ανδρέα Ματαράγκα (Ασκληπιού 37), όπου εξέδιδε την ογκώδη συλλογή ποιημάτων του «Το Βάθος του Κόσμου».

Η πρώτη γνωριμιά, τη θυμάμαι και σκιρτώ! Γλυκός σαν άστρο μετρημένο, χαμόγελο σε όλο του το σώμα, το βλέμμα του ακριβές και μαλακό, η παρουσία του σίγουρη, σκορπούσε μια ευφροσύνη.

Μου είπε πως μπορούσα να προχωρήσω στην έκδοση χωρίς φόβο. Δεν είχα χρήματα για κάτι τέτοιο. Εκείνος ρωτάει το Ματαράγκα πόσο θα κόστιζε η έκδοση «και παρ' το», του είπε, «σαν να πρόκειται για δικό μου βιβλίο». «Νικηφόρε, αν είναι έτσι, μόνο το χαρτί να μου πληρώσει».

Μαζεύονται τα χρήματα με εισφορές ολοπρόθυμων φίλων, συμφοιτητών, και μπαίνω στην τροχιά της έκδοσης. Από κοντά ο Βρεττάκος να μου δείχνει πώς να κάνω τις διορθώσεις, να προτείνει τον τίτλο του βιβλίου — «Πρώτη Πηγή» — να με συστήνει στους φίλους του που έρχονταν στο τυπογραφείο, να θέλει να τον φωνάζω με το μικρό του όνομα και, το πιο αφοπλιστικό, να λέει πόσο χαίρουνταν που θα κυκλοφορούσανε τα βιβλία μας τον ίδιο καιρό!

Και πώς να λησιονήσω την πρώτη κριτική που γράφτηκε για το βιβλίο μου (Επιθεώρηση Τέχνης, Μάιος 1961) υπογραμμένη από αυτόν;

Τέτοια ψυχή ο Βρεττάκος: γενναιοδωρη και θυσιαστική. Εμείς οι νέοι νομίζαμε τότε πως αυτό ήτανε κάτι που το δικαιούμασταν — έτσι ελαφρά ζυγίζουμε τον κόσμο, με κείνο το «δικό μας» που θέλουμε να παίρνουμε. Πόσος αγώνας δρόμου χρειάζεται να καταλάβουμε κάποια στιγμή πως η ζωή καταξιώνεται μονάχα με την προσφορά και τη θυσία!

Παρόλα αυτά, την εποχή εκείνη, ευτύχησα να με αγγίξει το αίσθημα της ευγνωμοσύνης και του αφιέρωσα στην πρώτη συλλογή μου ένα ποίημα, που ο τίτλος έδενε απόλυτα μαζί του: «Φως και αγάπη».

Θυμάμαι έναν καθηγητή στη Φιλοσοφική Σχολή, που άνοιξε το βιβλίο, μόλις του το έδωσα, και το μάτι του έπεσε απάνω στην αφιέρωση. «Νικηφόρος Βρεττάκος; Μα δεν είναι κομμουνιστής αυτός;» είπε. Κι εγώ να του λέω πως ο Βρεττάκος είναι της Αγάπης ο ποιητής — το ποίημα εξάλλου αναφέρεται στον Άγιο Φραγκίσκο. Αυτό μαλάκωσε τα πράγματα.

Το ζήτημα όμως βρίσκεται αλλού. Ο καθηγητής δε φαντάζονταν — ούτε κι εγώ τότε — τη μυστική σχέση που υπήρχε ανάμεσα σ' αυτό που σήμαινε ο Βρεττάκος και σε κείνο που μπορεί ένας έκαστος να γίνει. Δεν μπορούσα σ' αλήθεια να προεικάζω τη «φιλοσοφία των λουλουδιών» της αγάπης του, την επεξεργασμένη από την καθαρότητα της ψυχής του, ως τελική πραγμάτωση ζωής, την ώρα που εμείς, μονάχα διαισθητικά, και μάλλον ανάκατα ή σκόρπια, συλλαμβάναμε κάτι από αυτήν στα ποιήματά μας. Κοιτώντας ωστόσο το ποίημα, το αφιερωμένο στο Νικηφόρο Βρεττάκο, αναγαλλιάζω τώρα που διαπιστώνω, πως ένιωσα κάποια στιγμή να «ευωδιάζει το φως μες στο λόγγο», αλλά, το σπουδαιότερο, διαισθανόμουν πόσο «μικρός» ήτανε πλέον ο τόπος μας και

δε χωρούσε το τάμα μας,

η αγάπη ξεχύνονταν.

Οι μαργαρίτες ανοίγαν στον ήλιο τις ομπρέλες τους.

Ακόμα συλλογιέμαι πως χωρίς το υπόδειγμα ζωής και παρουσίας του Βρεττάκου, χωρίς τη γλυκύτητα των στίχων του θα χάναμε τη βεβαιότητα ενός σταθερού μέτρου για ν' αγκαλιάζουμε θερμά τον κόσμο με όλη την αφέλεια της παιδικότητας και τις υπερβολές της εφηβείας.

Δεν ξέρω πόσο αναγκαίο κρίνεται αυτό στην παράλογη κι ανάλγητη εποχή μας και πόσο φαντάζει ως παραφωνία μέσα στο χάος — το βέβαιο είναι πως απόλειψε από τους ανθρώπους ετούτο το θαύμα.

*Το τέλειο θαύμα θα το βρεις μοναχά μες στον άνθρωπο:
λευκές εκτάσεις που αχτινοβολούν αληθινά
στο σύμπαν και υπερέχουν. Το πιο καθαρό
πράγμα λοιπόν της δημιουργίας [...] είναι η αγάπη.*

(Το καθαρότερο πράγμα της Δημιουργίας,
Ο χρόνος και το Ποτάμι, 36)

Εύκολο είναι να λέμε «ο ποιητής της αγάπης», τι είναι όμως η Αγάπη και πώς κατορθώνεται; Αυτό το «μυστικά κατορθωμένο σώμα» της αγάπης προϋποθέτει τη χάρη της ψυχής να παραμείνει απλή. Η απλότητα, είτε για τέχνη μιλάμε είτε για στάση ζωής, είναι αποτέλεσμα εσωτερικής αλήθειας δουλεμένης επάνω στο αμόνι της άσκησης. Δεν την κερδίζεις χωρίς μόχθο. Ο στίχος του Βρεττάκου «να σκαλίσω ένα ανάγλυφο στο θαλασσί τ' ουρανού», το φανερώνει. Αυτός ο ουρανός συμβολίζει την απεραντοσύνη της καρδιάς του:

*Τι νομίζεις, λοιπόν· κατά βάθος η ποίηση
είναι μ' ανθρώπινη καρδιά φορτωμένη
όλο τον κόσμο.*

(Ο κόσμος κι η ποίηση,
Το Βάθος του Κόσμου, 29)

* * *

Δεκαεφτά χρόνια αργότερα ξαναντάμωσα αυτή την Καρδιά στην ποιητική βραδιά του Φεστιβάλ Λευκωσίας. Εκείνη τη χρονιά είχαν προσκληθεί ο Νικηφόρος Βρεττάκος μαζί με τον Μανόλη Αναγνωστάκη και τον Γιεβχένι Γεφτουσένκο. Η τύχη το έφερε να παρουσιάσω τους δυο πρώτους.

Μες στο Δημόσιο Κήπο, που ακουμπούσε απάνω στην Πράσινη Γραμμή και μοίραζε στα δυο τη Λευκωσία, ο Βρεττάκος απάγγειλε τ' ανθρώπινα μέλη του και μας θύμισε πως ο λόγος της ποίησης είναι το κερί που ανάβουμε στο σκοτάδι του παραλογισμού.

Πλάι στο θεαματικό Γεφτουσένκο και την αστραφτερή πανοπλία της θεατρικής απαγγελίας του, ο Βρεττάκος μου θύμισε για δεύτερη φορά το «φτωχούλη του Θεού» με τη σοφία της ψυχής που γέρνει προς τη μεριά της απλότητας. «Υπάρχουν δυστυχώς εποχές που γίνεται κανείς απλοϊκός λέγοντας την αλήθεια» (Λόγος στην Ακαδημία Αθηνών, 9 Φεβρουαρίου 1988).

Και όμως αυτή η «απλοϊκότητα» δε διαφέρει από την ενσάρκωση του ποιητικού λόγου καθώς πορεύεται προς το «κεούσιον πάθος».

Παράδειγμα: Μιλώντας για το φως, θαρρείς περιγράφει τη δική του φυσική αθωότητα, που τον συνδέει με την άκρα ευαισθησία.

*Πίσω απ' αυτή του
τη ρέουσα απλότητα προσπαθώ ν' ανιχνεύσω
ένα βάθος [...]
Εννοώ αν μπορούσα να έχω συνδέσει
την ποίηση μ' ένα βαθύτερο φως.*

(Ψηλάφισι, Απογευματινό Ηλιοτρόπιο, 13)

Το φως αυτό εκβάλλει στη θάλασσα της αγιότητας «ως εκεί που ταράζεται τ' ανθρώπου ο πυρήνας» ή, για να δοκιμάσουμε δυο άλλες κλωστές του Βρεττάκου, «τραβώντας ίσια για τον τέλειο χρόνο / την τέλεια μουσική, την τέλεια ποίηση».

Στόχος του είναι η τελείωση όλων των πραγμάτων, «το βάθος του κόσμου, αυτό / το άνθος των ήχων» μέσα από την τελείωση της ψυχής.

Αλλά τελείωση χωρίς αγάπη δεν υπάρχει. Η αγάπη χωνεύει τα πάντα και δίνει πρότυπα «έγγραφου φωτός» και ουράνιας απλοϊκότητας:

*Ανεξιχνίαστες οι βουλές της αγράμματης
όσο κ' η φύση ή όσο κι ο Θεός που γνωρίζουν
τα πάντα εξ αιτίας της αγάπης. Λοιπόν,
την είδα που πάλευε σκαλωμένη να φτάσει
ένα αστέρι, στην κορφή της βελανιδιάς.
(Να το βάλει στο ξύλινο τραπέζι
που γράφω εναντίον της νύχτας).*

(Ευγενίας μνήμη,
Απογευματινό Ηλιοτρόπιο, 29)

Η χαρακτηριστική αυτή ορολογία του Νικηφόρου Βρεττάκου — αλήθεια, μερικές φορές οι εικόνες των ποιημάτων του αντιστοιχούν με κάποια χαρακτηριστικά του θαυμάσιου Τηλέμαχου Κάνθου — δίνει πρόσθετο νόημα στη δική του αυτοπεριγραφή: «Είμαι ένας χωριάτης απ' την υπαίθρο του σύμπαντος κατεβασμένος!» Η αγράμματη απλή γυναίκα του λαού, καθώς κι η φύση κι ο Θεός, εγγράφεται στο φωτεινό κύκλο της Αγάπης, της οποίας ανάδοχος είναι ο ποιητής. Όλα λοιπόν ταυτίζονται, στην υπαίθρια κοινότητά τους — ο άνθρωπος, η φύση, ο Θεός — ενισχύοντας τον ποιητή «με το ταλέντο της αγάπης».

Χάρη σ' αυτό το ταλέντο «ιδού ο κόσμος γέγονεν καινός». Ακόμα κι ο θάνατος στα μάτια του Βρεττάκου «είν' εν' αστέρι που μας στεφανώνει τα μαλλιά!» Οι στίχοι που γεννιούνται θα μπορούσαν να είναι χαϊκού στις όχθες των ποιημάτων του: «Ψυχή μου, χαρά μου, τι κάθεται, μέλισσα;» Η, για να πάρουμε μιαν άλλη οψη τρυφερότητας: «Κι ο λαγός όρθιος άκουγε το άπειρο!»

Αν ο Βρεττάκος σηκώνει κατά κανόνα επάνω του την ευθύνη αυτής της ομορφιάς, είναι γιατί μιλά και αισθάνεται για λογαριασμό όλων μας, είναι γιατί απαγγέλλει τον κόσμο στο όνομα του ανθρώπου, τον οποίο αυτός εκπροσωπεί! «Πάνω στο λίκνο μου» — και το δικό μας — «άρθρωσε ρήματα το γαλάζιο».

Μην το νομίζουμε εύκολο αυτό. «Λίγοι είδανε πως η τρυφερότητά του ήταν τρυπάνι, ο γλυκός του λόγος το σφαγμένο αρνί του Θεού. Μέσα στα πιο τρυφερά του ποιήματα [...] ίσως να 'ναι πιο σπαραχτικός και πιο σκληρός παρά όταν αντικρίζει κατάματα και δίχως λύπη τον κόσμο» (Τατιάνα Μιλλιέξ).

Σ' αυτά θα πρόσθετα πως ο σπαραγμός είναι το άλλο πρόσωπο της αγάπης, η ασήκωτη ποίηση του πόνου που σαρκώνει επάνω του. Η σκληρότητα είναι η γύμνια της πραγματικότητας που πασκίζει αυτός ν' ακυρώσει. Η αναίρεση του κακού, της στέγνιας, της στέρησης, της άρνησης, κατορθώνεται ακριβώς με τη μετάγγιση της απλότητας, «αυτό το επουράνιο μεγάλωμα» ή, κατά την έκφρασή του πάλι, «ο επώδυνος ήλιος / σταλάζοντας το αίμα μου».

Ύστερα απ' αυτά, καταλαβαίνουμε γιατί ο Νικηφόρος Βρεττάκος διάλεξε ν' απαγγείλει εκείνο το βράδυ στο Φεστιβάλ Λευκωσίας «Τα 14 παιδιά», από την ποιητική του συλλογή «Ο Χρόνος και το Ποτάμι».

Φυσικά ό,τι κι αν διάλεγε θα ήταν εντός θέματος, όμως αυτός ο αριθμός, 14 παιδιά, που ζητούσανε ζεστές φορεσιές στο παγωμένο Καλέντζι, με τον ίδιο τρόπο που αλλού, συνειρμικά, 6 πρόσωπα ζητούσαν συγγραφέα, μάτωνε την ψυχή. Κι έφερνε το κάδρο πιο κοντά στα πονεμένα παιδιά της προσφυγιάς — κι η πληγή ήταν ακόμα νωπή: «Τα μάτια τους θύμιζαν / σταγόνες σε τζάμια [...] η λύπη περπατάει μες στα μάτια τους / όπως ο σπουργίτης πάνω στο φράχτη».

Γι' αυτά τα σκορπισμένα και γυμνά σπουργιτάκια μεριμνά μες στο ποίημα ο μέγας Ράπτης: «Τα ζύγιαζες με το βλέμμα σου σα νάθελες να τους κόψεις / την ευτυχία στα μέτρα τους [...] Άνοιγες τη λύπη σου και τα σκέπαζες / όπως ο ουρανός σκεπάζει τη γη».

Στην ποίηση του Βρεττάκου οι στίχοι μπορούν εύκολα να αντικατασταθούν και τη θέση τους να πάρουν άλλοι, με διαφορετική σκηνογραφία και διάταξη, που ωστόσο να κινούνται στο ίδιο πνεύμα. Διαβάξεις λοιπόν κάποιους στίχους και μέσα σου σχηματίζονται οι άλλοι, οι κρυμμένοι πίσω από αυτούς. Η ιστορία θυμίζει ανταλλακτικά. Το λέει εύστοχα εξάλλου ο ίδιος ο ποιητής: «Ύπάρχουνε μέσα μας κι άλλα χέρια». Το ζήτημα είναι να τα βρούμε, να τα επισημάνουμε, να ενεργοποιήσουμε την ψυχή μας. Για τον Βρεττάκο, φυσικά, το πράγμα είναι απλό: «Έχω βρει πού κρυβόταν το μυστήριο της διάφανης / μέρας [...] / Ανακάλυψα όλες / τις κρύπτες».

Με βάση αυτό το μυστήριο, και αφού μετατεθούμε μαζί του, βλέπουμε τα 14 παιδιά να ταυτίζονται με την κάθε λογής σπαρακτική επίκληση για βοήθεια που κρίνει «τ' άδεια μας χέρια». Και τότε αναγνωρίζουμε: «Ψάχνουν τα σωματάκια τους οι σφαιρές να βρουνε πετρέλαιο». Το ποίημα γράφεται «εις μνήμην εκείνων. Όλων αυτών / των χαμένων μικρών ποιητών».

Δεν ξέρω πόση ακριβώς ευαισθησία και τι τρεμούλιασμα ψυχής ενσταλάζει μέσα μας ο Βρεττάκος. Το σίγουρο είναι τούτο: η ποίησή του λειτουργεί στο βάθος σαν λυγμός αγάπης — ο ποιητής μπορεί να κλαίει από χαρά και από λύπη: «Απ' την άκρη της πέννας μου / έβγαιναν δάκρυα». Ακόμα κι ο Χριστός στην εικόνα του, επάνω απ' την έδρα, «παραδέρνει σ' αμχανία»:

*Μην τον αφήνεις εκτεθειμένο στα βλέμματα των παιδιών,
δος του ένα βιβλίο να κάνει πως συλλαβίζει,
δος του ένα βιβλίο να κρύψει τα μάτια του.*

Και όταν αλλού ο Βρεττάκος γράφει «οι αριθμοί μου εξαντλήθηκαν μετρώντας το βάθος μιας σταγόνας», στοχάζεσαι μήπως αυτή η άπειρη σταγόνα αντικαθιστά το δάκρυ ή αντίστροφα.

Τούτο ήταν το μάθημα που έλαβα από το Βρεττάκο εκείνο το βράδυ, στη δεύτερη συνάντησή μας. Έβλεπα είχαμε μπροστά μας ακέραιο τον άνθρωπο, που θέλησε «να προβάλει στον κόσμο / σαν φάντασμα αγάπης».

*

Αλλά «του θυμαριού η μυρουδιά που μπαίνει στα νύχια / μην ξυπνήσει τη λύπη» έμελλε να προσθέσει και τρίτη για μένα ευλογία.

Αυτός που «επόθησεν η ψυχή μου», μολονότι για χρόνια του απέκρυβα τα δείγματα της αγάπης μου, μια μέρα ήρθε στο σπίτι μου τηλεοπτικά!

Ήταν στα 1987 κι ο Νάσος Αθανασίου ετοίμασε για την ΕΡΤ1 μια ταινία με τίτλο «Δυο φωνές από την Κύπρο», επικεντρωμένη στο Μιχάλη Πασιαρδή και σε μένα. Σ' αυτήν θα προσθέσουμε και το Νικηφόρο Βρεττάκο, που ανέβηκε ταπεινόφρονα στον Ταΰγετό του, για να «διορθώσει τη στέγη μας».

Εκείνος από εκεί, «πάνω από έναν Ταΰγετο που θάναι παντού», επισκοπούσε τη μοίρα της Κύπρου εισάγοντας τους φίλους του ποιητές στο χρέος και τη βαθιά ευθύνη τους. Μας έστελλε την ειρήνη του:

*Και «ειρήνη» είναι κάτι βαθύτερο απ' αυτό που εννοούμε
στις μέρες μας όταν δεν γίνεται πόλεμος.*

Κάτω από πεύκα «άναυδα μες / στον πανικό του φωτός», σιμά σε ξωκλήσι ο Βρεττάκος ακούμπησε τα λόγια της αγάπης του, τον καημό του για την Κύπρο: «Η Κύπρος ένα δείγμα των συμβάντων όπου δοκιμάζεται η μοίρα των μικρών λαών, όπου δοκιμάζεται η ευθύνη των μεγάλων».

Υστερα άρχισε να απαγγέλλει ανάμεσα στα τζιτζίκια:

*Τριγυρνώ εξήντα χρόνια μες στην Κύπρο του Κόσμου.
Η Κύπρος παντού.*

[...]

Μες στην Κύπρο του Κόσμου η Κύπρος αμύνεται.

Η τελετουργική του πρόταξη στην ταινία τέλειωνε με πίστη στον υπεύθυνο ρόλο της ποίησης: «Πάντοτε, στις ανόδους και τις καθόδους του Έθνους, συνόδευε η Ποίηση, όπως στην προκειμένη περίπτωση η ποίηση των δυο φίλων μου Κυπρίων. Αυτό σημαίνει ότι και μετά από κάθε καταστροφή η Ελλάδα ζει, εφόσον ζει και η ποίηση».

Με τη δική του ποιητική καθαρτήρια πράξη ο Νικηφόρος Βρεττάκος έστελλε προς την Κύπρο «έντονα σημεία ειρήνης και σημεία φωτός» και ξανάδινε στα πράγματα μια στολή αφθαρσίας:

*Έδειχνε είκοσι
χρονών ο Ταΰγετος. Η Παναγιά δεκατέσσερω
ο Άη-Γιώργης δεκάξη. Τραγούδαγαν.*

(Τρεις φίλοι ήρθανε να με δουν,
Το Βάθος του Κόσμου, 219)

Μπορείς ν' ακούσεις, αναγνώστη, τη μελωδία τους. Σε μετάρσιες στιγμές η ποίηση καθαρίζει την ψυχή σου και μοιάζει να την τρίβει με γυαλόχαρτο.

*Οι αετοί στον Ταΰγετο
τάχουνε χάσει.*

Η μαγική πράξη της απλότητας, που ο Βρεττάκος καλλιέργησε με μυαλό και καρδιά, ενεργοποιεί την ψυχή καθώς μεταφέρει αρχέτυπες εικόνες που σμίγουν την ευφροσύνη του κόσμου — τη χαρά της ζωής — με την αίσθηση του ελληνικού θείου πάθους:

*Κ' η Ελευθερία σου έχει τόσα στόματα, όσα είναι κι αυτά
που ο Θεός καταχώρησε εις τούτο τον τόπο, να συζούν
με το φως κι όταν έρχεται νύχτα να συζούν με τον πόνο σου.*

[...]

*Και κηρύχουνε πως μεγαλύτερο άλλο δεν εφάνη, εξόν
απ' το φως και τα πάθη σου.*

Και καλούνε να ρθουν και να ιδούνε το αίμα σου.

*Και μιλούν για το φως που προβλέπει ο κανόνας
των ουράνιων διατάξεων.*

Και υψώνουν φωνή τι ακόμη δεν έγινε δίκαιο στον κόσμο.

(Λειτουργία Κάτω από την Ακρόπολη, 18-19)

Η επίκληση για το δίκαιο, σήμα κατατεθέν και γνώρισμα κοινό κορυφαίων ποιητών μας, επαναφέρει στο καθοριστικό εκείνο σημείο, που ερμηνεύει το μίγμα της ομορφιάς και του πόνου — στοιχείο και αυτό ελληνικότητας. Με τη διαφορά ότι ο πόνος είναι αποτέλεσμα της άπλερης ομορφιάς: «Τόση ομορφιά, πώς γίνεται θεέ μου να μην ακούγεται ο λόγος της!»

Τούτο δεν στρέφεται μονάχα προς τα έξω παρά και προς εμάς — επέχει θέση ενοφθαλμισμού: «Το Μεσολόγγι υπήρξε η τελευταία μεγάλη αχυροποίητη Ακρόπολη του Ελληνισμού και θα έπρεπε να μάθουμε τα παιδιά μας να την διακρίνουν (Λόγος για το Μεσολόγγι, 1989).

Αυτή η λατρεμένη ευπάθεια της Κύπρου, αυτό το αχειροποίητο άχυρο που τη συνδέει με το άλλο Μεσολόγγι, βρίσκεται στην αγάπη. Ubi amor ibi oculus (Θωράς Ακινάτης). Δηλαδή: όπου η αγάπη, εκεί και η όραση. Το μέτρο της αγάπης είναι και μέτρο της όρασης, της βαθιάς επίγνωσης της πατρίδας.

Αλλά με τι «προϋπολογισμό ψυχής» μπορούμε να το κατορθώσουμε αυτό; «Πίσω από κάθε πράξη κι από κάθε εκδήλωση, πρέπει να αναζητούμε τον άνθρωπο, τη βασική αυτή μονάδα του κόσμου και να τον ανιχνεύσουμε σαν ποιότητα και σαν στάση απέναντι στη ζωή, σαν ωφέλιμη ενεργητική δύναμη, για τη μετάθεση προς τα εμπρός του τροχού της ανθρώπινης ιστορίας».

Κι αυτά τα λέει ο Βρεττάκος στο τολμηρό για την εποχή του βιβλίο «Ο ένας από τους δυο κόσμους» (Αθήνα, 1958): «Αν είναι να καταργήσουμε τους ανθρώπους σαν μονάδες συνειδητές και αυτόνομες, αδειάζοντας το κεφάλι τους από τη σκέψη τους και την ψυχή τους από τη συνείδησή τους, είναι καλύτερα να τους αφήνουμε να εκμεταλλεύονται ο ένας τον άλλο». Οι «αιρετικές» αυτές σκέψεις φανερώνουν το πρωτοποριακό εύρος του ποιητή, που με τη μεταφυσική του πίστη για τον Άνθρωπο αχυρώνει την παρέκκλιση και κατακυρώνει την εικόνα του παγκόσμιου πολίτη.

* * *

Η τέταρτη συνάντηση έγινε πάλι στο όνομα της Ποίησης - αλλά έξω από το φυσικό μας χώρο: στην Αθήνα, εντός της Ακαδημίας.

Η ιστορία, που άρχισε είκοσι εννιά χρόνια πριν, επέπρωτο να διαγράψει τον κύκλο της και να γυρίσει στην ίδια πόλη. Με όρους που καθορίζουν τη σχέση του Βρεττάκου προς εμένα: δωρεάς και γενναιοφρονής αποδοχής.

Μιλώ για το «Θόλο», που ο Νικηφόρος Βρεττάκος πίστεψε και υπεράσπισε, ως εισηγητής, για το Βραβείο Μερόπης Οικονόμου της Ακαδημίας Αθηνών. Μιλώ ουσιαστικά για το Νικηφόρο, τον άνθρωπο που αποσβένει τα προηγούμενα χρέη προς αυτόν με την αμέσως επόμενη κίνηση.

Και πώς μπορούσε να γίνει διαφορετικά; Ο ποιητής αυτός είναι μια διακριτική παρουσία μέσα στον κόσμο, μια ανάλαφρη έλευση και διαφάνεια, που έγραψε:

Δανείσου απ' το τίποτα αίμα και φως.

.....

Να φύγω στον ήλιο

χωρίς

να εννοήσω το βάρος μου.

.....

Εγώ βρίσκομαι ακόμα πάνω στη γη.

.....

Ώρες - ώρες στη γης η ζωή είναι αθάνατη.

.....

Μα η ποίηση είναι ένα διάχυτο άνθος.

Αναρωτιέμαι ώρες - ώρες:

Υπάρχεις;

.....

Δεν μ' ακούς; Εγώ σε φωνάζω,

εγώ, που σιωπώ.

.....
Όρη σιωπής περιβάλλουν τα χείλη.

*Βλέπω, ακούω
 φώτα φωνών.*

*Γι' αυτό και με βλέπετε
 περπατώντας (ακόμη
 και μέσα στην έρημο)
 συχνά, να υποκλίνομαι.*

Θα μπορούσε αυτή η κωδίκευση στίχων - στιγμών του Νικηφόρου Βρεττάκου να συνεχίζεται στο διηγετικό. Ολόκληρη η ποίησή του αντιστικτικά εστιάζεται στο θέμα της Ύπαρξης, που είναι η Αγάπη. Η Αγάπη ερμηνεύει τον κόσμο, καθώς αποκαλυπτικά μας ενώνει μαζί του. Χωρίς κανένα χάσμα σ' αυτή την πορεία, όλες οι στιγμές του Βρεττάκου συνθέτουν το ίδιο ποίημα, το ποίημα της ψυχής του. Η ψυχή του ακτινοβολεί την Αγάπη και φανερώνει πως ένα είναι το θέμα που υπάρχει τελικά στον κόσμο: το θέμα του Θεού. Η προέλευσή μας είναι θεία, καθετί γύρω μας είναι θείο, χρέος μας να σταθούμε με προσοχή μπροστά του και να υποκλιθούμε.

Διαισθάνομαι πως ο Βρεττάκος διείδε στο μαγνητικό πεδίο του «Θόλου» στοιχεία που έδεναν με τη συνείδησή του: τον ανθρώπινο πόνο και τα άλλα σπαρακτικά, που κρατούνται στο ύψος της αξιοπρέπειάς τους, σε μια προσπάθεια ερμηνείας του κόσμου μέσα από την πρωτεύεική άρθρωση του λόγου. Αυτός ο σεβασμός και η υποταγή στα πράγματα του Θεού, μέσα από το πλέγμα ενός μαρτυρικού ιστορικού πλαισίου.

Όμως αυτά είναι υποθέσεις ή οράματα. Το ουσιαστικό βρίσκεται αλλού: ότι τον είδα στο τέταρτο συναπάντημά μας, σε τούτη τη μυστική μας, την άγραφη σχέση μας πάνω στη γη.

Είναι και τούτη μια έκφραση του κανόνα που διέπει τα φωτορυθμικά της ύπαρξης αυτού του μέθυσου της αγγελικής αγάπης, που κατεβαίνει τρεκλίζοντας από τους ουρανόυς:

*Κατέβασα τρεις κούπες ήλιου, λεμονάνθι μου
 τα παράπια με τους αγγέλους -*

λαμπάδιασα!

*τώρα τρεκλίζω μεθυσμένος· και, ξέρεις αγάπη μου,
 ο θάνατος είν' έν' αστέρι, που μας στεφανώνει τα μαλλιά!*

(Ο μεθυσμένος με το γαρύφαλο
 Βασιλική Δρυς, 13)

Η θεία μέθη της ζωής! Μολονότι ο ποιητής, σύμφωνα με σχετική ομολογία του, είναι «κακό παράδειγμα ανθρώπου που δε νευριάζει ποτέ», εδώ μας δίνει μια όψη εσωτερικού παφλασμού — ο μανικός διονυσιασμός του κι η λογική των σπλάχνων του, αποκαλύπτουν πόσο η απλότητα της εικόνας είναι παραπλανητική. Μπορεί τα σχήματα να έχουν τη φυσικότητα του τοπίου, τη

γυμνή λιτότητα ή τη λυρική φρεσκάδα, όμως πίσω απ' αυτά τελετουργείται η μεταμόρφωση της εικόνας. Μέσα στο έργο του Βρεττάκου υπάρχουν κραδασμοί που σημαίνουν πολύ περισσότερα από όσα βλέπουμε:

*Η Ψυχή μου κραδαίνεται
σαν δίκοπη λάμψη. Είμαι ένας αητός που οι φτερούγες του
χτυπούν πάνω στο φως, ερεθίζονται
κι ανεβαίνουν ψηλότερα.*

(Λύτρωση,
Το Βάθος του Κόσμου, 206)

Να στοχαστούμε τι σημαίνει «Ψυχή», τι σημαίνει «αητός» και «δίκοπη λάμψη». Να ιδούμε πού βρίσκεται εκείνο το «ψηλότερα» κι αν απαντάει στον Κάλβο: «Ως απ' ένα βουνόν / ο αετός εις άλλο / πετάει...» Και τα «κρημνά της αρετής» που ο Νικηφόρος Βρεττάκος δεν επιχειρεί το όνομά τους.

Γενικά ως ιδιοσυγκρασία ο Βρεττάκος, ακόμα και στην άρνηση, βλέπει μια θέση. Λόγου χάρη τη φράση «ανίδεος και χορτάτος», θα την αντικαταστήσει με το στίχο «προαιώνιος τυφλός στο βασιλείο του ήλιου».

Γι' αυτό το σκοτάδι δεν είναι άλλο από την άρνηση του φωτός που κατακλύζει τον κόσμο. Πώς θα μπορούσε να το βλέπει διαφορετικά αυτός που λέει πως «κάθε λουλούδι, είναι / κ' ένας Ιησούς»;

*Μι' αλυσίδα από ατέλειωτους γαλαξίες
συνεργάστηκαν, διασταύρωσαν κάτω
στη γη φωταψίες - το σύμπαν ολόκληρο
πήρε μέρος στη γένεση αυτού του γαρύφαλου.
Κι αυτό που ακούω είναι οι φωνές
των μαστόρων του μέσα μου.*

(Γένεση, Η Φιλοσοφία των Λουλουδιών, 33)

Εδώ στοχάζομαι ποια διδαχή ο Βρεττάκος δίνει στους καιρούς μας. Και ποιος ακούει το λόγο του ποιητή; Ποιος ξέρει να τον αναγνώσει; Πόσα χαμένα πράγματα στην έρημο της αποκομμένης από το πνεύμα ζωής μας! Είναι ιδαλγοί που πίστεψαν στην ομορφιά, καθένας με τον τρόπο του και με την πράξη της ζωής τους: Βικτωρία Θεοδώρου, Αντρέας Φραγκιάς, Τάσος Λειβαδίτης, Μανόλης Αναγνωστάκης, Τίτος Πατρίκιος, Μιχάλης Γκανάς και άλλοι στη σειρά. Ο Νικηφόρος Βρεττάκος ανήκει σ' αυτό το τάγμα:

*Στα χείλη μου ανάμεσα ένα τριαντάφυλλο,
κι απ' αυτό κρεμασμένο, σαν ένας γυλιός
με τα υπάρχοντα όλης μου της ζωής εδώ κάτω,
ένα χαμόγελο.*

(Ο Στρατιώτης,
Το Βάθος του Κόσμου, 177)

Ένα χαμόγελο — κατάφαση ακριβὰ πληρωμένη. Πίσω από τη λάμψη του χαμόγελου νοείται το σκοτάδι που μας περιβάλλει. Εδώ η δύναμη του ποιητή βρίσκεται στο γεγονός ότι δεν το κατονομάζει — το καταργεί. Άλλωστε η γνώση δεν είναι παρά ένας συνδυασμός πραγμάτων που φέρνουμε μέσα μας και απορρέουν από εμάς. «Τα υπάρχοντα όλης μου της ζωής» σημαίνουν: αυτό που είμαι, αυτό που γνωρίζω. Τούτο καθορίζει και τη μοναδικότητά μας. Χωρίς μοναδικότητα δε θα μπορούσαν να γραφτούν έργα όπως «Η Γυναίκα της Ζάκυθος», η «Ursa Minor», το «... Κύπρον ου μ' εθέσπισεν», το «Άξιον Εστί», «Η Καταστροφή της Μήλος», ο «Νεκρόδειπνος» και φυσική «Λειτουργία Κάτω από την Ακρόπολη». Ο ρόλος τους δεν εξαντλείται στη γραμματολογική τους ένταξη και την αισθητική τους προσωπογραφία. Θα έλεγες πως αυτά τα έργα γραφτήκανε από μίαν ανάγκη του Έθνους, όχι του ίδιου του ποιητή. Ότι ο ποιητής λειτούργησε ως μεσάζων και ότι αυτά ήταν αναπόδραστα, τα όφειλε ο ίδιος ο χώρος στον εαυτό του και την ιστορία του. Δεν πρέπει λοιπόν να μας διαφεύγει η μεγάλη κίνηση, ο ευρύτερος κύκλος, το κύμα εκείνο που θα τα θέσει στο κέντρο της ζωής μας, ώστε να τα ιδούμε λειτουργικά.

Και βέβαια η γέννηση των έργων δεν οφείλεται σε καμιά τυχαιότητα ή απλώς στο ταλέντο που ενεργοποιήθηκε. Όλα υπακούνε σε νόμους, έχουνε τη δομή τους και την αρχιτεκτονική τους γραμμή:

*Χωρίς τη μαθηματική τάξη, δεν στέκει
τίποτα: Ούτε ουρανός έναστρος,
ούτε ρόδο. Προπαντός ένα ποίημα.
Κ' ευτυχώς ότι μ' έκανε η μοίρα μου
γνώστη των μουσικών αριθμών,
[...]
εργάζομαι, ως νάταν να φτιάξω
έναν έναστρο ουρανό, ή ένα ρόδο.*

(Οι μουσικοί αριθμοί,
Απογευματινό Ηλιοτρόπιο, 5)

Η ορολογία του ποιητή είναι ουσιαστικά η απεκδοχή του έναστρου ουρανού μέσω του ρόδου. Και το ρόδο ταυτίζεται με το ποίημα. Και το ποίημα είναι η έκλαμψη της ουράνιας τάξης, «σαν ένα ελάφι κάθε που διψά / μπρος στον τρεχούμενο, λαμπρό μαστό της αιωνιότητας» και σαν «τον ίδιο τον Ταΰγετο σ' ένα σχέδιο άνθους». Γι' αυτό και το βουνό είναι ένα «πρόβλημα καλοσύνης», έτσι το βλέπει και η Σιμόν Βέλ στο οδοιπορικό του Ροζέ Μιλλιέξ «Ο Ταΰγετος κ' η Σιωπή» (1956).

Κι όλα αυτά για να μην πηγαίνουμε μακριά, αλλά για ν' ατενίζουμε, με υπερβατό ρεαλισμό, τα πράγματα γύρω μας:

*Το ψωμί, ζυμωμένο θαρρείς από δάχτυλα
Παναγίας, στο τραπέζι — το ψωμί που αγιάζει
ως κι αυτό το μαχαίρι.*

.....

Σαν απόσπασμα ενός αιώνιου ρυθμού
το κουδούνι απ' το πρόβατο.

Πανάρχαιο ειρηνικό δίκτυο, 33

Κύριε, είσαι η χλόη. Είσαι το κούμαρο [...] Είσαι το άνθος της μηλιάς που σαν άσπρο φως επουράνιο πέφτει στον ώμο μου.

Οι ρωγμές της μοναξιάς, 37

Ένας ψίθυρος φίλων που θα φτάνει ως την άλλη όχθη, μαζί μ' ένα θρόισμα από κινήσεις χρωμάτων, λουλουδιών που γεννιούνται, αχτίνων που κρέμονται.

Παλιό φιλικό δάσος, 38

Τόσο που συλλαβαίνουν τα πόδια μου παλμικές δονήσεις παράδοξες, σα να σέρνονται κάτω απ' το χώμα οι νεκροί προσπαθώντας να βγουν: μαργαρίτες ή άλλα όμορφα άνθη.

Νέα Μέρα, 40

Ανθισμένο κλαδί που να φτάνεται
θέλω το λόγο μου [...] Να συλλαμβάνονται οι λέξεις μου όπως απ' το βλέμμα το φως.

Το χρυσό κλαδί, 55

Τη φωνή μου συμπλήρωσαν άλλες φωνές – όπως είναι των νερών που έχω ακούσει, του ανέμου σε μι' άπειρη ποικιλία αποχρώσεων, της επίγειας θλίψης που ο Θεός μόνον ίσως την ακούει με τα διάφανα μεγάλα του αυτιά.

Συνδημιουργία, 16

Αν κλαίω
είναι για μένα.
Ήλιε που δύνεις
σαν ένα μεγάλο
διάφανο ρόδο.

Νέο ηλιοβασιλέμα πίσω από τον Ταύγετο, 61

Οι στίχοι όλοι αυτοί, που προέρχονται από τη συλλογή του Βρεττάκου «Απογευματινό Ηλιοτρόπιο» (1976) προαναγγέλλουν με ανοικτές αισθήσεις τη «Φιλοσοφία των Λουλουδιών» (1988), εκείνο το απαύγασμα ζωής που είναι η απλότητα ή ο λόγος που τείνει προς τη σιωπή τ' ουρανού.

*Το χρυσό κλειδί της απλότητας
του λόγου προς όλα τα πλησίον μας
πλάσματα το έχει η αγάπη.*

(Το Χρυσό κλειδί, 55)

Καθαρὰ πράγματα δηλαδή, ξάστερα, χωρίς φιλολογικές περιστροφές: Η αγάπη. Θα το πει και θα το ξαναπεί ο Βρεττάκος: η αγάπη που εκφέρει το λόγο της παντού, προσφέροντας τ' αμάραντα ρόδα της, τους ήλιους ή τα ποιήματα ή την έμπρακτη απλότητα προς όλα τα πλησίον μας πλάσματα.

* * *

Όταν τον είδα μέσα στην ανθρωπομάζα, το βράδυ της τελετής για την απονομή των βραβείων της Ακαδημίας Αθηνών, να προσέρχεται με τα διάσημά του και με την ιλαρότητα του προσώπου του, σεμνά και ταπεινά όπως πάντα, συλλογίστηκα: Μήπως αυτός ο ποιητής δόθηκε στον κόσμο, για να μας διδάξει πώς να θωρούμε και πώς να βαδίζουμε, κυρίως δε πώς να χαμογελάμε σωστά;

Ο Βρεττάκος είναι σαν δέντρο που κινείται μέσα στα πράγματα του κόσμου, με πουλιά στα κλαριά του — και συ να κάθεται στον ίσκιο του να ξαποσταίνεις.

Θα μου πείτε, πώς και γίνεται να περπατάει ένα δέντρο; Και πώς εσύ κάθεται κάτω από δέντρο που περπατάει; Αυτά είναι τα μυστήρια της ιστορίας!

Και όμως δεν είναι μυστήριο — ή μάλλον είναι το άλλο, το πραγματικό μυστήριο:

*Τα λουλούδια όταν ήμουν
κουρασμένος μου έκαναν
ησυχία ν' αναπαυτώ.
Τόσο, που δεν τους ζέφευγε
φθόγγος ως το πρωί.
Και στο σύμπαν ακόμη
με τα πλέοντα άστρα
είχε η σιωπή
(φαινόμενο σπάνιο)
σφαλίσσει τα χείλη της.*

(Ανάσταση, Η Φιλοσοφία των Λουλουδιών, 21)

Το μυστήριο, που αντιστρέφει την τάξη των πραγμάτων, μας διδάσκει συμπεριφορές που η μεγαλοπρέπειά τους βρίσκεται ακριβώς στην ηθελημένη (και κατακτημένη) απλότητα. Αυτή μας βοηθά να βρισκόμαστε σε σωστή κλίση με την αφίδα του θριάμβου της ζωής: «Κατανόησον τα θαυμάσια». Ή την άλλη αφίδα, που οδηγεί στη φιλόκαλη φράση: «απορώ και εξίσταμαι».

Όταν μέσα στον κόσμο που έπνιγε την αίθουσα της Ακαδημίας με πήρε το μάτι σου, ανταλλάξαμε νοηματικό χαιρετισμό ψυχών. Ο κόσμος πλήθαινε, η έξοδος φούσκωνε, «άξαφνα περπατούσα και δεν περπατούσα» κι εγώ κόντρα στο ρεύμα σε ζυγώνω. Ορίζουμε συνάντηση την άλλη μέρα.

Η άλλη μέρα έφτασε κι ετοιμάζομαι να ρθω στο ραντεβού μας. Χώρος το βιβλιοπωλείο του Φιλιππότη.

Η αιωνιότητα [...]

έχει αρχίσει να φαίνεται.

Δεν αντέχει ούτε πέντε λεπτά από δω.

(Ο Δρόμος κι η Αιωνιότητα,
Το Βάθος του Κόσμου, 168)

Προχωρώ στη λατρεμένη τσιμεντούπολη, στη μυροφόρα αιθαλομίχλη. Δεν το 'ξερα πως η ασκήμια μπορεί να καταργείται (να μεταμορφώνεται) με μια ανθρώπινη κίνηση, με ένα φούσκωμα της ψυχής. Ξαναθυμάμαι τον Φρανσίσ Ζαμ:

*...Είχε κατέβει εκείνη στο λιβάδι
και το λιβάδι ολάνθιστο όπως ήταν...*

(Ακέριος χρόνος αύριο, 36)

Με περίμενες με τη «Φιλοσοφία των Λουλουδιών» στο χέρι — ένα μπουκέτο λουλούδια.

*Κυματίζει ο τόπος γύρω
απ' τα πόδια μου. Γ' αγριολούλουδα
πλήθος, μου φέρνουν εμπόδια [...]
Νιώθω αμήχανος.
Θαρρώ πως με ζώνουν χιλιάδες
μικρά, ωραία ποιήματα.*

(Πρωινή αμηχανία, 13)

Η εικονογραφία της ζωής, η μετατροπή του λόγου σε αμηχανία βαδίσματος, σε πληθυντική καλημέρα στίχων στ' ολάνθιστο λιβάδι της ψυχής. Μου έρχεται να φωνάξω: «Πώς τα περνάτε, κύριε Ζαμ;» Μα πρέπει να σοβαρευτώ, είναι κι άλλοι εκεί.

Επανέρχομαι στην πρώτη σχέση, στη γραμμή που αφήσαμε πριν από χρόνια. Ξαναβρίσκω τις πρώτες μυρωδιές και τους χυμούς της ζωής. Ήσουνα πάντα εκεί και με περίμενες. Όπως περιμένει το δέντρο την άκ. ξη, και πε-

ριμένει τη βροχή και τα χιόνια και τα πουλιά και τα χρώματα. Καμιά κατά-
κριση, κανένα παράπονο. Φυσικά πράγματα όλα, εξαγγέλλουν την ουράνια γαλή-
νη με το μέτρο της γης:

*Αγαπητέ μου φίλε Άτμαν,
τα δέντρα πόχουν μύδαλα, οι συκιές
κι οι φραγκοσταφυλιές
είναι για να ζαπλώνεις αποκάτου
άρα σε πιάνει κούραση μεγάλη.*

(Φρανσίς Ζαμ, Ποιήματα,
Στον Άτμαν, 18)

Κούραση τέτοια, τεχνολογική. Γι' αυτό η επιστροφή στη φύση, η σύμφυ-
τη με τη θεία προτροπή να γίνουμε σαν τα παιδιά, επαναφέρει στη σωστή
σχέση της γης με τον ουρανό: «Ο τη γην ζωγραφίσας τοις άνθεσι και την
χλαίναν χλευαζόμενος εφόρεσας, ο περιβάλλον το στερέωμα...» (ιδιόμελον Μ.
Παρασκευής).

ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΒΡΕΤΤΑΚΟΣ

ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ

(Ο λόγος του ποιητή
στην Ακαδημία στις 9 Φεβρουαρίου 1988)

ΑΘΗΝΑ 1988

ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΤΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ¹

Η συνολική θεώρηση και η ενιαία παρουσίαση ενός πολυδιάστατου και σημαντικού έργου, όπως είναι το έργο του Βρεττάκου είναι φυσικό να παρουσιάζει δυσκολίες. Θα το τολμήσω αξιοποιώντας και εκμεταλλευόμενος την περιодολόγηση αυτού του έργου, η οποία στοχεύει να το αρθρώσει σε μέρη και να αναδείξει τόσο το σύνολο όσο και τα μέρη.

Η εισήγησή μου αρθρώνεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος στοχεύει στην περιодολόγηση και την υποστήριξή της, το δεύτερο στην ενιαία παρουσίαση του έργου ως κεφαλαίων ενός μυθιστορήματος και το τελευταίο μέρος στοχεύει να τεκμηριώσει με επιλεγμένα αποσπάσματα, όσα υποστηρίζονται στα δυο προηγούμενα μέρη.

Για την περιодολόγηση στηρίζομαι κυρίως στο γεγονός ότι ορισμένα έργα περιέχουν πολλά κοινά θέματα που συνιστούν τη «φυσιογνωμία» τους, τα κάνουν συγγενή και τα καθιστούν οριακά για τις διάφορες περιόδους. Τέμνουν δηλ. το συνολικό έργο σε διακριτές περιόδους που παρουσιάζουν αφ' ενός μίαν αυτοτέλεια μέσα σ' αυτό, αφ' ετέρου μια συνάφεια στενή με τους ιστορικοκοινωνικούς όρους, στους οποίους αντιστοιχούν και με την προσωπική ιστορία, τη βιογραφία του ποιητή. Οι περίοδοι αυτές είναι: 1929-1938, 1939-1950, 1951-1974 και 1974 ως σήμερα.

Τα ιστορικοκοινωνικά γεγονότα που αντιστοιχούν σε κάθε μια από τις περιόδους και που είναι ομόλογα με τις διακυμάνσεις του ποιητικού κλίματος είναι τα εξής:

Στην πρώτη περίοδο (1929-1938) είναι το κλίμα του Μεσοπολέμου, κλίμα αποσύνθεσης, οικονομικής κρίσης, πολιτικής αστάθειας, γενικά κλίμα παρακμιακό, που έχει επιπτώσεις στην προσωπική ζωή του ποιητή, όπως φαίνεται από τη συσχέτιση ποιητικού μύθου - βιογραφίας.

Το μεσοδιάστημα από την έκδοση του έργου «Το ταξίδι του Αρχαγγέλου» ως την έκδοση της συλλογής «Το Μεσουράνημα της Φωτιάς», συνιστά μια μεταβατική περίοδο, (1938-1940), και συνδέεται κυρίως με λόγους προσωπικούς, όπως είναι η επαγγελματική αποκατάσταση, η επίλυση του οξύτατου, κατά την πρώτη περίοδο ιδιαίτερα, οικονομικού προβλήματος του ποιητή και η πρώτη του καταξίωση με την αναγνώρισή του (βραβεύσεις).

Η περίοδος που ακολουθεί (1940-1950) συμπίπτει με τη θυελλώδη δεκαετία του '40, το Β' παγκόσμιο πόλεμο και τον Ελληνοϊταλικό κατά τον οποίο ο ποιητής στρατεύεται και μένει στην πρώτη γραμμή μέχρι την κατάρρευση του μετώπου, την Κατοχή, την Αντίσταση στην οποία συμμετέχει ενεργά, την Απελευθέρωση και τα γεγονότα που ακολούθησαν και, τέλος, με

1. Εισήγηση που έγινε στις 15.12.1989 στο Διακίδειο Ίδρυμα της Πάτρας σε εκδήλωση που οργανώθηκε από τους πατριωτικούς συλλόγους Αιτωλοακαρνανίων, Καλαβρυτινών, Μακεδόνων και Θρακών, Μεσσηνίων και Πανηπειρωτών καθώς και από το περιοδικό της Πάτρας «Ρήγμα» για να τιμηθεί ο ποιητής Νικήφ. Βρεττάκος. Στην εκδήλωση παραβρέθηκε ο ποιητής και απάγγειλε ποιήματά του.

την εξέλιξη της εσωτερικής κατάστασης της χώρας και τον Εμφύλιο, γεγονότα που είχαν σοβαρές επιπτώσεις στην προσωπική του ζωή (απόλυση από τη δημοσιοϋπαλληλική του θέση) και καταλυτικές επιδράσεις στην ψυχολογία και την ιδεολογία του.

Η δεύτερη τομή στο έργο του συνδέεται με το τέλος του Πολέμου για την Ελλάδα και την επάνοδο σε κάποια μορφή πολιτικής και κοινωνικής ομαλότητας. Η περίοδος που ακολουθεί διακρίνεται για τη σταθερότητα και τη διάρκεια του ποιητικού μύθου. Είναι η περίοδος της «ωριμότητας».

Τα «Ιουλιανά», του '65 και η περίοδος που ακολούθησε με το ταραγμένο πολιτικά κλίμα και κυρίως η εγκαθίδρυση της δικτατορίας και η αυτοεξορία του ποιητή, συνδέονται με την επανεμφάνιση της απαισιοδοξίας η οποία διαρκεί όσο παρατείνεται η δικτατορία και η αυτοεξορία του ποιητή.

Η τρίτη και τελευταία τομή στην ποίηση του Βρεττάκου συνδέεται σε ιστορικοκοινωνικό επίπεδο με την κατάρρευση της δικτατορίας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας στη χώρα, και σε προσωπικό επίπεδο με την ανάρρωσή του μετά από πολύμηνη βαριά αρρώστια και με την επιστροφή του στην Ελλάδα. Η περίοδος που ακολουθεί διαρκεί ως σήμερα και «φυσιολογικά» είναι η τελευταία. Οι επιπτώσεις όλων αυτών των ιστορικοκοινωνικών γεγονότων στην προσωπική ζωή του ποιητή φαίνεται πως «αντανακλώνται» στην ποίησή του διαμορφώνοντας το κλίμα της, κλίμα που συστοιχεί πάντα με την ψυχολογική του κατάσταση που παρουσιάζει επάλληλες διακυμάνσεις ανάμεσα στην αισιοδοξία και την απαισιοδοξία. Οι δυο καταστάσεις συνδέονται με το παρελθόν και το παρόν αντίστοιχα, που αποτυπώνονται στα ποιητικά κείμενα ως περίοδοι επικράτησης του μύθου με κυρίαρχο στήριγμα την πίστη του ποιητικού υποκειμένου και περίοδοι επικράτησης της πραγματικότητας που εκφράζεται με την αμφισβήτηση και την υποχώρηση της πίστης.

Χρονικά η κατηγορία του «μύθου» συνδέεται με την αρχή της κάθε περιόδου, ενώ η κατηγορία «πραγματικότητα», με το τέλος των περιόδων. Οι εναλλαγές των δύο διαμετρικά αντίθετων κατηγοριών «αποτυπώνουν» την κίνηση του ποιητικού υποκειμένου που είναι ταυτόχρονα προχωρητική (για κάθε περίοδο), αλλά και παλινδρομική (στο σύνολο του έργου). Έτσι και τα έργα κάθε ποιητικής περιόδου ομαδοποιούνται σε «αφετηριακά» και σε «καταληκτικά», ανάλογα με τη «δράση» και την κίνηση του ποιητικού υποκειμένου.

Ειδικότερα ως «αφετηριακά» έργα δέχομαι:

Μεταξύ Α' και Β' περιόδου τις συλλογές «Μαργαρίτα - Εικόνες από το ηλιοβασίλεμα», 1939, και «Μεσουράνημα της Φωτιάς», 1940.

Μεταξύ Β' και Γ' περιόδου το έργο «Έξοδος με το άλογο», 1951 και μεταξύ Γ' και Δ' περιόδου το έργο «Το ποτάμι Μπύες», 1975.

Τα έργα αυτά έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά και ανήκουν στο ίδιο κλίμα. Πρόκειται για ρωμαλέα «ξεκινήματα», με κυρίαρχο στοιχείο την αισιοδοξία, το φως, και την ορμή του ποιητικού υποκειμένου που παρουσιάζεται να πιστεύει ακλόνητα στην «αποστολή» του, να εγκαταλείπει ένα τέλμα και κυριολεκτικά να απογειώνεται.

Ό,τι συμβαίνει με τα αφετηριακά έργα σε επίπεδο θεμάτων και κλίματος ισχύει και για τα καταληκτικά των περιόδων που παραπάνω ορίσαμε. Τα έργα αυτά συγκροτούν αυτό που ονομάσαμε «πραγματικότητα» και συνιστούν σε αφηγηματικό επίπεδο αρνητικές εκβάσεις των προσπαθειών και των δοκιμασιών που «αναλαμβάνει», το ποιητικό υποκείμενο στα αφετηριακά έργα, εκβάσεις που εκλαμβάνονται από το ίδιο κάθε φορά ως ένα τέλος.

Στο τέλος της πρώτης περιόδου ανήκουν τα ποιήματα «Επιστολή του Κύκνου» 1937, κύκνειο άσμα του ποιητικού υποκειμένου και «Το Ταξίδι του Αρχαγγέλου» 1938.

Ένα παρόμοιο «τέλος» συνιστούν για τη δεύτερη περίοδο η συλλογή «Τα Θολά Ποτάμια», και τα έργα «Χτες τη νύχτα ξαναγύρισα στον Ταΰγετο» και «Πλούμισα», 1949-1950.

Η ομολογη κατάσταση της τρίτης περιόδου είναι μεγάλης διάρκειας. Κρατά από το 1967 ως το 1974 και αποτυπώνεται στις συλλογές που περιλαμβάνονται στον τρίτο τόμο της «Οδοιπορίας» 1972, στη «Διαμαρτυρία» 1974 και τα «Εφτά Ελεγεία» που γράφονται το 1972.

Οι ομοιότητες που παρουσιάζουν μεταξύ τους τα έργα που σε αντίθεση με τα αφετηριακά ονομάσαμε «καταληκτικά» συνδέονται με ένα είδος «τραυματικής εμπειρίας» η οποία προέρχεται κάθε φορά από την αντιπαράθεση του ποιητικού υποκειμένου προς την κοινωνική πραγματικότητα.

Την ψυχολογική αυτή κατάσταση ορίσαμε ως «θάνατο του ποιητικού υποκειμένου».

Η κατάσταση αυτή σχετίζεται και τις τρεις φορές, στο επίπεδο της προσωπικής ιστορίας με τις ίδιες τις περιπέτειες του ποιητή που κορυφώνονται σε κάθε «τέλος» περιόδου με μια πραγματική αρρώστια του.

Ύστερα από τα παραπάνω μπορούμε να καταλάβουμε καλύτερα τις ομολογες καταστάσεις και το κοινό κλίμα μέσα στο οποίο κινούνται τα αφετηριακά κάθε περιόδου έργα, αν σκεφτούμε ότι αυτά έρχονται ύστερα από τις νοσηρές καταστάσεις που περιγράψαμε και οριοθετούν τις τομές που προτείναμε, επειδή ακριβώς αποπνέουν το άρωμα της ζωής μέσα σ' ένα κλίμα κυριολεκτικά αναστάσιμο.

Αν τώρα ορίζαμε τα έργα «Μαργαρίτα - Εικόνες από το ηλιοβασίλεμα» και «Μεσουράνημα της Φωτιάς» σαν γέννηση του μύθου, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε για τα άλλα δυο έργα «Έξοδος με το άλογο» 1951 και «Το ποτάμι Μπυές» 1975 τον όρο «αναγέννηση» (επαναβίωση - ανάσταση) του μύθου.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι οι όροι της βασικής διχοτομίας «μύθος» / «πραγματικότητα» που συνοψίζουν ολόκληρη την ποίηση του Βρεττάκου αντιστοιχούν σε ιστορικοκοινωνικά γεγονότα και στις περιστάσεις της προσωπικής ιστορίας του ποιητή. Με την περιοδική εναλλαγή τους οριοθετούν ευκρινείς περιόδους οι οποίες παρουσιάζονται ως σχετικά αυτόνομοι απαρτισμένοι κύκλοι που επανέρχονται. Συμπληρώνουμε ακόμη ότι ο «μύθος» του ποιητή έχει τις καταβολές του στην πρώτη παιδική ηλικία του και στους όρους που

την προσδιόρισαν, δηλαδή συνδέεται άμεσα με τη γενέθλια γη και τη φύση μέσα στην οποία έζησε κυριολεκτικά ο ποιητής στα πρώτα του παιδικά χρόνια, μιαν αδιατάρακτη ειρήνη.

Αντίθετα η «πραγματικότητα» συνδέεται κατά κανόνα με την κοινωνία και τους όρους που προσδιορίζουν μέσα σ' αυτή τις κοινωνικές σχέσεις.

Στη βασική διχοτομία «μύθος» vs «πραγματικότητα» εντάσσονται ως εκφάνσεις τους οι μερικότερες διχοτομίες

παρελθόν	vs	παρόν
γνώση	vs	άγνοια
αλήθεια	vs	πλάνη
πίστη	vs	αμφισβήτηση
όνειρο	vs	κατάρρευση ονείρου
αγάπη	vs	απουσία αγάπης
ομορφιά	vs	ασχήμια
ευδαιμονία	vs	δυστυχία
ανάβαση	vs	πτώση
φως	vs	σκότος
φύση	vs	κοινωνία
ειρήνη	vs	πόλεμος
ζωή	vs	θάνατος

που συνοφίζονται σε ψυχολογικό επίπεδο στις ομόλογες κατηγορίες κατάσταση πληρότητας vs κατάσταση στέρησης.

Ο ποιητικός μύθος του Βρεττάκου φαίνεται πως συγγενεύει με τους μύθους που ο Γάλλος σημειολόγος A. Greimas εντάσσει στην κατηγορία εκείνη όπου η υπάρχουσα τάξη θεωρείται ως ατελής, ο άνθρωπος ως στερημένος και η κατάσταση ως ανυπόφορη. Το σχήμα της αφήγησης προβάλλεται τότε ως ένα αρχέτυπο μεσολάβησης, ως μια υπόσχεση σωτηρίας.

Ο άνθρωπος, το άτομο, φορτώνεται τη μοίρα του κόσμου που τη μετασχηματίζει με μια σειρά αγώνων και δοκιμασιών. Το μοντέλο που παρουσιάζει η αφήγηση αποβαίνει Μεσιανικό - σωτηριολογικό και προτείνει την άρση κάθε ανυπόφορης κατάστασης στέρησης.

Βασισμένοι στη θέση ότι το έργο του Βρεττάκου αποτελεί τη «βιωμένη vita» του ποιητή, θα μπορούσαμε να το ιδούμε ολόκληρο ως μια ενιαία ιστορία στην οποία από την αρχή ως το τέλος πρωταγωνιστεί το ποιητικό υποκείμενο — ποιητής — «μυθοποίηση του άτρωτου εγώ» του ήρωα-συγγραφέα κατά τη Φρουδική άποψη. Μπορούμε λοιπόν να εξετάσουμε ολόκληρη την ποίηση ως ένα μυθιστόρημα που απαρτίζεται από τέσσερα κεφάλαια, όσες και οι περίοδοι της ποίησής του. Χρησιμοποιώντας παράλληλα το μοντέλο αφηγηματικής ανάλυσης του Greimas μπορούμε να κάνουμε συνοπτικά τους εξής συσχετισμούς:

1. Όλη η πρώτη περίοδος, 1929-1938 που ονόμασα περίοδο του «εκπτώτου» αντιστοιχεί στην κατάσταση στέρησης που βιώνει ο ήρωας, η οποία

οφείλεται σε απόρριψη της σύμβασης που διέπει τις σχέσεις ατόμου - κοινωνίας. Το υποκείμενο αρνείται να αποδεχτεί το κοινωνικό status μέσα στο οποίο καλείται να ζήσει. Όλη του η «δράση», στοχεύει στην κατάσταση ενός σωτήριου μυστικού που συνοψίζεται στην «ανακάλυψη του μυστικού της βλάστησης των ρόδων», και συνίσταται σε αναζητήσεις που γίνονται χωρίς βοηθό και έχουν όλες αρνητική έκβαση. Η δοκιμασία κατάκτησης της ηρωικής ιδιότητας δεν ολοκληρώνεται, δηλ. δεν κατακτά τη «γνώση» που θα ανέτρεπε την υπάρχουσα κατάσταση στέρησης. (Αγώνας - Ήττα).

2. Στη δεύτερη φάση 1939-1940, το υποκείμενο ανακαλύπτει το σωτήριο μυστικό, που είναι η αγάπη προς τον πλησίον και η γνώση αυτή το μεταμορφώνει. Η γνώση είναι δύναμη, έτσι η έκπτωση του υποκειμένου μετασχηματίζεται σε άφιξη στο πεδίο του αγώνα με συγκεκριμένη αποστολή. Υπάρχει εδώ η σύναψη μιας σύμβασης που εμφανίζεται ως αυτοδέσμευση του υποκειμένου στη συγκεκριμένη ιδεολογία της αγάπης προς τον πλησίον. Στο συμβολικό επίπεδο η σύναψη της σύμβασης εκφράζεται ως ανάθεση αποστολής που δίνεται στο υποκείμενο από τον Εντολέα - «Ταΰγετο».

Το υποκείμενο αναλαμβάνει τον άθλο, δηλ. τη μετάδοση του αποκαλυμμένου μυστικού και μπαίνει σε μια σειρά δοκιμασίες - περιπέτειες που έχουν τη μορφή ιδεολογικής αντιπαράθεσης προς τους φορείς της κρατούσας ιδεολογίας και της εξουσίας. Οι δοκιμασίες κορυφώνονται στην ποίηση του 1949-1950, αλλά ο αγώνας αποβαίνει ατελέσφορος, επειδή το υποκείμενο δεν κατορθώνει να συνάψει σύμβαση με τους ανθρώπους που δεν υιοθετούν την πρότασή του για αγάπη. Έτσι επιστρέφει ταπεινωμένο στον «εντολέα» - Ταΰγετο και στη μοναξιά. (Αγώνας - Ήττα).

3. Στην αρχή της τρίτης περιόδου, 1951, το υποκείμενο ανανεώνει τη σύμβαση με τον «εντολέα» του και αναλαμβάνει και πάλι την αποστολή του που είναι να μεταδώσει το σωτήριο μυστικό και να αλλάξει τον κόσμο με την ποίηση - αγάπη. Αποκτά συμπαράσταση, την ποίηση, και κατορθώνει να φτάσει στην υλοποίηση του στόχου του. Το υποκείμενο νικά, δικαιώνεται και αποθεώνεται φαντασιακά στο «Βάθος του κόσμου» και πραγματικά με την καταξίωσή του ως ποιητή. (Αγώνας - Νίκη).

Στη δράση του υποκειμένου εμφανίζεται μια περιπέτεια που εκφράζεται με την ποίηση της περιόδου 1967-1974. Οι δυσκολίες και η αντίσταση που προβάλλει ο αντίμαχος, «πραγματικότητα», αναγκάζουν το υποκείμενο σε υποχώρηση, «αυτοεξορία». Η αγωνιστικότητά του κάμπτεται, «λύει τη σύμβαση» στρέφεται κατά του εαυτού του και το αποτέλεσμα της δοκιμασίας είναι αρνητικό. Εκφράζεται με το συμβολικό θάνατο του υποκειμένου. (Αγώνας - Ήττα).

4. Η τέταρτη και τελευταία περίοδος που αρχίζει το 1974 σημαδεύεται και πάλι από την ανανέωση της σύμβασης του υποκειμένου με τον «εντολέα» του (Ωδή στον ήλιο - Το ποτάμι Μπυές). Αναλαμβάνει και πάλι τον αγώνα του «ευαγγελισμού» με την ίδια αγωνιστικότητα και πίστη, όπως και πριν.

Στον «Προμηθέα», όπου ο ποιητής συνοψίζει το μύθο του, έχουμε και πάλι μια αρνητική έκβαση του αγώνα, ο οποίος όμως δεν καταλήγει με το θάνατο του ήρωα, αλλά με την ανάληψή του και με την υπόσχεση της σύντομης επανόδου στο πεδίο δράσης και της συνέχισης του αγώνα μέχρι την τελική νίκη που δε θα βραδύνει. Έτσι το υποκείμενο υιοθετεί τη διαρκή επανάσταση, εμπιστεύεται το μήνυμά του στα παιδιά, τους ανθρώπους του μέλλοντος, που το εγχολπώνονται (αποκτά δηλ. μαθητές - συνεχιστές του έργου του) και ετοιμάζεται να επιστρέψει ηθικά δικαιωμένο στο χώρο από τον οποίο αρχικά εξέπεσε κλείνοντας τον κύκλο των δοκιμασιών.

Η λύση που ενυπάρχει εδώ έχει το χαρακτήρα της Νίκης του υποκειμένου, επειδή κατόρθωσε να διασώσει την ανθρωπιστική του ιδεολογία (δεν παραιτήθηκε - δεν αλλοτριώθηκε), κατόρθωσε να αφήσει συνεχιστές (όλους εμάς που κοινωνούμε την ποίησή του) και να επιστρέψει στην αφετηρία του. Η επιστροφή αποκτά το χαρακτήρα θριαμβευτικής επανόδου του υποκειμένου στην κατάσταση πληρότητας από την οποία είχε «εκπέσει» με τον ερχομό του στον κόσμο. (Αγώνας - Νίκη «Αποκατάσταση εκπτώτου» — Επιστροφή στον ήλιο — Θεό). Όλες σχεδόν οι τιμητικές διακρίσεις συμπίπτουν μ' αυτή την περίοδο.

Καιρός όμως να περάσουμε στον ποιητικό λόγο. Τα παρακάτω αποσπάσματα οργανώνονται κατά ποιητικές περιόδους και είναι παρμένα από «αφετηριακά» και καταληκτικά έργα. Αντιπροσωπεύουν τις δυο κυρίαρχες καταστάσεις: πληρότητας και στέρησης, όπως εμφανίζονται διαδοχικά κατά περίοδο:

Α' περίοδος (1929-1938)

Αρχική κατάσταση πληρότητας:

«...Οι δρόμοι χορεύαν / στην πλημμύρα του ήλιου / και τρεκλίζοντας διέσχιζαν της χαράς την πεδιάδα».

«Στα ρόδινα σύννεφα / γροικούσα τα ίχνη του Θεού / που μου σκέπαζε με το αχνό σεντόνι της νύχτας / τον διάφανο ύπνο, / ενώ ο ζέφυρος τίναζε το χνούδι των άστρων». «Η Επιστολή του Κύκνου».

Έκπτωση - (κατάσταση - στέρησης)

1. «Γεννήθηκα σε μια κορφή / Που είχε μπροστά μια θάλασσα / που είχε σιμά τον ουρανό / Κι ήταν σα θαύμα ονείρου. / Μα όταν η μάννα μου καλά. / Μ' είδε μες στην αγκάλη της, / φοβήθη και με πέταξε / Στην αγκαλιά του απείρου».

«Σα σκοτεινό μετέωρο / που η δίνη το σφεντόνησε / Μες στ' άπειρο πάντα άπειρο / μου μένει να διασχίσω;» «Οι Γκριμάτσες του ανθρώπου».

Αγώνας αδικαίωτος - Επιθετικότητα

«...Σαν τον ωκεανό / που ταραγμένος περιστρέφεται / μελανιασμένος απ' τη δίνη της καρδιάς του / γυρεύω ν' αναρριχηθώ / πατώντας στα γαλάζια δάκτυλα / Μα πέφτω με σπασμένο στήθος.

«Επιστολή του Κύκνου»

Αναζήτηση του σωτήριου μυστικού

«Να φύγει μίαν αυγή, νάρθει ένα βράδυ / μες στο λιμάνι, φέρνοντας μαζί του
το μυστικό της βλάστησης των ρόδων / που τα βουνά θα ντύναν της Ιθάκης
κ' οι ταπεινοί της κάτοικοι θα βλέπαν / να βασιλεύει μέσα τους ο ήλιος.

Αρνητική έκβαση του αγώνα

«...Η μοίρα είναι αδυσώπητη! Κι η λάμψη της αυριανής αυγής, ανήκει σ' άλλους», «Το ταξίδι του Αρχαγγέλου»

*Β' περίοδος (1939-1950)**Ανακάλυψη του σωτήριου μυστικού (Κατάσταση πληρότητας):*

«Μη ρωτήστε που πέφτουν τα ποτάμια της Γης / Τι στηρίζουν οι κορφές των
βουνών / τι κρύβει πάνω μας η μεγάλη φωτιά / Δεν υπάρχει άλλο τίποτε!
Τραγουδώ σαν πουλί στ' ακρινότερο δέντρο του Κόσμου. / Αγαπώ! Άρα
υπάρχω».

«Το Μεσουράνημα της Φωτιάς».

Η Μεταμόρφωση του υποκειμένου:

«Ως κι ο πόνος μου έγινε ομορφιά! Όλα μέσα μου / Μεταμορφώθηκαν σε
άστρα! Μυστηριακή θεία δύναμη / Που αναθρώσκει απ' τα βάθη μου αντανά-
κλά και στολίζει. / Με την εξαίσιά της λάμψη το μηδέν και τη νύχτα.

«Το Μεσουράνημα της Φωτιάς»

Το πρόγραμμά του:

«Θ' ακουμπώ στο παράθυρο / Και θα νιώθω παράξενα πως υπάρχω παντού!
/ Θα μοιράζομαι ολόκληρος, καθώς κάνει ο ήλιος / Κι η βροχή! Θα ζεσταίνω
το στρατιώτη, τον άρρωστο, / Την πεδιάδα, τη θάλασσα, το παιδί, τη γυναί-
κα!»

«Το Μεσουράνημα της Φωτιάς»

Ο αγώνας του:

«Γιατί αδερφοί, να κάνουμε τις νύχτες / Στοχαστικές, τις μέρες να βαραίνουν
από τη μελαγχολία τους, τι στοιχίζει, / Στ' αϊδόνι το τραγούδι κι η ευγένεια
/ Στην πρωινή βροχή; Αγαπηθείτε...» (...)

Ας κλείσουμε και μεις τον προορισμό μας / Καθώς αυτός ο ήλιος εκεί πάνω.
/ Ας φύγουμε ανεβαίνοντας και τέλος / Ας κάμψουμε τα σύνορα του Κόσμου,
/ Καθώς εκείνος μ' αναμμένα ρόδα...»

«Μαργαρίτα»

Η κάμψη - Ήττα (Κατάσταση στέρησης):

«Τώρα μόλις γυρίζω απ' τους ανθρώπους. / Τους μίλησα πολύ για την αγάπη. / πληγώθηκα γι' αυτούς. Ήμωνα μαζί τους / κι ήμωνα μόνος, πάντα προσπαθώντας νάμαι μαζί τους. «Όμως πάνω απ' όλα / τύραννος, δεσποτάδες, βασιλιάδες, / θέριζαν τις ελπίδες!» (...) Ήρθα να θάψω (όλη μου τη ματαιότητα! Όλα τ' άνθη που στόλισαν το καταματωμένο / πρόσωπο ενός παιδιού».

«Πλούμισα»

«Πολλοί σκοτώθηκαν. Πολλοί ζούμε. Όλοι μας είμαστε λαβωμένοι. Είναι βαρύν από τον πόνο ο κόσμος»

«Ο Ταΰγετος και η σιωπή»

Γ' περίοδος (1951-1974)

*Επαναβεβαίωση της «αποστολής» - Συνέχιση του αγώνα
(Κατάσταση πληρότητας)*

(...) Οι καμπάνες χτυπούν, τέλειωσε η νύχτα!

Εημέρωσε έξω (...)

Ήρθε η μοίρα σου! Έχεις φτάσει στη μοίρα σου. Επιτέλους!

«Θα φυλάξω την εντολή σου»:

Δώστε τα χέρια

Πλησιάστε τις καρδιές! Κλάφτε απ' αγάπη!»

«Έξοδος με το άλογο»

Η δικαίωση του αγώνα. Απολογισμός

«Όλα τα χρόνια που έλειπα, ξέρεις για σένα γύριζα.

Τι βουνά, τι ερήμους και τι θάλασσες πέρασα, ας το ξέρει ο Θεός μόνο.

Έψαχνα το τριαντάφυλλο να βρω, που άλλος κανένας δεν θα μπορούσε να σου φέρει

τι βροχές μου αυλάκωσαν το μέτωπο / τι ανέμοι με φιλοξενήσανε,

τι αρμύρες με παίδεψαν / το πόσο οι νύχτες μου μεγάλωσαν, ποτέ

δε θα το μάθει στη γη κανείς.

Τον πιο μεγάλο ποταμό του κόσμου εγώ τον έχω κλάψει

Έστιφα την καρδιά μου σ' ένα άγιο δισκοπότηρο μέσα

κι από κεί φύτρωσε / το ωραίο αυτό τριαντάφυλλο, το καθαρό

σαν τις Λαμπρές το Λυκαυγές

Βάλτο στη ζωή, / στο στήθος σου ή στα μαλλιά. Θα σου πηγαίνει /

όπως πηγαίνει κάθε πρωί στον κόσμο ο ήλιος».

«Ο χρόνος και το ποτάμι»

Περιπέτεια - Υποχώρηση - Ήττα - (Κατάσταση στέρησης)

Παρά να ζωή κάτω από το βλέμμα των εκπορνευτών

της Παναγίας της Αθηνάς και της Δίκης,

προτίμησα παίρνοντας ένα ραβδί

κ' ένα σάκο ν' αφήσω τον υπόδουλο κλήρο μου
 Πιο γλυκιιά θάνατι η έρημος και η εξορία.
 «μέσα σ' όλα τα όνειρα των Ελλήνων
 στρατωνιστήκανε οι Βάρβαροι!»
 «Αποχαιρετισμός στον ελληνικό ήλιο»
 « Άλλος χώρος για όνειρα, εδώ, δεν υπάρχει
 Η ψυχή σου ακυβέρνητη. Η προσάραξη οριστική.

... ..

Σε μι' απόσταση μακρινή
 που ξεπερνά τη ζωή μας
 κωπηλατούν οι ναυαγισσώστες)

«Προσάραξη»

Συμβολικός θάνατος του υποκειμένου
 «Σαν ένα κύμα ξεσκισμένο σε υψηλά
 βράχια η ψυχή του, έλαμψε
 για μια στιγμή. Μετά,
 στη θέση της έγινε νύχτα.

«7ον ελεγείο»

Δ' Περίοδος (1974-)

Αναγέννηση - Ανάσταση του υποκειμένου (Κατάσταση πληρότητας)

«Και μια φωνή / σημάδεψε από πολύ ψηλά το μικρό σπίτι / κι έπεσε. « Άρον
 τον κράβατόν σου, λέει ο ήλιος, και περιπάτει».

... ..

«Κι αντίλαμψα όλος»

... ..

«Δεν πίστευα πως θα είχα τη δύναμη « ν' ανασηκώσω μια ταφόπετρα / και
 ν' αναδυθώ / μ' ένα διάφανο σώμα».

«Το ποτάμι Μπυές»

Ανάληψη του αγώνα

«Δεν παρατιόμαστε! Δεν παρατιόμαστε! Δεν παρατιόμαστε! άφησε να περά-
 σω εμπρός σου, Μπυές, με τη σημαία - ο κόσμος θάρθει πίσω μας... (...)
 ας μας μετρούν όπως θέλουν· ποτέ πιο πολύ / τίποτε
 άλλο στη γης δεν υπήρξε βεβαιωμένο.»

Συνέχιση του αγώνα - Υιοθέτηση της διαρκούς επανάστασης

Είμαι μια επανάσταση μέσα / σε κάθε επανάσταση υπέρ
 των δικαίων που δεν προβλέπει / τη σκέπη τους καμιά επανάσταση.

«Ο διακεκριμένος πλανήτης»

Αναφορά - απολογισμός προς τους ανθρώπους

Το μικρό μου μονόγραμμα στου λινού
παιδικού σακακιού μου το πέτο: αγάπη.
Το μικρό μου μονόγραμμα στου γερο-
ντικού μου παλτού το πέτο: αγάπη
Το μικρό μου μονόγραμμα πάνω
στην εντάφια πλάκα μου: αγάπη.

Αναφορά - απολογισμός προς το Δημιουργό

«Το σχέδιο ήτανε μεγαλύτερο, Κύριε.
Αλλά δεν εξετέλεσα παρά μόνον
αυτό που μου επέτρεψαν ο χρόνος
και το ψωμί μου. Δεν ζητιάνευα,
είχα. Γιατί κ' η γυμνότητα, όταν
πιστεύει κανείς στο φως, είναι
ρούχο. Κι απ' το ψίχουλο ακόμη
μπορείς να έχεις περίσσευμα.
Και το τίποτα, δεν είναι τίποτα,
Κύριε. Θα ιδείς: Όταν θάρθω
κοντά σου θα σου φέρω λουλούδια.»

«Εκκρεμής δωρεά»

ΑΘΑΝ. Ν. ΓΚΟΤΟΒΟΣ

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ ΜΑΣ

Τὸ «Φιλολογικὸ Δελτίο» τοῦ «Συνδέσμου Ἑλλήνων Κυπρίων Φιλολόγων» (Δεκ. 1989, πρόεδρος Ἄ. Παστελλάς) δείχνει τὸ ἑλληνικὸ πρόσωπο τῶν μελῶν του, κοντὰ στὶς ἄλλες ἐπιστημονικὲς - ἐπαγγελματικὲς τους δραστηριότητες. Μιὰ ἀτμόσφαιρα ζυπνημένων συνειδήσεων, πού ἔμμεσα ἐξυπηρετοῦν τὸν Ἑλληνισμό μετὶ παρατηρήσεις τους, τὰ ἐνδιαφέροντά τους, γενικὰ τὸ λόγο καὶ τὴν πράξη τους (ἐνῶ στὸ πρῶτο ἐπίπεδο φαίνεται ἡ διδακτικὴ ὑποχρέωση) διαπερνᾶ τὶς δημοσιεύσεις τοῦ δελτίου αὐτοῦ. Γιὰ γενικὴ πληροφόρηση ἀναφέρουμε τοὺς τίτλους τῶν κυριωτέρων ἐργασιῶν: — «Ἀναβάθμιση τῶν φιλολογικῶν μαθημάτων καὶ τοῦ ρόλου τοῦ φιλολόγου στὴν ἐκπαίδευση» — «Γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ πανεπιστημίου» — «Γιὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Βουλῆς σχετικὰ μετὶ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους» — «Ἡ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς στὰ ξενόγλωσσα σχολεῖα» — «Ὅχι στὴ χωριστὴ διδασκαλία κειμένων Κυπρίων λογοτεχνῶν» — «Τὸ Β' Συνέδριο τοῦ Σ.Ε.Κ.Φ. μετὶ θέμα: Νεοελληνικὴ Πεζογραφία» — «Ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς στὸ γυμνάσιο» — «Ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ» — «Διορισμὸς ψυχολόγων στὴ Μέση Ἐκπαίδευση» καὶ ἄλλα (σχόλια, πληροφορίες, ἐκδόσεις).

Ὅμως τὸ στίγμα τῆς ἐκδοσης αὐτῆς εἶναι κατὰ πρῶτον λόγο ἡ «γλῶσσα» ὡς τὸ πρῶτο ἐθνικὸ τεκμήριο («Μήγαρις ἔχω τίποτε ἄλλο στὸ νοῦ μου παρὲξ ἐλευθερία καὶ γλῶσσα;» ἔλεγε ὁ Διονύσιος Σολωμός). Καὶ κατὰ δεύτερο λόγο (ἀλλὰ μέσα στὸν ἐθνικὸ χῶρο) ἡ διδασκαλία τῆς λογοτεχνίας τῶν Κυπρίων σὲ συνάρτηση μετὶ τὴ διδασκαλία γενικὰ τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας καὶ ὄχι ὡς ξεχωριστὸ μάθημα ὡς νὰ ἦταν αὐτή, ἡ λογοτεχνία τῶν Κυπρίων, ἀτί τὸ διάφορο ἀπὸ τὸ νεοελληνικὸ ἔντεχνο λόγο ἢ τὸν πολιτισμὸ γενικὰ.

Τὸ θέμα τῆς γλῶσσας εἶναι οὐσιαστικὸ γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ ζωὴ μας ἐδῶ στὴν Κύπρο, εἰδικὰ σήμερα μετὶ τὶς παράδοξες πολιτικὲς συνθήκες (Ἄττίλας, «κυπριοτισμός», πνευματικὸς ἀποικιοκρατισμὸς κλπ.). Ἔτσι ὁ «Σύνδεσμος Ἑλλήνων Κυπρίων Φιλολόγων» ἐκφράζει ἱκανοποίηση γιὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Βουλῆς σχετικὰ μετὶ τὴν ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους παρόλη τὴν ἀδικοιολόγητα μεγάλη καθυστέρηση. Ἐπίσης ἐκφράζει καὶ τὸ δικαιολογεῖ ἐπιστημονικά, κοινωνικά καὶ ἐθνικά τὸ ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Πανεπιστημίου πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἑλληνικὴ, γιὰτὶ ἀναμφισβήτητο δικαίωμα κάθε λαοῦ εἶναι νὰ ἐκπαιδεύει τὰ παιδιὰ του στὴ μητρικὴ γλῶσσα. Ἐδῶ παραθέτουμε τὴ λογικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ ὀρθὴ θέση τῶν φιλόλογων μας:

«...Εἶναι ἀναμφισβήτητη ἡ μεγάλη σπουδαιότητα τῆς γλῶσσας καὶ ἡ οργανικὴ σύνδεσή της μετὶ τὴν παιδεία καὶ τὸν πολιτισμὸ ἐνός τόπου. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ κυριώτερο ὄργανο τόσο τῆς παιδευτικῆς, ὅσο καὶ τῆς πολιτιστικῆς διαδικασίας καὶ ἀκόμα εἶναι καθρέφτης καὶ ἐκφραση τοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν μπορούμε ἀτιμῶρητα νὰ παίζουμε μετὶ τὴ γλῶσσα μας. Γιὰτὶ ἡ χρῆση μιᾶς ξένης, ἀντὶ τῆς ἐθνικῆς - μητρικῆς γλῶσσας, εἶναι σίγουρο — τὸ μαρτυρεῖ ἡ πείρα ἄλλων λαῶν — πως θὰ ἔχει βαρεῖς αλυσιδωτὲς ἐπιπτώσεις γιὰ τους Ἑλληνας τῆς Κύπρου: θὰ δώσει τὸν τόνο καὶ τὸ χρῶμα τῆς

γλώσσας αυτής και του πολιτισμού αυτού τόσο στην παιδεία, όσο και στον πολιτισμό μας και με τον καιρό θα υποβαθμίσει, αν δεν παραμερίσει, την ελληνική από κείριους τομείς του πολιτισμού, όπως είναι η επιστήμη κι η παιδεία. Θα έχει ακόμα άμεσες και πολύ επιβλαβείς επιπτώσεις και στις άλλες βαθμίδες της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα στη Μέση, που θα πρέπει να κάνει όσες προσαρμογές θεωρηθούν αναγκαίες για ν' ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και τα κριτήρια ενός αγγλόγλωσσου πανεπιστημίου...»

Τόσο για τή γλωσσική συνέχεια και τὸ συνεχῆ γλωσσικὸ ἐμπλουτισμὸ (ἢ ἀναβίωση λέξεων εἶναι εἶδος ἐμπλουτισμοῦ) ὅσο και γιὰ τὴν ἐθνικὴ συνέχεια μὲ τὴν ὑπόμνηση τοῦ παρελθόντος, ἢ ἐπιαναφορὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας μας γλώσσας καὶ τοῦ ἀρχαίου μας ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὶς γυμνασιακὲς τάξεις κρίνεται ἀναγκαία ἀπὸ τὸν Σύνδεσμο Φιλολόγων πρὸς τιμὴ του. Βέβαια χρειάζεται ἡ ἐκπόνηση εἰδικοῦ σχεδίου στὸ θέμα τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων, ἐνὸς σχεδίου ποῦ θὰ προσαρμόζεται στὶς ἐκάστοτε ἀνάγκες.

Τέλος, ἡ ἔνταξη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸ μάθημα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας καὶ ὄχι ὡς ξεχωριστῆς ὄντότητας, μιᾶς ὄντότητας ποῦ ὑποσυνείδητα, ἀλλὰ καὶ συνειδητά, θὰ ὀδηγοῦσε πρὸς κάποιον «κυπριωτισμὸ», ὑποστηρίζεται δυναμικὰ καὶ ὀρθὰ ἀπὸ παιδευτικῆς καὶ ἐθνικῆς σκοπιᾶς. Ἡ θέση αὐτὴ τῶν φιλόλογων ὑποβλήθηκε καὶ γραπτῶς σὲ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ τῆς Βουλῆς κατόπιν σύντομης ἐκθέσεώς της σὲ εἰδικὴ συνάντηση.

Ὁμολογοῦμε πῶς οἱ ἀνωτέρω στάσεις τοῦ «Συνδέσμου Ἑλλήνων Κυπρίων Φιλολόγων», στάσεις ἀπολύτως ὑγιεῖς καὶ παιδαγωγικῶς ὀρθές, μᾶς ἱκανοποιοῦν. Ἐξάλλου αὐτὲς δείχνουν πῶς οἱ ὑπεύθυνοι τῆς παιδείας μας ἐπαγρυπνοῦν κι ἔχουν τὴν τόλμη τοῦ λόγου τους, προβάλλοντας τὰ ἐπιστημονικὰ τους ἐπιχειρήματα.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΣΧΟΛΙΟ

ΟΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΟΥ

Δυστυχῶς τὸ βιβλίο παραμερίζεται ὡς αισθητικὴ τέρψη, μάλιστα τέρψη στὴν ὁποία συμμετέχει ενεργᾶ τὸ μυαλὸ ὡς στοχασμὸς. Τὰ μέσα μαζικῆς ἐπικοινωνίας, κυρίως ἡ τηλεόραση καὶ τὰ βίντεο ὄχι ἀπλῶς τὸ συναγωνίζονται ἀλλὰ στὴν πραγματικότητά το ἀντικατέστησαν. Ἰδίως μεταξὺ τῆς νεολαίας. Αὐτὰ τὰ μέσα δίνουν τὴν εικόνα, ποὺ εὐκόλα ἐλκύει καὶ με τὰ χρώματα δημιουργεῖ ευχάριστα, ἀλλὰ παθητικὰ πεδία, σχεδὸν πάντοτε με λιγότερο ενεργητικὸ στοχασμὸ. Ἡ παθητικὴ ἀποδοχὴ κυριαρχεῖ. Ἡ στάση αὐτὴ, ποὺ ἐκθέτω δε σημαίνει ἀναγκαστικὰ καταδικὴ ἢ υποτίμηση, ἀν θέλετε, τῆς ἀξίας τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας. Ὅμως ἡ πληθωρικὴ προσφορὰ εικόνων, θεμάτων, ιδεῶν, χωρὶς ἀπὸ μέρους τοῦ θεατῆ νὰ υπάρξει ἀντίλογος καὶ ἡ πιο εὐκόλη προπαγάνδα καὶ διαφήμιση με τὴν εικόνα καὶ τὴ συνοδευτικὴ μουσικὴ, ποὺ πείθει με τὴ συνεχῆ ἐπανάληψη, χωρὶς κάποια ἀντίσταση, μειώνουν τὴν πραγματικὴ ὠφέλεια τοῦ εἶδους αὐτοῦ.

Τὸ βιβλίο στὰ σχολεῖα ὡς διδακτικὸ, ὅπου ἡ αισθητικὴ τέρψη μπαίνει πολὺ στο περιθώριο υποχρεωτικὰ κατέχει τὸν κύριο χώρο ἐναντι τοῦ λογοτεχνικοῦ βιβλίου, ἔστω κι ἀν γίνονται εὐσυνείδητες προσπάθειες ἰδίως στὴ διάδοση τοῦ παιδικοῦ βιβλίου. Ὅμως οἱ ἐκθέσεις βιβλίου στο χώρο τῶν σχολείων ὅλων τῶν βαθμίδων, ἀποτελοῦν γιὰ πολλοὺς μαθητὲς ἐντονὴ ἐλξη, κοντὰ στὴ γνωριμία, καὶ γίνονται ἱκανοποιη-

τικού βαθμού αγορές. Αν οι υπεύθυνοι καθηγητές με γενικές συμβουλές για τη σημασία του λογοτεχνικού βιβλίου στη μόρφωση προκαλέσουν νόμιμη περιέργεια και ένα είδος «σπρωξίματος» ο αριθμός των πωλήσεων θ' αυξάνει και ίσως η διάθεση προς ανάγνωση. Γιατί εδώ που τα λέμε μπορεί μια επιπόλαιη ώθηση προς απόκτηση του τάδε βιβλίου, να μην προχωρήσει στην ανάγνωση, πολλές φορές μάλιστα στο φυλλομέτρηση, εκτός αν υπάρχουν ελκυστικές φωτογραφίες, που σε οδηγούν να διαβάσεις την επεξηγηματική λεξάντα. Τάχα τούτο δε συναντιέται και σε ενήλικες, που χρησιμοποιούν το καλά δεμένο βιβλίο με τους επίχρυσους τίτλους, τακτοποιημένο με γούστο σε πολυτελείς βιβλιοθήκες για λόγους καθαρά διακοσμητικούς;

Σ' ένα άνοιγμα εκθέσεως βιβλίου στο Β' Γυμνάσιο Στροβόλου είχα την ευκαιρία για μερικές παρατηρήσεις. Η έκθεση αυτή συνδυάστηκε με την Εορτή των Τριών Ιεραρχών και Εορτή των Γραμμάτων. Η σύνδεση αυτή επηρεάζει φυσικά το μαθητή και δημιουργεί ευρύτερη διάσταση για το βιβλίο ως αναγνωρισμένο από την εκκλησία μας. Οι βιβλιοπώλες Λευκωσίας διάλεξαν από την αποθήκη τους τα κατάλληλα για την ηλικία μαθητών Γυμνασίου (Α-Γ' τάξη) βιβλία σε καλή ποιικιλία. Ανάμεσα σ' αυτά συγκαταλέγονταν και βιβλία Κυπρίων λογοτεχνών, τακτοποιημένα σε θέση καλή. (Το λέγω τούτο «θέση καλή», γιατί σε κάποια «πολυδιαφημισμένη έκθεση βιβλίου» τα βιβλία των Κυπρίων ήταν σχεδόν καλυμμένα σε μια γωνιά, όπου οι μαθητές δεν πηγαίνανε. Ο λόγος; Τα έξ Αθηνών ήταν πληρωμένα, τα των Κυπρίων σε «παρακαταθήκη», δηλ. δεν κρατούσαν «κεφάλαιο»). Σε μεγέθυνση ένα ποίημα για το βιβλίο κοσμούσε το τζαματώ στον κύριο χώρο της έκθεσης. Μετά τη συγκέντρωση για τους Τρεις Ιεράρχες αντιπροσωπίες καθηγητών και μαθητών από κάθε τμήμα συγκεντρωθήκανε στο χώρο της έκθεσης βιβλίου. Ένας Κύπριος λογοτέχνης (ο οποίος δεν είχε βιβλία δικά του στην έκθεση - πολύ σωστά) μίλησε γενικά για τη σημασία του λογοτεχνικού βιβλίου, αφού ο γυμνασιάρχης τον παρουσίασε στο ακροατήριο επισημαίνοντας την αγάπη προς το βιβλίο.

Το λογοτεχνικό βιβλίο δεν πάσχει τόσο ποιοτικά όσο από έλλειψη αγάπης. Οι εκπαιδευτικοί, που προΐστανται στη μόρφωση της νεολαίας σε ευρύ πεδίο, μπορούν και στον τομέα της ανάγνωσης λογοτεχνικού βιβλίου να βοηθήσουν με μια κατάλληλη τακτική.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΠΕΝΤΕ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΝΙΚ. ΒΡΕΤΤΑΚΟΥ

Νικηφόρος Βρεττάκος: «Λόγος για τὸ Μεσολόγι», Ἀθήνα 1989

Ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος, στὸ λόγο ποὺ ἐξεφώνησε στὸ Μεσολόγι κατὰ τὶς γιορτὲς τῆς Ἑξόδου 17 Ἀπριλίου 1989, θεωρεῖ τὴν ἱερὴ ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἄποψη τούτη πόλη ὅτι εἶναι γιὰ τὸ Ἑλληνισμὸ ἰδεατὸ μνημεῖο, τὸ πιὸ κοντινὸ μνημεῖο μετὰ τὸν Παρθενῶνα καὶ τὴν Ἀγία Σοφία. Τούτα εἶναι ἀπὸ τὶς ρίζες μας, ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ πᾶμε μπροστά.

Ἀκριβῶς στὸ λιγοςέλιδο φυλλάδιο «Λόγος γιὰ τὸ Μεσολόγι» (Ἀθήνα 1989) ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος ἀναπτύσσει τὴ θέση του γιὰ τὴ σημασία τοῦ Μεσολογγιοῦ στὴν Παιδεία μας, ἀνθολογώντας καὶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ἄλλων, ὅσο καὶ τὶς ποταπὲς συμπεριφορὲς τῶν μεγάλων τῆς Εὐρώπης, ἐκείνη τὴν περίοδο.

Πραγματικά πρέπει να τιμοῦμε τέτοιες ἐπετείες, πού δὲν εἶναι σοβινισμός, ἀλλὰ παράδειγμα μὲ ἀντικειμενικὸ χαρακτήρα. Μάλιστα ὁ Βρεττάκος πολὺ ὀρθὰ ἐπεκτείνει τὴ σημασία τῆς ἐπετείου αὐτῆς προτρέποντας τοὺς πολιτευομένους μας νοερῶς νᾶρχονται στὸ Μεσολόγγι γιὰ νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ὁμοφυξία καὶ τὴν αὐτοθυξία τῶν Μεσολογγιτῶν, τὴν ψυχική τους ἀνάταση ὅταν οἱ ἄλλοι "Ἐλλήνες τότε ζητοῦσαν κομματικά πιστοποιητικά γιὰ νὰ τοὺς βοηθήσουν.

Καὶ προτείνει ὁ Βρεττάκος:

«Καλὸ θα ἦταν λοιπὸν σῆμερα ἀντὶ να γυρίζουμε σε ὅλη την Ελλάδα και να σκυλεύουμε τους νεκρούς, για πολιτικούς λόγους, θα ἔπρεπε οἱ πολιτικοὶ μας ἀρχηγοί, σε κάθε ἐπέτειο του Μεσολογγιοῦ, να ἔρχονται ἐδῶ. Να δημιουργήσουν μια Ἀμφικτυονία του Μεσολογγιοῦ. Να ἀπλώνουν το χέρι τους και να ορκίζονται πάνω ἀπ' αὐτὸ το χῶμα, ενθουμούμενοι τους πολιορκημένους, που νεκροὶ σχεδὸν ἀπὸ την πείνα, ἐβάδιζαν προς την Ἐξοδο ως να εἶχαν ἀγγελοποιηθεὶ και να μην πατοῦσαν στο χῶμα.

Γιατὶ πρέπει να παραδεχτοῦμε πως οἱ ἠθικές μας ἀντιστάσεις μειώνονται μῆρα με τὴ μῆρα και ζοῦμε σε κρίσιμους καιροὺς. Κι ὅταν ἓνα ἔθνος πεθαίνει μέσα στις ψυχές των πολιτῶν του, ὁ θάνατός του δὲν εἶναι ἔπειτα παρὰ θέμα τυπικῆς διαδικασίας. Και ἀς μην το ξεχνάμε: «Εἰς ημάς μόνον ἔχομεν να ἐλπίζομεν».

Νικηφόρος Βρεττάκος «Ποιητικὸς Λόγος καὶ Ἐθνικὴ Ἀλήθεια»

Ὁ Νικηφόρος Βρεττάκος πιστεύει, καὶ φέρνει πρὸς τοῦτο ἀποδείξεις, πῶς ὁ ποιητικὸς μας λόγος ἐκφράζει τὴν ταυτότητά μας ἀπὸ τ' ἀρχαία χρόνια ἕως τὸ δημοτικὸ μας τραγούδι καὶ ἕως σῆμερα καὶ πῶς σ' αὐτὰ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὴν ἔθνική μας ἀλήθεια. Αὐτὴ τὴν ἀλήθεια μὲ συγκινητικὸν λόγον ἐκφράζει σὲ ὁμιλία του, πού ἔκαμε στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν κι ἀργότερα τὴν κυκλοφόρησε σὲ λιγοσέλιδη ἔκδοση. Ἡ ὁμιλία αὐτὴ ἢ λόγος ἔχει τίτλο «Ποιητικὸς Λόγος καὶ Ἐθνικὴ Ἀλήθεια». (Ἀθῆνα 1988).

Κατὰ τὸν ποιητὴ «ἡ ποίηση στὸν τόπο αὐτό, δὲν ὑπῆρξε παιχνίδι τῆς φαντασίας, ὑπῆρξε ζωὴ καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση ὑπῆρξε Παιδεία». Πολὺ ὀρθὰ (αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει καὶ ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία) θεωρεῖ τὸν «ἄνθρωπον» στὸ κέντρο, φέρνοντας παραδείγματα τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀχιλλέα, τὸ ἀπάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος καὶ τὴν πίστη ὄλων τῶν θρησκειῶν πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ἱερόν τοῦ Θεοῦ. Ἰδιαίτερα τονίζει τὴ σημασία τῆς ἑλληνικῆς μας γλώσσας μὲ ἀκορυφαῖο μνημεῖο πού χτίστηκε μὲ λέξεις» τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, στὰ ὁποῖα στέκεται κυρίως στὸ ἀνθρωπιστικὸν τους στοιχεῖο. Στὴ συνέχεια ἐπισημαίνει τὴν ἀγάπη τοῦ Ἑλλήνα πρὸς τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἑλληνικὸν φῶς γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ μὲ προφανῆ στενοχώρια στὴ διάσπαση τῆς ἑθνικῆς μας ἐνότητας, τὴ φθαρμένη μας ἑλληνικὴ ταυτότητα, τὴ διχονοία μας, τὴ γλωσσικὴ φθορά μας. Πρὸς τοῦτο ἐπικαλεῖται τὴν ἐπάνοδο στὶς ρίζες μας γιὰτι χωρὶς αὐτὲς δὲν μπορεῖ νὰ ἀνανεωθεῖ ἡ ἑθνικὴ μας παρουσία.

Ἀρχετὲς ἀλήθειες ἀπὸ τὸ νεοελληνικὸν μας βίον, μὲ μιὰ διάθεση ἐπιτίμησης, ἐκφράζει ὁ Βρεττάκος, ὑμνῶντας τὴν Ἑλλάδα, τὸ φωτεινὸν μας τόπον μὲ τὴν προαιώνια παράδοσή μας, καὶ ἐπισημαίνοντας τὸ «χρέος» μας, που δὲν πρέπει ν' ἀλλοιώνουμε τὴν ἠθικήν του σημασία.

Νικηφόρος Βρεττάκος: «*Η φιλοσοφία τῶν λουλουδιῶν*», εικονογράφηση
Γιωργή Βαρλάμου

Εἶναι μιὰ ποίηση τρυφερή, μὲ τὴν κυριολεξία τῆς λέξης, ἡ συλλογὴ τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου ποῦ ἔχει τίτλο «*Η φιλοσοφία τῶν λουλουδιῶν*». Τὴ συλλογὴ αὐτὴ εἰκονογράφησε ὁ Γιωργῆς Βαρλάμου. Στὴν εἰκονογράφηση αὐτὴ ὑπερισχύει ἡ παπαρούνα. Τὰ ποιήματα λιγόστιχα πολὺ μουσικά, μὲ ἀπλὲς φράσεις καὶ καθημερινὲς λέξεις, μὲ συχνὲς συνδέσεις μὲ τὴν «ποίηση» ἐκφράζουν τὴν τρυφερότητα τοῦ ποιητῆ ὅταν κοιτάζει αὐτὸ τὸ πολύχρωμο μικρὸ κόσμο τῆς φύσης, τὸ λουλουδολῶ, μὲ προτιμῆσεις: τὸ χαμομήλι ἢ μικρὴ μαργαρίτα (πολὺ ὠραία ἢ σχετικὴ εἰκονογράφησέ της ἀπὸ τὸ Βαρλάμου), τῆς ροδιᾶς τὸ ἄνθος, ποῦ εἶναι «ἓνα ἀριστούργημα ποῦ ἀπαγγέλλει ἡ μέρα», τὸ πορτοκαλάνθι, τὸ ἄνθος τῆς κουμαριᾶς, τ' ἀγριολούλουδο, τὴ λιμπελούλα, τὴν ἄσπρη καὶ κίτρινη τριανταφυλλιά, τὸ κόκκινο γεράνι, τὸ ἀνώνυμο ἢ μὲ γενικὸ ὄρο «λουλούδι», τὸ γαρύφαλο. Σ' αὐτὰ τὰ λουλούδια ὁ ποιητῆς βλέπει τὴν ἔννοια «Θεὸς» καὶ τοῦ μεταδίδου ἓνα ἀπολυτρωτικὸ αἶσθημα. Ἐπειδὴ ἡ εἰκονογράφηση τοῦ Βαρλάμου ἔχει καὶ αὐτοτέλεια καὶ ἄς μεταφέρει τὴν ποίηση στὸ σχῆμα καὶ τὸ χρῶμα, καταγράφουμε τὰ λουλούδια ποῦ χρησιμοποιεῖ στίς ὁμορφες συνθέσεις του: λευκὲς μαργαρίτες, μπλέ «μὴ μὲ λησμόνη», τοῦ ἀγροῦ, κίτρινες μαργαρίτες, ἴριδες λευκὲς καὶ μπλέ, ἄσπρα καὶ κόκκινα τριαντάφυλλα, ποτηράκια ἢ καπουτσίνια, ἀνεμῶνες, τουλίπες, γαρύφαλλο καὶ ἓνα γαλάζιο ἄγνωστο μου λουλούδι. Δίνεται ἓνα δεῖγμα μὲ τὸ ποίημα «Ἐρωταπόκριση»:

*Ἡ ὁμορφιά δὲν εἶναι σιωπὴ.
Γι' αὐτὸ κι ἡ φωνή μου
δὲν εἶναι μονόλογος.
Τῆς ροδιᾶς τὸ λουλούδι,
παραδείγματος χάρη,
εἶναι ἓνα ἀριστούργημα
ποῦ
τὸ ἀπαγγέλλει ἡ μέρα.*

Νικηφόρος Βρεττάκος: «*Ἐκκρεμῆς Δωρεᾶ*» Ἀθήνα 1986

Πολὺ λεπτὲς χειρονομίες καὶ αἰσθήσεις περιέχουν τὰ ποιήματα τῆς συλλογῆς «*Ἐκκρεμῆς Δωρεᾶ*» τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ διαίρεται σὲ πέντε ἐνότητες, ποῦ κάθε μιὰ ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ της κύριο θέμα. Ὡστόσο βασικὲς ιδέες σὲ ὅλο τὸ ποιητικὸ τοῦτο στερέωμα τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου εἶναι: α) ἡ ἀγάπη, ὡς πρωτεύουσα τῶν ιδεῶν, ὅπως στὸ ποίημα «Τὸ μονόγραμμά μου»:

*«Τὸ μικρὸ μου μονόγραμμα στοῦ λινοῦ
παιδικοῦ σακακιοῦ μου τὸ πέτο: ἀγάπη.*

*

*Τὸ μικρὸ μου μονόγραμμα στοῦ γερο-
ντικοῦ μου παλτοῦ τὸ πέτο: ἀγάπη*

*

*Τὸ μικρὸ μου μονόγραμμα πάνω
στὴν ἐντάφια πλάκα μου: ἀγάπη»*

Τούτη τὴν ἀγάπη συχνὰ τὴ δηλώνει σὰν συμπέρασμα ἢ τελικὴ δῆλωση καὶ σὲ ἄλλα ποιήματα.

β) Τὸ φῶς καὶ ὁ ἥλιος καὶ μὲ τὴ συμβολικὴ ἀκόμα ἔννοια, ὡς ἐξωτερικὰ ὡς ἐσωτερικὰ, πολὺ βοηθητικὰ τῶν πράξεών του.

γ) Ἡ ποίηση κι ἡ λέξις ὡς ὕλικὸ τῆς ποίησης, ὅπως στὸ ποίημα «Προπαρασκευή»:

*«Καὶ πάλι φωτιές τριγυρίζουνε
μέσα μου γυρεύοντας διέξοδο. Εἶναι
οἱ λέξεις ποὺ καίγονται, χάνουν
τὸ ἐπίγειο βάρος τους, παίρνουν
τὴν ιδιότητα τοῦ ἡλίου
νὰ γίνουν ποίηση».*

Τούτη ἡ ποίηση παρουσιάζεται κι ἄλλοῦ, π.χ. στὸ ποίημα, «Δεντροφύτευση», σὲ συνδυασμὸ μὲ τ' ἄνθη καὶ τὰ φύλλα.

δ) Τὰ λουλουδία, γενικὰ ὁ φυτικὸς κόσμος ὡς σύμβολο τῆς γῆς, τῆς ὁμορφιάς καὶ τῶν ἐποχῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀθωότητος ἢ τῶν κρυμμένων δυνάμεων τῆς φύσης. Τὸ ποίημα «Δεντροφύτευση» ἀρχίζει ἔτσι:

*«Οἱ λέξεις εἶναι τὸ δέντρο ποὺ πάνω του
κλαδώνεται ἡ ψυχὴ μου καὶ γίνεται ἄνθη
νὰ θάλλουνε στὸν αἰῶνα...»*

ε) Ὁ ἄνθρωπος ὡς σῶμα, στὸ ὁποῖο συναντᾶς τὸ σύμπαν καὶ τὸ Θεό. Στὸ ποίημα «Ἡ κιβωτὸς» λέγει:

*«Κάθε ἀνθρώπινο σῶμα, (κι' αὐτὸ
τοῦ σκαφτιᾶ, τοῦ ψαρᾶ, τοῦ τσοπάνου,
τῆς πόρνης) εἶναι ἡ κιβωτὸς
τοῦ σύμπαντος μὲ τὰ μηνύματα».*

στ) Ἡ μοναξιά καὶ ἡ σιωπὴ σὰ βοηθητικὰ τῆς προσωπικῆς πληρότητας τοῦ ποιητῆ. Ἀλλὰ τούτη ἡ μοναξιά δημιουργεῖ καὶ τὰ δημιουργήματά της ὁ ποιητὴς τὰ στέλλει στὸν κόσμο.

Θὰ μπορεῖ ἓνας νὰ βρεῖ καὶ ἄλλα, ἐξαρτώμενα ὅμως ἀπὸ τὶς πιὸ πάνω βασικὲς ιδέες. Π.χ. τὴν εἰρήνη, τὴν ἀντιδικία καὶ ἄλλα.

Ὁ Περικλῆς Παντελεάκης κοσμεῖ τὴν ἔκδοση μὲ δεξαέξι χαλκογραφίες, στίς ὁποῖες βασιλεύει ἡ ἀπλὴ γραμμὴ. Μερικὲς μεταφέρουν τὴν ιδέα τοῦ ποιήματος καὶ στὸ σχῆμα, ἐνῶ ἄλλες ἀπλῶς ἐμπνέονται κι ἔχουν περισσότερο ἐσωτερικὴ σύνδεση. Π.χ. ἔχουν σαφές τὸ σχῆμα στὰ ποιήματα «Ζωοφόρος ἄνεμος», «Ἡ ἄλλη φωνή», «Ἡ παρακμὴ τῶν χειρῶν», «Ἡ τουλίπα», «Ἐπισκέπτες», καὶ ἄλλα.

Ἡ ποίηση τῆς συλλογῆς αὐτῆς ἀπλῆ μὲ εἰκόνες τοῦ ἀνθρώπινου χώρου, φωτεινὲς καὶ ὁμορφες, μὲ μουσικὸ στίχο, πραγματικὰ ἐκφράζουν τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, ὅπως κι ὅλας πιστεύει ὁ ποιητὴς πῶς «Οἱ φωνὲς τῶν ποιητῶν φωνὴ τοῦ Θεοῦ, ποὺ τυχαίνει σπάνια ν' ἀκούγεται».

Νικηφόρος Βρεττάκος: «Χορωδία», Ἀθήνα 1988

Λεπτές ἐξομολογήσεις σὲ ποιητικό λόγο ἀποτελοῦν τὰ σύντομα ποιήματα τῆς συλλογῆς «Χορωδία» τοῦ Νικηφόρου Βρεττάκου. Οἱ σχέσεις του μὲ τὸ βουνό (προφανῶς τὸ Ταύγετο), οἱ παραδοχές του γιὰ τὴν ποίησή του, ἡ θέση του μέσα στὸ σύμπαν ἀποτελοῦν τὰ θέματά του, ποὺ μὲ πολὺ ἐκφραστικὴ γραφίδα μετᾶφερε στὸ σχέδιο ὁ Κωνσταντῖνος Γραμματόπουλος.

Στὴ σειρὰ «Ποιήματα γιὰ τὸ ἴδιο βουνό» (δεκατέσσερα ποιήματα) ἐνῶ αὐτοβιογραφεῖται ὁ ποιητὴς ὡς σχέση του μὲ τὸ βουνό, ἀποδίδει σ' αὐτὸ τὴ γέννηση τῶν στίχων του καὶ ἐπεκτείνει τὴ σημασία τους πῶς αὔριο θὰ κοιτάζουν μέσα σ' αὐτοὺς τὸ θαῦμα-ζωή. Τοῦτο τὸ μοτίβο σὲ παραλλαγές ἀναπτύσσεται στὰ δεκατέσσερα ποιήματα, μὲ ἐπιστράτευση καινούργιων εἰκόνων (κεραυνός, ἀστραπή, χάραξη ὀνόματος σὲ δέντρο, πέτρες, τὰ τρεχάμενα νερά κλπ).

Μετὰ τὰ ποιήματα γιὰ τὸ βουνό ἀκολουθοῦν τρία ποιήματα γιὰ τὴν ποίηση, μὲ τὴν πίστη (ἔστω καὶ σ' ἔρωματικό τόνο) πῶς χιλιάδες ποιήματα χρειάστηκε ὁ Θεὸς νὰ κτίσει τὸν κόσμο. Κορύφωση εἶναι ἡ ἕμμετρη δῆλωση:

*Ἡ ποίηση εἶναι: ὁ Θεὸς
ποὺ πορεύεται
πρὸς ὄλο τὸν κόσμο
μὲ ἀνοιγμένα τὰ χέρια του.*

Καὶ τελειώνει ἡ συλλογὴ μὲ τὶς βεβαιώσεις πῶς ὁ ποιητὴς ζεῖ καλά, χωρὶς στέρση γιατί βρῆκε τοὺς μαστοὺς τοῦ σύμπαντος, ἀπὸ τὸ στόμα του ρέει συνεχῶς τὸ φῶς, εἶναι γεμάτος γαλήνη - μιὰ αἰσιόδοξη νότα γιὰ τὴ ζωὴ.

Ἡ ἔκδοση σὲ καλὸ χαρτί κοσμεῖται μὲ τὰ ἀσπρόμαυρα σχέδια τοῦ Γραμματόπουλου, ὅλα μακρόστενα, πολὺ δηλωτικά τοῦ θέματος.

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

Ο Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ ΚΡΙΝΕΙ ΤΑ ΕΞΗΣ ΒΙΒΛΙΑ

Χρῖστος Ἀρτεμίδης: «Παύση», 1990

Ὁ ἦχος μὲ ὅλες του τὶς παραλλαγές, κυρίως ὁ ἀρμονικός, σὲ μιὰ συνεχῆ ἀντιπαράθεση μὲ τὴ σιωπὴ κι αὐτὴν σὲ παραλλαγές, πραγματικὰ πλημμυρίζουν τοὺς στίχους τοῦ Χρῖστου Ἀρτεμίδη στὴ συλλογὴ του «Παύση» (1990). Ἐξᾶλλου, τὸ ἐξώφυλλο μὲ τὸ πεντάγραμμα ἐπισημοποιεῖ τὴν πρόθεση τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸ μουσικό λόγο. Καὶ ἡ ὀνομασία τῆς συλλογῆς «Παύση» ἐπιβεβαιώνει τὴ σιωπὴ, τὸ σταμάτημα τοῦ ἤχου στὸ πεντάγραμμα.

Πῶς ἀναφέρονται οἱ ἦχοι στὰ ποιήματα τοῦ Ἀρτεμίδη; Σημειώνω «ἦχος τραγουδιῶν, φωνές, ἀπήχησαν, ἀρθρώσεις, τοῦ λόγου, χεῖλη, γλῶσσα, φωνή, ἡχεία, σφύριγμα, παλμικά» ὅλα αὐτὰ σ' ἓνα ποίημα. Σ' ἓνα ἄλλο ποίημα (δὲν χρησιμοποιοῦνται τίτλοι στὰ ποιήματα) σημειώνω: κλίμακα ντό, τό σί, ὑγρὸς ἦχος, φωνές, πάλλουσας χορδῆς, κλειδί (μουσικῆς), ὄνομα, ἦχώ, ρυθμός, ἀκουσμα μελωδικό.

Περισσότερο μὲ εἰκόνες σὲ ὑπερρεαλιστικούς συνδυασμούς, ὅπου ἦχος κρατᾷ δεσπόζουσα θέση, μὲ κάποιες ἐναλλαγές χρωμάτων καὶ κίνησης, μιᾶ ὁ ποιητὴς πε-

ρισσότερο άσφαώς από τή θεματολογική άποψη. 'Υπάρχουν και νύξεις έρωτικές, αλλά μόνο σ' ένα-δυο ποιήματα πείθεσαι για τὸ έρωτικό χαρακτήρα τους. Πάντως δίνει ὁ ποιητής βαρύτητα στή σιωπή, ενώ συμπεριφέρεται ήχητικά.

Δαυλός: «*Η Έτήσια Άνθολογία τῶν Έκατὸ 1989/Ε'*»

Εἶναι ἡ πέμπτη χρονιά πού τὸ μηνιαῖο περιοδικὸ τῆς Ἀθήνας «*Δαυλός*» κυκλοφορεῖ ἀνέκδοτα ποιήματα μετὸν τίτλο «*Έτήσια Άνθολογία τῶν Έκατὸ*». Τοῦτο σημαίνει πὼς κατὰ κάποιον τρόπο «*πιάστηκε*» ἡ ἀνθολογία αὐτὴ καὶ προσελκύει πολλοὺς νέους. Ἐφέτος (τόμος Ε'. 1989) περιλαμβάνει 223 ποιήματα ἀπὸ 3.200 ποιήματα, πού ὑπεβλήθησαν ἀπὸ 1200 ποιητὲς καὶ στιχοπλόκους. Ἐπεύθυνος τῆς ἐκλογῆς εἶναι ὁ Δημ. Ἰ. Λάμπρου. Ἀπὸ τὸν κάθε ποιητὴ δημοσιεύονται 1-3 ποιήματα (χωρὶς ὁ ἀριθμὸς νὰ σημαίνει ἀξιολόγηση ἢ βαθμολογία). Ὁ καθένας ποιητὴς δίνει σὲ πρῶτο πρόσωπο τὰ αὐτοβιογραφικά του.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ ἀνθολογούμενα ὀνόματα εἶναι κι ὅλας γνωστὰ (Χρ. Κουλούρης, Δημ. Νικορέτζος, Βασ. Λαζανάς καὶ ἄλλοι). Σημασία ὅμως ἔχει ἡ ἐμφάνιση νέων ὀνομάτων καὶ τὰ βιοβιβλιογραφικά τους, πού μᾶς ἐνημερώνουν ἔστω καὶ σύντομα, γιὰ τὴν ἐργασία τους. Πολλοὶ ἐπιστήμονες, διαφόρων κλάδων, καὶ καλλιτέχνες δίνουν τὸ παρόν τους, πολὺ ὑπολογισμο, τόσο μετὸν παραδοσιακὴ μορφή ὅσο καὶ μετὸν καινούργιους ἤχους καὶ τεχντροπίες.

Ἴδου μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία ἐντιμῆς προβολῆς τῆς Κύπρου. Ἡ συμμετοχὴ τῶν Κυπρίων στὴν Ἀνθολογία τοῦ «*Δαυλοῦ*» θὰ τοὺς κάνει γνωστοὺς τουλάχιστον στὸ νέο ποιητικὸ κοινὸ καὶ ταυτόχρονα θὰ προβληθοῦν τὰ προβλήματα μας διὰ τοῦ αἰσθητικοῦ τρόπου.

Ρόης Παπαγγέλου: «*Λουριά*» Ἀθήνα 1990

Μετὰ πεζολογικὰ στοιχεῖα καὶ καθημερινὰ ὁ Ρόης Παπαγγέλου κατορθώνει μετὸν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ «*Λουριά*» νὰ δίνει ποίηση μετὰ ἀρκετὴ συγκίνηση. Μετὰ διηγηματικὴ κατὰ τὸ πλεῖστον ἔκφραση, σὰ νὰ ἀπομονώνει τὴν κορύφωση τοῦ ἐπεισοδίου, παρουσιάζει τὴν οὐσία, ἄλλοτε ὡς νοσταλγία, ἄλλοτε σὰν περιγραφή, πού ἐγκλείει ὅμως κάποιον αἰσθημα. Σὲ μερικά ποιήματα σὰ νὰ βλέπεις περιληψὴ κινηματογραφικῶν στιγμῶν, ἀράδα εἰκόνες, πού σὲ ἀγγίζουν ὅμως.

Ἡ συλλογὴ διαίρεται σὲ ἕξι ἐνόητες μετὰ λιγοστὰ ποιήματα ἢ καθεμιὰ καὶ μετὰ διάθεση παραλλαγῆς περισσότερο στὸ αἰσθημα λιγότερο στὸ θέμα: Μιὰ αὐτοκτονία τῆς κοπέλλας καὶ μεταφορὰ στὸ νοσοκομεῖο, μιὰ θύελλα μετὰ πετᾶμενο τὸ καθετί, τὸ ποτήρι ὅπου ἀκόμα μένει τὸ κοκινάδι, ἡ μάνα μετὰ τὶς ὁμολογίες πού κερδίζουν μετὰ τὸν θάνατό της, ἕνα πρόσωπο σὲ κῶμα, ἡ διάγνωση τῆς ἀρρώστιας, δωμάτιο νοσοκομείου, τὰ μέσα γιὰ διορισμοὺς καὶ ἄλλα τοῦ καθημερινοῦ κύκλου.

Βέρα Κορίδη: «*Αρχιτεκτονική*», Ἀθήνα, 1990

Ἐπάρχει μιὰ ξεχωριστὴ λεπτότητα στὴν ποίηση τῆς Βέρας Κορίδη, πού συγκέντρωσε στὴ συλλογὴ της «*Αρχιτεκτονική*». Τούτη ἡ συλλογὴ εἶναι δευτέρη τῆς ποιήτριας — ἡ πρῶτὴ κυκλοφόρησε τὸ 1980. Αὐτὸ κι ὅλας τὸ χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἐμφάνσεις τῆς ποιήτριας μᾶς δίνει τὴν ἐντύπωση (ὀρθὰ ἢ λαθασμένα) πὼς ἡ ποιήτρια ἔκανε μιὰ αὐστηρὴ ἐπιλογή τῶν κατὰ καιροὺς ποιητικῶν γραφῶν της. Ἡ ὑπόθεσή μου αὐτὴ εἶναι ἀσφαλῶς ὑπὲρ τῆς ποιήτριας. Ἀλλὰ ἡ ἀλλιῶς νάχει τὸ πρᾶγμα τὰ ὀλιγάριθμα ποιήματα τῆς συλλογῆς (25 τὸν ἀριθμὸ, τὸ ἕνα τετράπτυχο) δείχνουν πὼς ἡ ἔκφραση τῆς ποιήτριας ὀφείλεται σὲ ἀκραῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς της.

Ἡ συλλογή διαιρεῖται σὲ τρεῖς ἐνότητες. Ἡ πρώτη ἐνότητα μὲ τίτλο «Βήματα» περιέχει ποιήματα πού θεματικὰ ἀνήκουν στὸν καθημερινὸ μόχθο ἢ πείρα τῆς ποιήτριας, βέβαια μὲ τὴ διάθεση συμβόλων. Π.χ. τὸ ποίημα «Ἀρχιτεκτονική» εἶναι τὸ σύμβολο τοῦ προσωπικοῦ (καὶ οικογενειακοῦ) οικοδομήματος τῆς ποιήτριας. Οἱ γνωριμίες τῆς μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν καθημερινῶν ἐξόδων. Τὰ σχέδια πού μένουν στὸ συρτάρι. Τὸ διάβασμα στίχων ποιητῶν πού πέθαναν νέοι.

Ἡ δεύτερη ἐνότητα μὲ τὸν τίτλο «Νόστος» περιλαμβάνει τὶς ἀντιδράσεις τῆς ποιήτριας στὴν τουρκικὴ κατοχὴ τοῦ βόρειου μέρους τοῦ νησιοῦ μας. Θαυμάσιο ποίημα στὴν ἐνότητα αὕτη εἶναι τὸ «Μάνα Κυθρεώτισσα» πού ἔχει ταυτόχρονα μιὰ ἀντικειμενικὴ ἐξακτίνωση. Ἐδῶ μιλά ἡ ποιήτρια γιὰ τὴν Κερύνεια, τοὺς πρόσφυγες, τὸ χῶμα τῆς πατρίδας καὶ ἄλλα, πάντοτε μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ χωρὶς φτηνὰ συνθήματα.

Ἡ τρίτη ἐνότητα μὲ τὸν τίτλο «Καθρέφτης» ἀρχίζει μὲ τὸ ἐρωτικὸ τετράπτυχο καὶ συνεχίζει μὲ προσωπικὰ στιγμιότυπα, γεμᾶτα συγκίνηση, πού τὸ θέμα τους δὲν ἔχει τόσο σημασία ὅσο τὸ αἶσθημα πού ἐκφράζουν.

Ἐχω τὴν ἀποψη, πού μ' αὐτὴν πρωτάρχισα τὸ λόγο μου, πὼς ἡ λεπτότητα χαρακτηρίζει τὰ ποιήματα τῆς Κορίδου, λεπτότητα στὴν ἔκφραση, στὴ συγκίνηση καὶ στὸ πνεῦμα.

Τάκη Νικολαΐδη: «Ἐπιλογές», Λευκωσία, 1990

Οἱ παλιοὶ ρυθμοὶ, σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἀνανεωμένοι, διακινεῖται μέσα στὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Τάκη Νικολαΐδη, πού ἔχει τίτλο «Ἐπιλογές». Ἦδη ὁ τίτλος, θελητὰ ἢ ἀθέλητα τοῦ ποιητῆ, δηλώνει πράξη ἐπιλογῆς ἀνάμεσα στὰ συνθέματά του κατὰ καιροῦς. Θέλει πιά ὁ ποιητὴς μὲ αὐτὸ τὸ ποιητικὸ του ὕλικὸ νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸν ἀναγνώστη. Οἱ στίχοι τῶν ποιημάτων τῆς συλλογῆς αὐτῆς εἶναι μελωδικοί, εἴτε στὴν ἐλεύθερη μορφή τους, εἴτε στὴν αὐστηρὴ παραδοσιακὴ στιχουργικὴ, μιλοῦν μὲ εἰλικρινῆ συγκίνηση, βγαίνουν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν εὐαίσθητη καρδιά τοῦ ποιητῆ.

Ἡ συλλογὴ διαιρεῖται σὲ τρεῖς ἐξῆς ἐνότητες: «Ἐπιλογές», «Τῆς Κύπρου», «Ρίμες», «Δυὸ σατιρικά». Στὴν ἐνότητα «Ἐπιλογές» περιλαμβάνονται ποιήματα γιὰ τὴν ποίηση, γιὰ τὴν ἀνοιξὴ καὶ τὸ φθινόπωρο, τὴν πόλη καὶ τὰ ὄνειρα καὶ ἄλλα ὡς προσωπικὲς τοῦ ποιητῆ ἐκφράσεις σὲ μιὰ προχωρημένη ἡλικία μὲ κάποιους ξαναγυρισμοὺς σὲ παλιὲς ἐποχές. Σ' ἓνα μάλιστα ποίημά του τὸ «Νόστος» μιλά γιὰ τὸ ταξίδι τῆς ζωῆς του σὰν τοὺς Ἀργοναῦτες, πού γύρισε μὲ ἄδεια χέρια ὡς χρυσὴ ἐμπειρία. Οἱ συγκινητικὲς ἐκφράσεις τῶν ποιημάτων αὐτῶν δὲν ἔχουν δραματικὸ στοιχεῖο, ὥστόσο ἡ νοσταλγία τοῦ παρελθόντος ὑπερισχύει, ἔστω κι ἂν κάπου προτρέπει νὰ βάλουν μαζί του ὅλοι τὰ χέρια γιὰ νὰ πλάσουμε μιὰ νέα φύτρα ζωῆς. Πάντως ἡ ἐνότητα αὕτη, πού ἔδωσε καὶ τὸν τίτλο στὴ συλλογὴ, εἶναι ἡ καλύτερη.

Ἡ ἐνότητα «Τῆς Κύπρου» περιλαμβάνει ποιήματα ἀπὸ τὸν πόνο μας γιὰ τὰ πατημένα μας ἐδάφη μὲ ἀναφορὲς στὴν Κυθρὴ ἢ Πενταδάχτυλο, Κερύνεια. Ἐδῶ ἔχουμε ἀνάμιξη στοιχείων ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο παρελθόν μας καὶ ἀπὸ τοὺς θρύλους μας. Στὴν ἐνότητα «Ρίμες» ὁ παλιὸς παραδοσιακὸς ρυθμὸς τοῦ συμβολισμοῦ χαρακτηρίζει τὰ ποιήματα. Καὶ τέλος στὰ «Δυὸ σατιρικά» μὲ χαρούμενο πείραγμα ὁ ποιητὴς μιλά γιὰ τὸ γλεντοκόπημά μας, πού ἂν τὰ συνδύασουμε μὲ τὴ σημερινὴ μας κατάσταση γίνονται πιὸ δηκτικά.

Νίκου Κρανιδιώτη: «*Η μεγάλη άνοιξη*», Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη, Ἀθήνα 1989

Τὰ τελευταῖα χρόνια στὰ Ἑλληνικά Πανεπιστήμια προσέχεται ιδιαίτερα ἡ νεοελληνική λογοτεχνία τῆς Κύπρου (χωρὶς νὰ παραμερίζεται καὶ ἡ ἀρχαία). Εἰδικὰ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἡ ομάδα φοιτητῶν καὶ φιλολόγων ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ καθηγητῆ Φώτη Δημητρακόπουλου μελέτησε σὲ πλατὺ φάσμα βιβλία Κυπρίων. Τὰ μελετήματα αὐτὰ ἀνακοινωθῆκανε σὲ ἐνδιαφερόμενο ἀκροατήριο, τόσο στὴν Ἀθήνα ὅσο κι' ἐδῶ στὴν Κύπρο.

Ἐνα τέτοιο μελέτημα μὲ τίτλο «Εἰσαγωγή στὴν ποίηση τοῦ Νίκου Κρανιδιώτη ἀπὸ τίς Δέσποινα Δούκα καὶ Μαριέττα Καλαμαρά» δημοσιεύεται εἰσαγωγικά στὴν ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Νίκου Κρανιδιώτη «Ἡ μεγάλη άνοιξη» (1989). Ἡ εἰσαγωγικὴ αὐτὴ μελέτη στὴν ἀρχὴ περιλαμβάνει λίγα βιογραφικὰ τοῦ ποιητῆ, γιὰ νὰ προχωρήσει σὲ μιὰν φιλολογικὴ ἀντίκριση τῶν πέντε ποιητικῶν του συλλογῶν μὲ σχόλια, χαρακτηρισμοὺς καὶ δείγματα. Οἱ συλλογές κοιτάζονται ἡ καθεμιὰ κατὰ ἐνότητα. Στὴν ἐξέταση χρησιμοποιοῦνται καὶ οἱ ἀπόψεις ἄλλων μελετητῶν, μὲ πλήρεις παραπομπές, (Προυσῆς, Γιακός καὶ ἄλλοι) ὡς ἐνίσχυση τῶν σχετικῶν ἀπόψεων τῶν δυὸ φιλολόγων - μελετητῶν. Ἐτσι ἡ μελέτη αὐτὴ ἔχει μιὰ πολὺ καλὴ δομὴ, καὶ καθαρὴ ἔκφραση - μελετητῶν. Ἐτσι ἡ μελέτη αὐτὴ ἔχει μιὰ πολὺ καλὴ δομὴ, καὶ καθαρὴ ἔκφραση, ὥστε ἡ ἀνάγνωσή της νὰ εἶναι καὶ ἐλκυστικὴ δίπλα στὴν κρίση καὶ τὴν πληροφορία.

Ἡ συλλογὴ τοῦ Κρανιδιώτη, «Ἡ μεγάλη άνοιξη» διαιρεῖται σὲ τρεῖς ἐνότητες, ἂν καὶ ὑπάρχουν καὶ οἱ διασταυρώσεις θεμάτων καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἡ ἔκφραστικὴ εἶναι ὁμοία καὶ στὶς τρεῖς. Ἡ πρώτη ἐνότητα «Μνήμη πατρίδας» ἀναφέρεται στὰ κυπριακά (χῶρος, τοπία, πρόγονοι, μητέρα). Ἡ δευτέρη ἐνότητα «Ὁ μῦθος τῆς γνώσης» εἶναι περισσότερο στοχαστικά, μερικὰ μὲ μῦθους τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, ποὺ βοηθοῦν κάποιους συλλογισμοὺς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ (κενὴ ζωὴ, βασανισμένες γυναῖκες κι ἐκμεταλλευτές). Ὡστόσο, σ' αὐτὴ τὴν ἐνότητα ὑπάρχουν καὶ συγκινητικὰ ἀπὸ τοπία ποιήματα ὅπως τὸ «Ἀττικὸ τοπίο II», ἢ «Νοσταλγία τῆς θάλασσας», στὰ ὁποῖα ἡ περιγραφή τοῦ χώρου σὲ ἀγγίζει μὲ τὸ συναίσθημα. Ἡ τρίτη ἐνότητα «Λυρικὰ ἰντερμέδια» ἀνήκουν στὸν ἐρωτικὸ κύκλο, γιὰ τὸν ὁποῖο καὶ σὲ προηγούμενες συλλογές του ὁ ποιητὴς ἔδειχνε προτίμηση μιλώντας μὲ εἰλικρινὴ θερμότητα. Ὡστόσο, ὁ ἔρωτας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συναισθηματικὴ ἔκφραση, φιλοσοφεῖ καὶ στὰ θέματα τῆς ζωῆς. Ὡμως τὸ ποίημα «Πορτραῖτο» μένει στὴν ἐρωτικὴ ζωγραφιά:

*Γιομάτη ἄρωμα θαλασσινὸ ἢ ἀνάσα σου
χρυσὸ παιγνίδι τῶν ἀνέμων τὰ μαλλιά σου,
τῶν ἐσπερίδων δῶρο θεϊκὸ ὁ κόρφος σου,
καὶ μιὰ ὀλάνθιστη ροδιὰ τὰ παιδικὰ σου χεῖλη.*

Δὲν ξέρω ἀλλὰ, παρόλους τοὺς νεωτερισμοὺς ποὺ χρησιμοποιοῦνται, ἡ ποίηση τῆς συλλογῆς αὐτῆς κινεῖται μέσα στὸ συμβολικὸ κλίμα, περισσότερο παρὰ μέσα στὴν καθαρὴ ποίηση (proesie pure). Δυὸ-τρία ποιήματα πλησιάζουν πρὸς τὴν παρνασσιακὴ ἔκφραση, ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὰ ὁ ἥρεμος παλμὸς τοῦ συμβολισμοῦ ὑπερισχέει μ' ὄλο ποὺ καμιὰ φορὰ παρεμβάλλεται καὶ ὀλίγη στοχαστικὴ ἔκφραση ὅπως:

*Μόνον ὁ ἔρωτας κι' ἡ ποίηση
ἀρνήθηκαν τὸ θάνατο
κι' ὑψώθηκαν προπέτασμα ζωῆς,
πάνω ἀπ' τὴν γκρεμισμένη πολιτεία.*

‘Ο στίχος ελεύθερος ρέει με κάποιες ελευθερίες. Συχνά πεζολογικά στοιχεία παρεμβάλλονται με πρόθεση να συνδεθεί ο συναισθηματισμός με τὸ καθημερινὸ στοιχείο τῆς ζωῆς.

Γεράσιμος Ρηγάτος: «Τὸ ἄρρωστο καὶ κακοποιημένο παιδί στὴ λογοτεχνία (1922-1988)», Ἴδρυμα Ἐρευνῶν γιὰ τὸ Παιδί, Ἀθήνα, 1989

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Γεράσιμου Ρηγάτου «Τὸ ἄρρωστο καὶ κακοποιημένο παιδί στὴ λογοτεχνία (1922-1988)» ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα συνέχεια τοῦ προηγούμενου συγγράμματός του «Ἀρρώστιες καὶ θάνατος παιδιῶν στὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία (1821-1922)», Ἀθήνα 1987. Καὶ οἱ δύο αὐτές, πολὺ χρήσιμες ἐργασίες ποὺ συμβάλλουν στὴν Ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς στὸν τόπο μας διὰ τῆς λογοτεχνίας, τάσσονται στὴν πολυεπιστημονικὴ ἔρευνα ποὺ γίνεται στὸ «Ἴδρυμα Ἐρευνῶν γιὰ τὸ Παιδί» (ὑπὸ τὴν εὐθύνη τοῦ καθηγητῆ Σπύρου Δοξιάδη).

Εἶναι καὶ τὰ δύο ἔργα προσφορὰ στὸ χῶρο, ποὺ ἐξετάζουν, καὶ ταυτόχρονα ἀξιοποιοῦν κατὰ κάποιον τρόπο καὶ τὴ συμβολὴ τῶν λογοτεχνῶν στὴ γενικὴ ἱστορία τοῦ τόπου μας. Ἐπὶ πλέον, γιὰ μᾶς τοὺς Κυπρίους, ποὺ διανύουμε τώρα «ζοφερὰν ὁδόν», ἢ συμπερίληψή μας συμβάλλει στὴν προβολὴ τῆς Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας τῆς Κύπρου, κατὰ τρόπο ἐνεργητικὸ καὶ ἀναλυτικὸ καὶ ὄχι ἀπλῶς ὡς ἀναφορὰ ὀνομάτων. (Μάλιστα ὁ συγγραφέας σύντομα καὶ καθαρὰ μιλά σὲ ὑποσημειώσεις τὸν βίο καὶ τὶς ἐργασίες τῶν Κυπρίων λογοτεχνῶν, συχνὰ μὲ κριτικὰ σχόλια).

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ρηγάτου διαιρεῖται σὲ δύο μέρη καὶ σὲ κεφάλαια, ὅπου πολλὰ παραδείγματα παρεντίθενται, μὲ σχόλια καὶ παραπομπές. Τὰ δύο μέρη εἶναι «Στὴ διαδρομὴ τοῦ ἔθνικοῦ μας βίου» μὲ τὰ ἐξῆς κεφάλαια:

Δύο δεκαετίες που γεφυρώνουν δύο αιώνες, Παραμέληση, σεξουαλική μεταχείριση και κακοποίηση παιδιῶν κατὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή, Τα παιδιὰ μὲ τὸ σκελετωμένο σῶμα καὶ τὴν πρησμένη κοιλιά, Το λαϊκὸ τραγούδι γιὰ τὴν πείνα τῶν παιδιῶν τῆς Κατοχῆς, Βασανισμοί, φυλακίσεις καὶ εκτελέσεις παιδιῶν ἀπὸ τὶς δυνάμεις Κατοχῆς, Το Εβραϊόπουλο τῆς Ἑλλάδας, Κακοποίηση τοῦ παιδιοῦ στὴν Ἀντίσταση καὶ τὸν Εμφύλιο, Το Κυπριωτόπουλο καὶ ἡ μοῖρα τοῦ στους Ἐθνικοὺς Ἀγῶνες τῆς Κύπρου,

Τὸ δεύτερο μέρος εἶναι «Στὴ διαδρομὴ τοῦ κοινωνικοῦ μας βίου» μὲ τὰ ἐξῆς κεφάλαια:

*Το καθυστερημένο παιδί, Σεξουαλικὴ μεταχείριση παιδιῶν,
Μια περίεργη πάθηση: Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ φύλου, Το ἐνὺ φάσμα τῆς παιδικῆς νοσογραφίας, Ἐργασία τῶν ἀνήλικων παιδιῶν καὶ βλάβες τῆς υγείας, Ἡ ψυχολογικὴ ἀντίληψη γιὰ παιδικὰ νοσήματα, Τα μικρὰ ατυχήματα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, Βρεφοκτονίες καὶ ἐμπορία βρεφῶν, Ἐπίλογος.*

Ἡ παρουσία τῆς ποίησης καὶ πεζογραφίας τῶν Κυπρίων παράλληλα μὲ τῶν Ἑλλαδιτῶν δείχνει καὶ τὸ κοινὸ υπόστρωμα ἀλλὰ προβάλλει καὶ τὸ θέμα Κύπρου ἀπὸ πολλὰς πλευρές. Ἐνδεικτικὰ δίνονται ἐδῶ μερικὰ ὀνόματα, γιὰ τὰ ὁποῖα καταγράφονται σὲ ὑποσημειώσεις βίος καὶ ἔργα τους: Πίτσα Γαλάζη, Ἀνδρέας Παστελλᾶς, Γιάννης Σταυρινὸς-Οἰκονομίδης, Πέτρος Στυλιανοῦ, Κύπρος Χρυσάνθης, Νίκη Μαραγκοῦ καὶ ἄλλοι.

Γενικὰ τὸ ἔργο ἔχει μιὰ λογικὴ κατάταξη τῶν κεφαλαίων, δίνονται πολλὰ δείγματα κυρίως ἀπὸ τὸν πεζὸ λόγον (λιγότερα κατὰ φυσικὸ λόγον ἀπὸ τὴν ποίηση), τὰ σχόλια εἶναι ἀπλά καὶ διαφωτιστικά. Ἐπὶ πλέον δίνονται ἰδέες γιὰ περαιτέρω ἔρευνα, ὅπως π.χ. θὰ ἔθετα ἰδέα «Τὸ παιδί στὸν ποιητάρικο λόγον τῆς Κύπρου». Τέλος, μὲ τὶς ἀνακεφαλαιώσεις στὸν ἐπίλογον βλέπεις τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Δαυλός ('Αθήνα), Εύθυνη ('Αθήνα), Γραφή (Λάρισα), Πνευματική Ζωή (Καλλιθέα), Νέα 'Εποχή (Λευκωσία), 'Εκλογή (Λευκωσία), Περιοδικό (Λευκωσία), Μακεδονική Ζωή (Θεσσαλονίκη), Σμύρνα (Νέα Σμύρνη), 'Ηώ (Κορυδαλλός), 'Υγεία (Λευκωσία), Περίγραμμα ('Ηλιούπολη), Soviet Literature (Μόσχα), Στερεά 'Ελλάς (Νέα Φιλαδέλφεια), 'Ελληνικός 'Αστήρ ('Ιωάννινα), 'Ακάμας (Λευκωσία), Οικογένεια και Σχολείο (Λευκωσία), Αύγερινός (Λευκωσία) Cyprus today (Λευκωσία), Νέα Σκέψη ('Αθήνα), Πνευματικές Σελίδες ('Αθήνα) Διάλογος ('Αθήνα), Σύνταξη ('Αθήνα), Φύση και Ζωή ('Αθήνα), 'Ακτή (Λευκωσία), Κοινόν Κυπρίων ('Αθήνα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

Τσάτσου, 'Ιωάννας: *Φέγγος Χρόνου*, 'Αθήνα, 1990.

Παπαθανασόπουλου, Θ.: *Διγενής 'Ακρίτας*, 'Αθήνα, 1990.

'Ενωση Λογοτεχνῶν Κύπρου: *Κείμενα*, Κύπρος, 1990.

Μαίρης Π. Σταύρου: *Οι υπέροχοι ἄλλοι*, 'Αθήνα, 1990.

Χρυσάνθης, Κ. καὶ 'Ορφανίδης Ν.: *'Ο ποιητῆς Μάνος Κράλης καὶ ἡ «Γεῦση Θανάτου»*, Λευκωσία, 1990.

Ε.Π.Ο.Κ.: *«Φιλολογική Κύπρος»* 1989, Λευκωσία.

Σαρδελῆς, Κ.: *Καὶ ἐγένετο φῶς*, «Κύριλλος καὶ Μεθόδιος», 'Αθήνα, 1989.

Παπαδάκη, 'Ελευθερίας: *Διηγήματα*, 1990.

Παπαδάκη, 'Ελευθερίας: *Στοχασμοὶ καὶ εἰκόνες*, 1990.

Χουρμουζιάδης, Γ.Δ.: *Πολύπλαγκτα μέλας*, 'Αθήνα, 1990.

Φωτίου, Στ.: *'Αλλοτρίωση καὶ αὐτογνωσία*, 'Αθήνα, 1990.

Τζανή, Γ.: *Σήμερον κρεμάται*, Θεσσαλονίκη, 1989.

ΜΙΝΕΡΒΑ

ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΤΑ

Τόσο μεγάλη
και τόσο υπεύθυνη
που μπορείτε
να βασισθείτε
σ' αυτήν για όλα

- ΑΣΦΑΛΕΙΕΣ ΟΛΩΝ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ -

ΠΥΡΟΣ - ΖΩΗΣ - ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ ΕΥΘΥΝΕΣ ΕΡΓΟΔΟΤΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΕΣ

- ΚΕΝΤΡΙΚΑ ΓΡΑΦΕΙΑ -

ΛΕΥΚΩΣΙΑ: ΤΗΛ: 445134, FAX: 455528, TELEX: 2608, Τ.Κ. 3554

ΛΕΜΕΣΟΣ: ΤΗΛ: 73300, FAX: 55545, TELEX: 3518, Τ.Κ. 4182

ΛΑΡΝΑΚΑ: ΤΗΛ: 59191, FAX: 3738, TELEX: 52375, Τ.Κ. 235

ΠΑΦΟΣ: ΤΗΛ: 37074 - 32414, Τ.Κ. 424

ΣΤΗ ΜΙΝΕΡΒΑ... η ασφάλιση είναι επιστήμη και κοινωνικό λειτούργημα.

Η «Ενδοσκόπηση» κυκλοφορεί την πρώτη Πέμπτη κάθε μήνα

Η «Ενδοσκόπηση»:

- Είναι το μόνο μηνιαίο σοβαρό περιοδικό ποικίλης ύλης που κυκλοφορεί στην Κύπρο.
- Καλύπτει ένα ευρύ φάσμα θεμάτων: από ψυχολογικά και κοινωνικά θέματα μέχρι κινηματογραφικά, θρησκευτικά και... αθλητικά.
- Δίνει μεγάλη σημασία στην απλότητα και το εύκολο ανάγνωσμα των κειμένων της, γι' αυτό και τα προσαρμόζει ανάλογα, έτσι ώστε να μορφώνουν και να προβληματίζουν, χωρίς να γίνονται βαριά και στρυφνά.
- Είναι το μόνο περιοδικό που διεξάγει δύσκολες, πρωτότυπες και σε βάθος έρευνες γύρω απ' την κυπριακή πραγματικότητα (ιδέ «Επαγγέλματα του Μέλλοντος», «Σχέσεις Ελλαδιδών και Κυπρίων», «Οι Φιλιππινέζες που υπηρετούν τους Κυπρίους», «Γραφεία Συνοικειών: Ένας νέος θεσμός»).
- Έχει το δικό της ανοικτό πανεπιστήμιο, το «Πανεπιστήμιο της Τρίτης», που παραμένει το πρώτο και μόνο ανοικτό πανεπιστήμιο που διοργανώνεται από τον ιδιωτικό τομέα, που λειτουργεί επί εβδομαδιαίας βάσεως και που καλύπτει μian τεράστια ποικιλία θεμάτων, για να δίνει το πλεονέκτημα της επιλογής.

νέο

Baygon[®] spray

**Καταριδοκτόνο
με μεγάλη διάρκεια δράσης**

Είναι πολύ αποτελεσματικό για τα οικιακά έντομα.

Καταπολεμά:
Καταριδες,
μυρμήγκια, ψαράκια,
κοριούς, σκόρους,
τσιμπούρια, αράχνες,
κ.λ.π.

Bayer

Με την εγγύηση της Bayer.

Δεν καταστρέφει το OZON

Αρ. Εγγραφής Υπ. Γεωργίας Η43

Εισαγωγείς — Διανομείς:

Κώστας Χριστοδούλου & Σία

Θ. Θεοδότη 30, Τηλ. 449843, Λευκωσία

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΩΣΤΑ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ

1. Κυπριακή Θύελλα 1955-59 (Σπύρου Παπαγεωργίου)
2. Δια χειρός Ηρώων (Σπύρου Παπαγεωργίου)
3. Πεθαίνοντας στην Κύπρο (Σπύρου Παπαγεωργίου)
4. Αρχείο Παρανόμων Εγγράφων 1955-59 Β' έκδοση (Σπύρου Παπαγεωργίου)
5. Ευαγόρας Παλληκαρίδης (Γ. Χ' Κωστή)
6. Ταξίδια στην Κύπρο Νο 1 Β' έκδοση (Γιώργου και Μάχης Καρούζη)
7. Επιχείρηση Κοφίνου (Σπύρου Παπαγεωργίου)
8. Ζήδρος Β' έκδοση (Σπύρου Παπαγεωργίου)
9. TOURISM DEUTSCH (Ι. Πατσαλίδη)
10. DEUTSCH FUR KELLNER (Ι. Πατσαλίδη)
11. Εισβολή Α' τόμος Β' έκδ. (Π. Παπαδημήτρη)
12. Άπαντα Λιπέρτη Β' έκδ.
13. Φώτης Πίττας Β' έκδ. (Πάνου Μυρτιώτη)
14. Η Μάνα του αγνοουμένου και άλλα διηγήματα (Αγγελική Σμυρλή)
15. Τα Μουσεία της Κύπρου (Βάσου Καραγιώργη) (Αγγλική έκδοση)
16. Κύπρια Περιβαλλοντικά (Κώστα Παπασταύρου)
17. Μνημεία της Κύπρου (Βάσου Καραγιώργη) (Αγγλική έκδοση)
18. Ο Αγώνας της ΕΟΚΑ (Γεώργιου Ασιώτη)

ΚΩΣΤΑΣ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ

Εκδόσεις - Αντιπροσωπεία ΛΤΔ

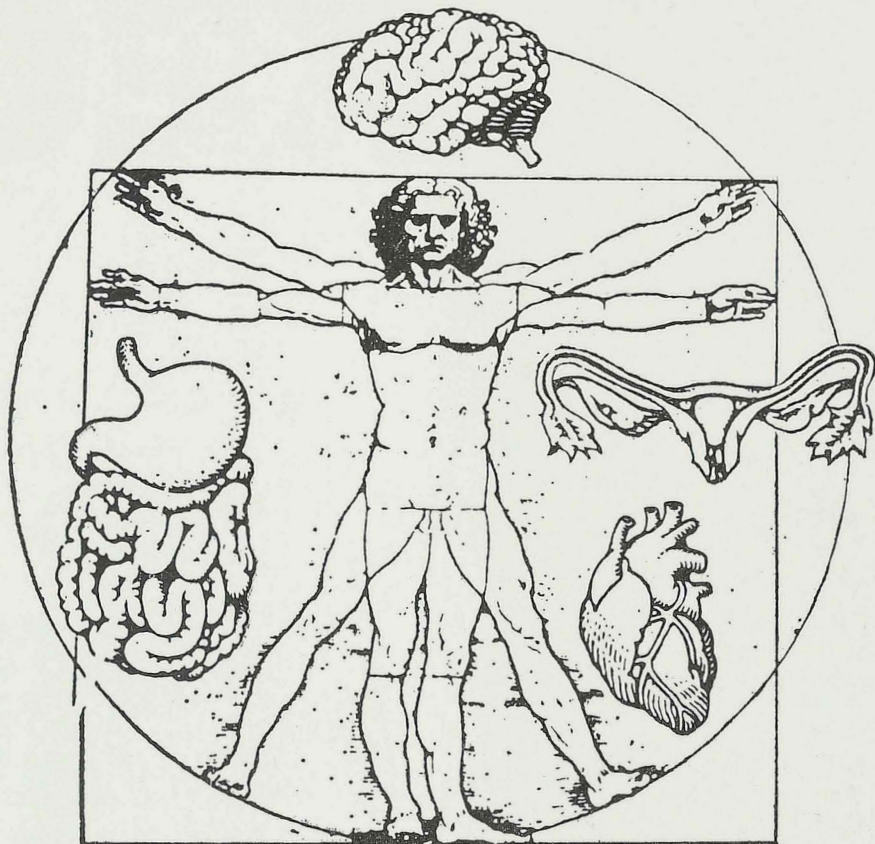
Λεωφ. Αρχ. Μακαρίου Γ', Ακίνητα Μισσή Αρ. 2, 1ος όροφος, αρ. γρ. 4, 6, 13
Τ.Κ. 2451, Λευκωσία, Τηλ: 02 442873, 462863, 449058
και Βιβλιοπωλείον «ΕΛΛΑΣ», Τηλ. 444958

For the many dimensions of anxiety

ATIVAN*

(lorazepam, Wyeth)

A single anxiolytic

provides deeper, more selective anxiolytic relief

**in both functional and organic disorders
with low-dosage safety
compatible with standard treatment regimens**

Wyeth
Wyeth International Limited
Philadelphia, Pa. 19101 U.S.A.

*trademark

ΜΠΥΡΑ ΚΕΟ

η μπύρα σας...

